

Publiek bezit tegen wil en dank?

Een onderzoek naar berichtgeving
over slachtoffers in de media

door **Dr. S.B.L. Leferink** en **Mr. M. Sessink**

Publiek bezit tegen wil en dank?

**Een onderzoek naar berichtgeving over
slachtoffers in de media**

Door dr. S.B.L. Leferink en mr. M. Sessink

Utrecht, 20 februari 2009

Slachtofferhulp Nederland

De foto op de voorpagina is genomen tijdens filmopnames. De mensen op de foto zijn geen journalisten die de privacy van het slachtoffer hebben geschonden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1 Inleiding	
<i>Slachtoffers in het nieuws ook slachtoffers van het nieuws?</i>	7
1.1 Introductie	7
1.2 Het onderzoek: opzet en uitvoering	8
1.3. Leeswijzer	9
Hoofdstuk 2 Privacy	
<i>Het recht om met rust gelaten te worden</i>	11
2.1 Beschrijving van het privacybegrip: ringen van intimiteit	11
2.2 Privacy in beweging	13
2.2.1 Algemene Ontwikkelingen	14
2.2.2 Trend in de nieuwsmedia	15
2.2.3 Ter illustratie: enkele casestudies	18
2.3 Tot slot	20
Hoofdstuk 3 Geschreven en ongeschreven regels	
<i>Het belang van het individu versus het collectieve belang</i>	21
3.1 Wat zegt de wet?	21
3.1.1 Het recht op vrijheid meningsuiting/informatievrijheid	22
3.1.2 Het recht op privacy	22
3.1.3 Een kwestie van afweging	23
3.1.4 Hoge bomen vangen veel wind: publieke figuren	24
3.1.5 Het recht om alles te weten?	25
3.2 Wat zeggen ethici?	26
3.2.1 Meta-ethiek	26
3.2.2 Media-ethiek	27
3.3 Welke normen hanteert de beroepsgroep?	29
3.3.1 De Raad en haar Leidraad	29
3.3.2 Andere codes	31
3.4 Wat vertelt de praktijk: journalisten aan het woord	33
3.5 Tot slot	37
Hoofdstuk 4 Ervaringen van slachtoffers met de media	
<i>Publiek bezit tegen wil en dank</i>	38
4.1 In de schoenen van het slachtoffer	38
4.1.1 Gevolgen van een schokkende gebeurtenis	38
4.1.2 Verwerking en herstel	41
4.1.3 Behoeften van het slachtoffer	42
4.2 Media-ervaringen van slachtoffers	43
4.2.1 Inhouden en aard van de berichtgeving	44
4.2.2 Het proces van nieuwsgaring	50
4.3 Effecten van media-exposure op slachtoffers	54
4.3.1 Wetenschappelijk onderzoek	54
4.3.2 Wat vertellen slachtoffers zelf?	55
4.3.3 Schadelijke gevolgen: secundaire victimisatie	56
4.4 Tot slot	58
Hoofdstuk 5 Wat kan een slachtoffer doen na inbreuk op zijn privacy	
<i>Overgeleverd aan het goede fatsoen</i>	59
5.1 Naar de rechter	59
5.2 Het zelfreinigende vermogen van de beroepsgroep	61
5.2.1 De Raad voor de Journalistiek	61
5.2.2 Andere mogelijkheden	64
5.3 Genoeg bescherming voor slachtoffers?	66
5.4 Tot slot: tips voor media en slachtoffers	68

Hoofdstuk 6 Conclusies en slotbeschouwing*Het kan en moet beter*

72

6.1 Samenvatting

72

6.2 Conclusies

76

6.3 Nabeschouwing

78

Bibliografie

80

Voorwoord

Lang voordat ik onderzoeker bij Slachtofferhulp Nederland werd, heb ik journalistiek gestudeerd en een tijdje gewerkt bij een krant. Het was in de tijd dat de opmaak nog met de hand een lay-out tekende die in de *paste up* zonodig met het mes passend werd gemaakt. Journalisten onder u kunnen dan wel aardig inschatten hoe lang dat geleden is. Het was in ieder geval vóór de wildgroei aan commerciële tv-zenders en van internet was nog geen sprake: er stond gewoon een telex te ratelen op de redactie. Ik kan me niet herinneren dat ik in die tijd ooit een stuk heb geschreven waarin een slachtoffer prominent figureerde en met naam en toenaam in het bericht werd genoemd. Ik deed in die tijd regelmatig wat rechtbankverslaggeving, maar dan schreef je altijd over daders, hun motieven en hun achtergrond, zonder meer van hun identiteit prijs te geven dan initialen, leeftijd en woonplaats. En de politieberichtjes die je aan het eind van de middag ter opvulling van gaten op de regiopagina's tikte, gingen doorgaans over 'ontvreemde rijwielen', 'personen die zich wederrechtelijk toegang tot percelen hadden verschaft' en zich daar 'waardevolle bescheiden' hadden toegeëigend. In de berichtgeving over ongelukken meldde je dat een 30-jarige man uit Breda gewond was geraakt nadat hij met zijn auto tegen een boom was gereden. Soms – als er toevallig net een fotograaf in de buurt was – werd daar ook een foto van gemaakt, maar altijd van een afstand.

Ik ben niet lang werkzaam gebleven in de journalistiek en heb daar ook geen spijt van. Toch was het leuk om me weer eens in mijn oude vak te verdiepen en zelfs een paar oude bekenden tegen te komen. De meeste journalisten en redacteurs die mijn collega-onderzoeker en ik benaderden, verleenden met grote bereidwilligheid hun medewerking. Hun openheid en gezonde dosis zelfkritiek hebben we zeer gewaardeerd. We hebben eigenlijk maar één keer bot gevangen en dat was – misschien niet verbazingwekkend – bij de Telegraaf. Dat betreuren wij, want het was een absolute meerwaarde geweest voor dit rapport en de doelstelling die eraan ten grondslag ligt, als de grootste krant van Nederland zijn visie op deze materie had gegeven. Vooral omdat deze krant nogal eens betrokken bleek te zijn bij een aantal negatieve ervaringen die de slachtoffers en nabestaanden in dit onderzoek rapporteren. De (voormalige) journalist in mij zou toch graag het principe van hoor en wederhoor hebben toegepast.

Daarnaast een woord van dank aan alle andere personen die vanuit hun binding met de mediasector bereid waren om hun visie te geven op het thema van dit onderzoek. Maar onze grootste dank gaat uit naar de slachtoffers en de nabestaanden. We hebben er diep respect voor, dat zij ons een blik gunden op de donkerste bladzijden van hun leven. Het zal hun niet altijd even gemakkelijk zijn gevallen om een aantal nare en zelfs traumatische details van de afschuwelijke gebeurtenissen die zij – soms recent – hebben meegemaakt, te delen met een volslagen vreemde. Toch deden ze het, omdat ze het belangrijk vonden de media te laten weten wat ze – ongewild en onwetend – kunnen aanrichten. In de hoop ook dat dit onderzoeksrapport wellicht bijdraagt de belangen van slachtoffer beter tussen de oren van mediaprofessionals te krijgen.

Sonja Leferink
Utrecht, 13 februari 2009

Hoofdstuk 1 Inleiding

Slachtoffers in het nieuws ook slachtoffers van het nieuws?

‘Waarom staan mijn gegevens er allemaal in? Over mij, het slachtoffer, staat de meeste informatie in het bericht. Naar de anderen (verdachte en betrokkene, red) is het gissen. En ik vind het zeer smeug geschreven, het is gewoon puur een sensatieverhaal. (...) Wat kan het iemand anders schelen wat mijn liefdesgeschiedenis is?’

slachtoffer van stalking

1.1 Introductie

Slachtoffers zijn nieuws. Ze maken deel uit van – oneerbiedig gezegd: ze zijn het product van – gebeurtenissen die nieuwswaardig zijn en kunnen dus rekenen op aandacht van de media. Daarbij geldt: hoe erger het voorval, hoe meer behoefte er is aan nieuws. Wie de slachtoffers zijn, hoe het met hen en met andere betrokkenen gaat, wat oorzaken zijn en wie verantwoordelijk is. De media fungeren als verzamelaar, bewerker en aanbieder van deze informatie aan het geïnteresseerde publiek.

Dat is op zich een volstrekt legitieme zaak: het publiek heeft recht op informatie en het is de maatschappelijke functie van de media daarin te voorzien. Dat is als grondrecht in onze samenleving verankerd: de vrijheid van meningsuiting, ook wel het recht op informatievrijheid genoemd. Dit houdt in dat de media recht hebben op zowel het vergaren, ontvangen van informatie als ook het uiten en verspreiden ervan. Het recht wordt gewaarborgd in artikel 7 van onze Grondwet en artikel 10 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).

Maar het informatierecht is niet onbegrensd. Er zijn enige wettelijke beperkingen, die in hoofdstuk 3 aan de orde komen, en belangrijker nog: er zijn morele beperkingen. Het informatierecht kan op gespannen voet staan met andere grondrechten, bijvoorbeeld het recht op privacy, ook wel het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer genoemd. Dat wordt duidelijk aan de hand van vragen als:

- Hebben de media het recht om alle mogelijke bronnen en methoden van informatieverzameling te gebruiken?
- Heeft het publiek recht op alle informatie over een persoon of zaak?
- Welke informatie is privé in de zin dat personen het recht hebben deze uit de publiciteit te houden?
- Hebben bepaalde categorieën personen, zoals slachtoffers en nabestaanden, meer recht op bescherming van hun privacy dan anderen?
- Met andere woorden: zijn er gevallen waarin het privacyrecht van het individu voorrang heeft op het collectieve informatierecht?

Het is moeilijk om deze vragen met een generiek ‘ja’ of ‘nee’ te beantwoorden. Per situatie zal de afweging van de verschillende belangen anders uitpakken. Bekende personen zoals film- en popsterren, politici en leden van een koningshuis zullen zich meer moeten laten welgevalen dan de doorsnee burger, zoveel is uit jurisprudentie inmiddels wel duidelijk. Maar het citaat bovenaan de pagina illustreert dat ‘gewone’ slachtoffers nauwelijks op meer prudentie kunnen rekenen. Sterker nog: media gaan over het algemeen terughoudender om met verdachten/daders dan met slachtoffers. Dat wringt, want waar daders willens en wetens een ander schade berokkenen, raken slachtoffers van misdrijven en ongevallen meestal onverwacht en ongevraagd in de situatie verzeild die hen tot slachtoffer maakt.

De gedachte achter de ‘initialenregel’ voor verdachten/daders is dat zij onevenredige schade kunnen lijden door mediaberichtgeving. Maar gaat dat voor slachtoffers niet op? Welk effect

heeft het op slachtoffers of nabestaanden dat heel Nederland deelt in details uit hun privéleven? Details waarvan is af te vragen in hoeverre ze relevant zijn voor het nieuwsfeit? Of als door onzorgvuldigheid van verslaggevers verkeerde informatie op de voorpagina's en in nieuwsbulletins verschijnt, die soms tot bizarre situaties leidt. In hoofdstuk 4 presenteren we daar een mooi voorbeeld van. Of wanneer nabestaanden in hun toestand van shock, verbijstering en pijn een vloedgolf aan verzoeken om persoonlijk commentaar of 'een mooie foto' over zich heen krijgen? Dat sommige journalisten er niet voor terugdeinzen om stiekem door de gordijnen te gluren om gedetailleerde beschrijving te geven van wat er zich op dat moment binnen afspeelt? Dat laatste is gelukkig een uitzondering, maar met betrekking tot gluren in digitale 'huiskamers' zoals *Hyves* bestaan heel wat minder scrupules.

Wanneer deze praktijken leed toevoegen aan wat slachtoffers en nabestaanden al doormaken, wanneer het hen hindert in verwerking en herstel, dan is er sprake van schadelijke effecten. Slachtofferhulp Nederland ontvangt regelmatig signalen dat dit gebeurt en heeft daarom besloten zich te verdiepen in deze signalen. Dat gebeurt door onderzoek te doen naar ervaringen van slachtoffers in en met de media en deze te spiegelen aan de geschreven en ongeschreven regels van de media en de toepassing hiervan in de praktijk. Het voorliggende rapport is het resultaat hiervan en dient als vertrekpunt voor het jaarlijkse symposium dat in het kader van de Dag van het Slachtoffer plaatsvindt. Doel van het rapport en het symposium is om het debat te voeren met de betrokken partijen en nadrukkelijk aandacht te vragen voor de positie van slachtoffers. Daarbij stelt Slachtofferhulp Nederland zich de vraag of met de bestaande formele en informele regels, richtlijnen en codes de belangen van slachtoffers voldoende beschermd zijn. Of is een aanscherping van regels en het verbinden van sancties daaraan gewenst?

1.2 Het onderzoek: opzet en uitvoering

Signalen uit het 'veld' van Slachtofferhulp Nederland zijn aanleiding geweest om een nadere verkenning te doen naar ervaringen van slachtoffers en nabestaanden met de media. Daarbij is het interessant om in kaart te brengen wat media zelf, naast wettelijke voorschriften, aan regels en visies hanteren met betrekking tot slachtoffers en hun privacy. De centrale vraag in het onderzoek luidt:

Welke formele en informele rechten met betrekking tot hun privacy hebben slachtoffers¹ als het gaat om berichtgeving in de media en is dit afdoende om de belangen van slachtoffers te beschermen?

Uit de hoofdvraag komt een aantal deelvragen voort:

- Wat bestaat er aan formele en informele regels en codes op het gebied van privacy van slachtoffers en wat is er aan jurisprudentie?
- Hoe gaan media in de praktijk om met de privacy van slachtoffers in de berichtgeving?
- Hoe definiëren slachtoffers hun belangen op het gebied van privacy?
- Wat zijn de ervaringen van slachtoffers met de media? Welke effect hebben die ervaringen op hen? Welke belangen van slachtoffers zijn in het geding?
- Waar kunnen slachtoffers terecht met klachten of claims indien zij zich aangetast voelen in hun privacy?
- Voldoen de bestaande rechten en voorzieningen ter bescherming van de privacy in de ogen van slachtoffers en de media?
- Is het gewenst c.q. noodzakelijk de bestaande rechten en voorzieningen aan te passen en zo ja, op welke wijze? Zijn er *best practices* te halen uit het buitenland?

Aan de hand van empirisch onderzoek en literatuurstudie zullen deze vragen in het rapport een antwoord krijgen.

¹ De term slachtoffers verwijst naar de definitie die Slachtofferhulp Nederland hanteert in haar missie en omvat tevens getuigen, inzittenden, direct betrokkenen (bv. gezinsleden) en nabestaanden.

Alvorens in te gaan op de uitvoering van het onderzoek, willen de onderzoekers een aantal zaken verduidelijken. Het is ook belangrijk om aan te geven wat buiten het bestek van dit onderzoek valt, om bij de lezer geen verkeerde verwachtingen te wekken en de resultaten in de juiste context te kunnen plaatsen. Dit onderzoek is **geen**:

- kwantitatieve studie naar psychosociale effecten van mediapraktijken op slachtoffers
- systematische inhoudsanalyse van berichtgeving (tekst, beeld en geluid) over misdrijven, ongevallen, rampen en calamiteiten met een focus op informatie over slachtoffers en nabestaanden
- grootschalige enquête onder een aselechte steekproef van slachtoffers en representanten van de media.

Wat behelst dit onderzoek dan wel? Het is een kleinschalige, kwalitatieve verkenning van verschillende ervaringen, praktijken en percepties bij een aantal vertegenwoordigers van de betrokken partijen: slachtoffers en nieuwsmedia. Dat is gedaan aan de hand van open interviews.

Wat betreft de slachtoffers gaat het in de meeste gevallen om nabestaanden van moord en doodslag, omdat deze misdrijven een hoog mediaprofiel hebben en zij dus meer dan gemiddeld blootstaan aan media-aandacht. In totaal hebben zeven nabestaanden en een slachtoffer meegewerkt aan de interviews. Uiteraard worden zij in dit onderzoek anoniem opgevoerd.

Verder zijn er interviews gehouden met zeven verslaggevers en (hoofd)redacteurs van twee landelijke kranten (het AD en de Volkskrant), twee nieuwsprogramma's met een tv- en interneteditie (Hart van Nederland en RTL-Nieuws) en een regionaal dagblad, BN De Stem.² Daarnaast zijn er gesprekken gevoerd met de secretarissen van de Nederlandse Vereniging voor Journalisten (NVJ) en de Raad voor de Journalistiek (RvdJ) en met twee wetenschappers: dr. Huub Evers, hoofddocent media-ethiek en lector Interculturaliteit en Journalistieke Kwaliteit (Fontys Hogeschool voor Journalistiek Tilburg) en prof. dr. Marcel Broersma, hoogleraar Journalistieke Cultuur en Media (vakgroep Journalistiek, Rijksuniversiteit Groningen) en lid van de RvdJ. Ten slotte hebben twee bestuursleden van de Stichting Hans Melchersfonds³ meegewerkt aan een interview. Die stichting biedt financiële ondersteuning aan mensen of organisaties die het slachtoffer zijn geworden van ondeugdelijke perspublicaties, waarbij hun privacy zonder noodzaak wordt aangetast en die zelf onvoldoende geld hebben om zich met hulp van een advocaat daartegen te verweren. De interviews zijn gevoerd aan de hand van topiclijsten. De gesprekken zijn, op twee na, met toestemming van de respondenten opgenomen en *ad verbatim* uitgewerkt. Op de gespreksverslagen is een kwalitatieve analyse toegepast.

In aanvulling op het empirische onderzoek zijn schriftelijke, audiovisuele en elektronische bronnen bestudeerd: wetenschappelijke publicaties, verslagen en rapporten van organisaties in de mediasector, jurisprudentie, alsmede berichtgeving over misdrijven en ongevallen door verschillende media. Titels en auteursgegevens zijn opgenomen in de bibliografie en in de voetnoten.

Het onderzoek is in de maanden oktober 2008 tot en met januari 2009 uitgevoerd door dr. Sonja Leferink (onderzoeker/senior beleidsmedewerker) en mr. Miriam Sessink (beleidsmedewerker juridische dienstverlening).

1.3 Leeswijzer

De onderzoeksvraag en de deelvragen raken aan verschillende onderwerpen. Hoofdstuk 2 diept het begrip privacy in relatie tot de media uit en beschrijft hoe de praktijken en percepties rond privacy veranderen als gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen en de ontwikkelingen in het medialandschap.

² Radioprogramma's zijn in dit onderzoek niet meegenomen. De radio is, door de afwezigheid van beeld en de vluchtigheid van het medium, een veel minder indringend medium.

³ De stichting is op 1 december 2006 opgericht door Hans Melchers, de vader van de ontvoerde Claudia Melchers. Hij werd in de media ten onrechte beschuldigd van handel in drugs toen de ontvoerders als losprijs 300 kilo cocaïne eisten. Bron: (<http://www.hansmelchersfonds.com/?page=achtergrond>, 19 januari 2009)

In het derde hoofdstuk staan geschreven en ongeschreven regels centraal, waarbij de grondrechten 'bescherming van de persoonlijke levenssfeer' en 'vrijheid van informatievoorziening' het vertrekpunt zijn. Geschreven regels refereren aan wet, recht en jurisprudentie, terwijl ongeschreven regels zoals codes, het terrein van de ethiek vormen. In het daarop volgende hoofdstuk (4) staan de ervaringen van slachtoffers centraal. Hoe definiëren zij hun belangen op het gebied van privacy en media en welke psychosociale gevolgen ondervinden zij van de aandacht die de media aan hen besteden? Als het slachtoffer zich in zijn privacy geschaad voelt, welke mogelijkheden zijn er dan om op te komen voor zijn belangen? Aan deze vraag is hoofdstuk 5 gewijd. We zullen zien dat de (schaarse) mogelijkheden pas zijn aan te spreken als het kwaad reeds is geschied en dat preventieve maatregelen eigenlijk onmogelijk, zo niet onwenselijk zijn. We werpen ook een bescheiden blik over de grenzen om te zien of er *best practices* beschikbaar en toepasbaar zijn voor de Nederlandse situatie. Ten slotte komen suggesties van de betrokken partijen aan de orde.

Hoofdstuk 6 vormt de afsluiting van het rapport met een korte samenvatting van het voorgaande en een slotbeschouwing.

Hoofdstuk 2 Privacy

Het recht om met rust gelaten te worden

Het morele recht op privacy bestaat uit de beslissingsmacht over wie toegang krijgt over bepaalde informatie over zichzelf. Mensen kunnen niet zonder een zekere mate van privacy om een sense of self op te bouwen (...)

Louis Hodges⁴

Privacy is een recent begrip in de Nederlandse taal; zo recent dat er geen eigen Nederlands woord voor is. 'Persoonlijke levenssfeer' of 'privésfeer' komen nog het meest in de buurt, maar dekken de lading toch niet helemaal. De Dikke van Dale, het ijkpunt der Nederlandse taal, vermeldt 'persoonlijke vrijheid, het ongehinderd alleen, in eigen kring of met een partner ergens kunnen vertoeven; gelegenheid om zich af te zonderen, om storende invloeden van de buitenwereld te kunnen ontgaan.' De Amerikaanse rechtsgeleerde Thomas Cooley beschreef het begrip heel wat kernachtiger: *'Privacy is the right to be let alone.'*⁵ Dit zijn maar twee van de vele definities van het begrip privacy die in omloop zijn. Op zoek naar een constructie die ons helpt bij de analyse van het vraagstuk Slachtoffers in de media, zijn we ten slotte uitgekomen bij de benadering van Louis Hodges, voormalig hoogleraar Journalistiek aan de universiteit van Washington. Hij vertaalt het begrip privacy naar *'circles of intimacy'*, waarover meer in de eerste paragraaf. In paragraaf 2 verbinden we het privacybegrip met een aantal maatschappelijke ontwikkelingen in het algemeen en ontwikkelingen in de mediawereld in het bijzonder.

2.1 Beschrijving van het begrip privacy: ringen van intimiteit

Hodges visualiseert het begrip privacy als een verzameling concentrische ringen rondom een individu waarbij de graad van intimiteit afneemt van de binnenste ring naar de buitenste toe. In het centrum, de centrale ring, bevindt zich alleen het individu met zijn meest intieme geheimen en zaken die hij – en hij alleen – weet over zichzelf: fantasieën, onuitgesproken dromen, herinneringen. Dringt een ander binnen in deze ring, dan ervaart het individu dat als een grove inbreuk en schending.

De tweede ring deelt het individu met ten minste één andere persoon. Dat is vaak een echtgenoot of partner, maar kan ook een vertrouwenspersoon zijn zoals een geestelijke, een advocaat, een dokter of een therapeut. De personen in de tweede ring zijn deelgenoot van intieme details waarvan het individu wil dat alléén de betreffende vertrouwenspersoon er kennis van heeft. Hij legt immers zijn innerlijk bloot. Met een partner is het delen van intieme details wederzijds; is de ander dokter, therapeut of geestelijk raadgever, dan zijn dergelijke onthullingen eenzijdig van aard. De essentie van de tweede ring is dat het om primaire, vertrouwelijke relaties met één andere persoon gaat. Men gaat er vanuit dat die persoon het vertrouwen niet zal beschamen en de onthulde informatie met niemand anders zal delen. De wet erkent het belang van deze primaire relaties, bijvoorbeeld door echtgenoten niet te verplichten tegen elkaar te getuigen en door de erkenning van het beroepsgeheim van bijvoorbeeld advocaten en artsen.

De derde ring bevat degenen die het individu na staan. Dat is vaak familie, maar ook goede vrienden, collega's en teamgenoten kunnen hiervan deel uitmaken. Iedereen in deze ring komt dingen over het individu te weten die niet publiek dienen te worden: iemands persoonlijke kenmerken c.q. eigenaardigheden, zijn dromen, zijn zwakke punten en momenten. Men vertrouwt erop dat de mensen in de derde ring deze kennis voor zich houden en niet ten nadele van de persoon in het centrum gebruiken.

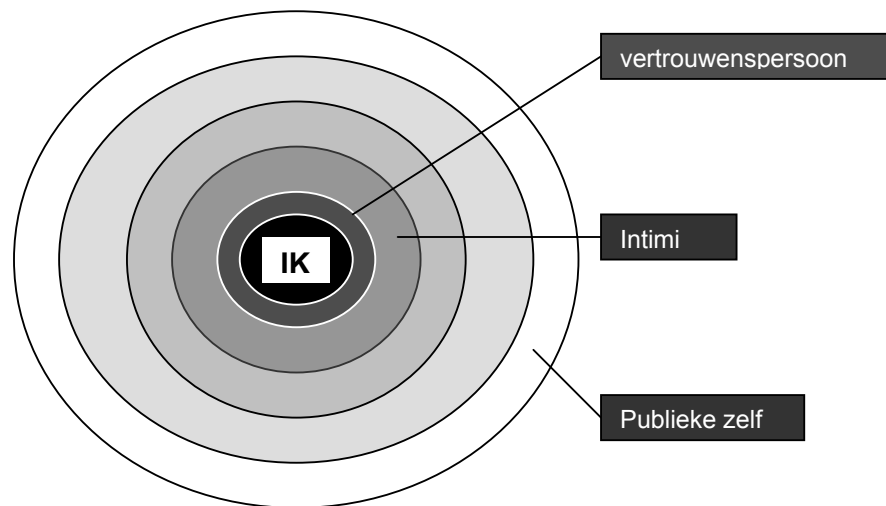
De verzameling ringen is uit te breiden tot ten slotte de buitenste, minst intieme ring is bereikt. Deze ring omvat de hele mensheid. Hier deelt men persoonlijke zaken waarvan het geen bezwaar is als de hele mensheid ermee bekend is. Die zaken vormen het 'publieke zelf'.

⁴ (1994:197)

⁵ Cooley, Th. (1888) A treatise on the law of torts. 2nd edition. Chicago: Callaghan & Co, p 29

Voortredenerend in deze trant betekent privacy hebben of beschermen dat een persoon controle heeft over zijn ringen van intimiteit. Hij of zij kan bepalen wie welke ring mag betreden en vooral wie niet. Iemand kan er de voorkeur aan geven erg op zichzelf te zijn en zo min mogelijk over zichzelf te onthullen. Anderen hebben er geen problemen mee om intieme details met een breed publiek te delen. Wat iemand ook kiest, de moraal van het verhaal is dat ieder individu het recht heeft om zélf te beslissen hoe privé of publiek (informatie over) zijn persoon is.⁶

Figuur 1 Circles of intimacy

De mate van privacy wordt dus bepaald door controle op twee aspecten:

- de toegang van personen of instanties tot de verschillende ringen
- de verdeling of toekenning van verschillende soorten persoonlijke informatie aan de verschillende ringen

De socioloog Goffman omschrijft de binnenste cirkels als 'informatiereservaten' (*information preserves*), domeinen met een beschermde status en zeer beperkte toegang⁷.

Het is anno 2009 bepaald niet gemakkelijk om effectief controle uit te oefenen op de verschillende ringen. Neem als voorbeeld persoonlijke gegevens als naam, adres, geboortedatum, telefoonnummer, bankrekeningnummer. Om maatschappelijk te kunnen functioneren is het onvermijdelijk dat deze gegevens bij een brede kring van personen en instanties bekend zijn. Sterker nog, in veel gevallen ligt er een verplichting deze te verstrekken. Dat hoeft geen probleem te zijn als de betrokkenen prudent met deze gegevens omgaan en ze slechts aanwenden voor het doel waarvoor ze zijn verstrekt. Maar het is bij veel instellingen en bedrijven niet ongewoon om cliëntgegevensbestanden te verkopen, bijvoorbeeld voor reclamedoeleinden. Uit de koppeling van verschillende databestanden zijn buitengewoon nauwkeurige profielen te herleiden van personen, hun kenmerken en hun gedrag. Het digitaal vastleggen en uitwisselen van informatie biedt hiertoe haast ongekende mogelijkheden. Daarop komen we in de volgende paragraaf uitgebreid terug. Zolang deze informatie niet ten nadele van de persoon in kwestie wordt gebruikt, zullen de meeste mensen hiertegen geen actieve bezwaren hebben – als ze zich er al van bewust (willen) zijn. Maar dat een achteloos op internet ingetikt adres ook kan leiden tot een golf van

⁶ Hodges (1994: 199-200)

⁷ Geciteerd in Calvert (2004: 140)

ongewenste reclame – of erger, misbruik van gegevens voor fraude – dat vindt niemand acceptabel.

Bevindt bepaalde informatie zich eenmaal in een perifere ring, dan is er voor het individu geen effectief onderscheid meer aan te brengen tussen personen en instanties die goede bedoelingen hebben en personen/instanties met ongunstige of schadelijke intenties. Daarmee is deze informatie voor de laatste groep ook niet af te schermen.

Honderd procent controle hebben over de ringen van intimiteit is een illusie. In een moderne informatiemaatschappij met haar gedrukte/geprinte, audiovisuele en elektronische middelen om informatie vast te leggen en te verspreiden, is dat eenvoudigweg onmogelijk. Ieder mens tolereert een zekere mate van inbreuk op zijn privacy, in ieder geval zolang de voordelen opwegen tegen de nadelen. Camera's leggen de gangen van iedere voorbijganger vast, maar ze worden verondersteld voor meer veiligheid te zorgen. Satellietnavigatie maakt het mogelijk de beweging van de gebruiker tot op de tweede en meter nauwkeurig te registreren, maar het maakt dat lastige kaartlezen overbodig. Alle persoonlijke communicatieverkeer, zoals e-mails en telefoongesprekken, worden voortdurend gemonitord. Het 'briefgeheim' wordt opgeofferd aan het opsporen van mogelijke illegale of terroristische activiteiten. En het is reuzegezellig om allerlei nieuwtjes en foto's uit te wisselen op het online vriendennetwerk, maar zijn de digitale vrienden wie ze zeggen dat ze zijn? Wie geven zij weer toegang tot hun profiel?

Het mag ook duidelijk zijn dat de ringen geen statische, constante en scherpomlijnde domeinen zijn, maar situationeel bepaald en dus aan dynamiek onderhevig. Een persoon zal in positieve situaties, bijvoorbeeld na een sportieve of artistieke prestatie of na het bedenken van een nieuw product, eerder geneigd zijn om het publiek toe te laten in intiemere ringen door middel van een foto in de krant of een optreden in een praatprogramma waarin de levensgeschiedenis van de laureaat uitvoerig aan de orde komt. Iemand die zich daarentegen in een beschamende, aanstootgevende, pijnlijke of vernederende situatie bevindt, is veel minder geneigd om dat met het brede publiek te delen. Althans, dat lijkt de algemene tendens te zijn, want op beide situaties zijn uitzonderingen. Hierover meer in de volgende paragraaf.

Aan het einde van deze paragraaf gekomen, een korte recapitulatie. Privacy is te verbeelden als een verzameling concentrische ringen. Hoe centraler de ring, hoe intiemer het domein en hoe minder personen er welkom zijn. Het onuitgenodigd binnendringen van deze ringen wordt ervaren als een grove schending. Privacy is dus onlosmakelijk verbonden met het begrip controle.

In de volgende paragraaf zullen we zien dat de beleving van en de betekenisgeving aan privacy door de jaren heen aan verandering onderhevig zijn. Dat gebeurt onder invloed van algemene maatschappelijke veranderingen die hun weerslag hebben op de ontwikkelingen op mediagebied.

2.2 Privacy in beweging

Het begrip privacy is een sociale constructie – een concept gecreëerd, onderhouden en veranderd door leden van de samenleving. Concepties van privacy variëren van plaats tot plaats, verschillende samenlevingen hebben verschillende verwachtingen met betrekking tot privacy.⁸

Zo was het in het Nederland van de eerste helft van de 20e eeuw voor de doorsneeburger welhaast ondenkbaar om details over zijn seksleven met iemand te delen – zelfs niet met de eigen partner. Dat soort informatie behoorde exclusief tot het privé-domein, de centrale ring van Hodges' privacy-model. De seksuele revolutie in de jaren 60 en 70 maakte korte metten met die terughoudendheid. Anno 2009 zijn seks en erotiek alomtegenwoordig. Niet alleen op tv, in tijdschriften of op reclameposters, maar ook in de persoonlijke communicatie. Op dat gebied is de weerstand om de spreekwoordelijke vuile was buiten te laten wapperen aanzienlijk verminderd. Ook op andere gebieden zien we de grenzen van het privé-domein verschuiven.

⁸ Calvert (2004: 79)

In het eerste deel van deze paragraaf beschrijven we een aantal algemene maatschappelijke ontwikkelingen en hun invloed op het privacybegrip. In het tweede deel richten we de focus op het medialandschap.

2.2.1 Algemene ontwikkelingen

In deze paragraaf laten we enkele maatschappelijke veranderingen kortstondig de revue passeren. Een naar compleetheid strevende beschrijving en analyse van álle relevante trends reikt voorbij de ambitie van dit rapport.

Demografie: meer mensen in dezelfde ruimte

Allereerst is de Nederlandse bevolking de afgelopen eeuw enorm gegroeid: tussen 1900 (vijf miljoen inwoners) en 2000 (zestien miljoen inwoners) heeft een verdrievoudiging plaatsgevonden.⁹ De bevolkingsdichtheid is navenant toegenomen. Meer mensen in dezelfde ruimte betekent plat gezegd dat Nederlanders in de loop der decennia steeds meer op elkaars lip zijn komen te zitten, vooral in de stedelijke gebieden. Bewoners van appartementen met dunne wandjes en uitzicht op de volgende flat krijgen – gewild en ongewild – meer mee van elkaars wel en wee dan iemand die in een boerderij op het Friese platteland woont. Fysieke nabijheid is een factor die de controle op de ringen van intimiteit beïnvloedt.

Technologie: alles is mogelijk

Veel meer impact op de beleving en definiëring van privacy hebben natuurlijk de technologische ontwikkelingen op het gebied van communicatie en informatie gehad. De uitvinding van telegraaf en telefoon maakte snelle, persoonlijke communicatie over grote afstanden mogelijk. Kranten, radio en later televisie brachten de wereld steeds indringender in de huiskamer. De ontwikkeling van de computer en allerlei digitale technieken hebben geleid tot onbegrensde mogelijkheden om informatie te genereren, op te slaan, te bewerken en te verspreiden. Die ontwikkeling culmineerde in de komst van internet. De hele wereld is 24/7 onder handbereik via een verbinding met het *World Wide Web*. Een recente trend is het integreren van verschillende technieken (telecommunicatie, internet, fotografie, audio) in één, klein en betaalbaar apparaat, de mobiele telefoon. In 2007 telde Nederland meer dan 18 miljoen mobiele telefoonaansluitingen en eind 2008 waren dat er naar schatting al 20 miljoen!¹⁰

Mensen consumeren informatie niet alleen, maar dragen zelf, soms onbewust en ongewild, bij aan de beschikbaarheid van informatie. Wie surft, koopt, *downloadt*, *uploadt*, betaalt, *skypet*, *mailt*, *chat*, *Hyvet* of *Youtubet* op internet, laat al dan niet opzettelijk en bewust, een spoor van persoonlijke gegevens na. Geeft de internetter de informatie niet goedschiks, dan zijn er virussen, wormen en *spyware* om de informatie te stelen.

Politiek: de surveillancesamenleving

George Orwell schilderde in zijn 1984 een afschrikwekkende samenleving waar alles en iedereen onder voortdurende controle staat van de onzichtbare, maar alles waarnemende *Big Brother*. Geschreven in 1948 was zijn werk een satirische waarschuwing tegen totalitaire regimes zoals dat van Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Maar wat zou de in 1950 gestorven Orwell vinden van onze hightech samenleving anno 2009? Camera's op iedere straathoek, een overheid die de meest intieme details van haar burgers van wieg tot graf registreert in elektronische kinddossiers, patiëntendossiers en sociale zekerheidsdossiers, die belastingformulieren vast invult, anonieme misdaadkliklijnen opent, mensen op vliegvelden door iris- en bodyscans haalt, DNA-databases opbouwt, waarvan zelfs de minister-president een Hyvesprofiel heeft.

Dan hebben we het dus niet over een totalitair regime, maar over een democratische verzorgingsstaat met een goedbedoelende, maar doorgeschoten regelzucht. Controle over burgers is niet het doel, maar wel efficiency, klantvriendelijkheid, veiligheid, gezondheid, welzijn en stabiliteit. De Nederlandse burger vindt de – in 1948 ongetwijfeld beschouwd als verregaande – inbreuk op zijn privacy blijkaar acceptabel, als hij al beseft heeft van de hoeveelheid informatie die er op de een of andere manier over hem in omloop is.

⁹ Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 22 januari 2009

¹⁰ Bron: <http://www.telecompaper.com/news/article.aspx?id=195384&yr=2007>, 22 januari 2009

Cultuur: emoties en onthulling

Volgens de mediahistoricus Henri Beunders bleef de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw langer burgerlijk en beheerst dan andere landen. Maar de culturele omslag die vanaf 1960 plaatsvond, voltrok zich daarentegen veel sneller dan in andere landen; er was sprake van een inhaalslag. De emotiecultuur deed haar intrede. Ook in de jaren negentig is dit fenomeen weer aanwijsbaar. 'De jaren zestig worden gekenmerkt door een bevrijdende euforie en een algeheel optimisme, de jaren negentig door schrik, teleurstelling en nostalgie'.¹¹

Emoties zijn dominant aanwezig in de Nederlandse cultuur, maar ook andere zaken die vroeger als strikt privé golden, zoals seks. Er is welhaast sprake van een obsessieve drang naar zelfonthulling, waarvoor de media graag een platform bieden. De Amerikaanse auteur Clay Calvert¹² wijst op de heersende 'celebrity' cultuur. De kans om in de *spotlights* te staan zijn, zich een BN-er te wanen en hun 'fifteen minutes of fame' te beleven is voor sommigen elke sociale prijs waard. In termen van privacy betekent dat: de ringen van privacy binnenstebuiten keren en het publiek ongelimiteerd toegang verschaffen tot de meest persoonlijke domeinen, bijvoorbeeld de wens of vaste overtuiging een groot popster te zijn en het gebrek aan talent dat daarmee vaak gepaard gaat. De ongekennde populariteit van *nonfiction*, *reality-based* programmaformules, zoals *Big Brother*, *Idols*, *Expeditie Robinson*, *Wegmisbruikers*, *De Gouden Kooi*, *Ingang Oost* en *Traumacentrum*, illustreren verder dat er naast wat je als 'media-exhibitionisme' zou kunnen beschrijven, ook zoiets bestaat als 'media-voyeurisme'. Calvert¹³ omschrijft dat als de 'consumptie van onthullende beelden van en informatie over schijnbare 'echte' en onbewaakte levens, in veel gevallen met vermaak als doel, maar meestal ten koste van privacy (...), met behulp van massamedia en internet.'

Biologie

'If it bleeds, it leads', is een wat platte beschrijving van een criterium voor de nieuws waarde van gebeurtenissen, die vooral wordt geassocieerd met de praktijken van de *tabloid*- of boulevardpers¹⁴. Maar het is ontegenzeggelijk waar: gebeurtenissen waaraan 'bloed' te pas komt, zoals misdrijven, ongelukken, rampen en oorlogen, krijgen een prominente plaats in het nieuws, omdat er veel belangstelling voor is. Mensen lijken een 'natuurlijke' voorkeur voor zulk nieuws te hebben. De kijkersfile is altijd langer dan de file op de rijbaan van het ongeluk. Dat gaat dieper dan pure sensatiezucht of nieuwsgierigheid, menen sommige biologen, want het is functioneel vanuit evolutionair perspectief.

Dergelijke theorieën stellen dat in de loop van de menselijke evolutie het brein werd toegerust voor de taak om continu de omgeving in de gaten te houden en op zoek te gaan naar informatie die bijdraagt aan de kans op overleving en reproductie. Negatieve onderwerpen (rampen, ongelukken) hebben overlevingswaarde en zullen universeel de aandacht trekken. Ook onderwerpen gerelateerd aan seks kunnen tot deze categorie gerekend worden. Het plotselinge en onverwachte hebben een hoge attentiewaarde, want mensen besteden altijd aandacht aan plotselinge en onverwachte veranderingen in hun omgeving. Dat zou immers een teken van naderend gevaar kunnen zijn. Zo is het menselijk oog veel gevoeliger voor beweging dan voor vorm en kleur.¹⁵

2.2.2 Trends in de nieuwsmedia

In deze paragraaf zoomen we in op ontwikkelingen op het gebied van de nieuwsmedia die relevant zijn in relatie tot het thema slachtoffers in de media. Het valt niet mee om een puntsgewijs overzicht hiervan te geven. De verschillende ontwikkelingen zijn nauw met elkaar verweven en beïnvloeden elkaar, zodat het moeilijk is om ze uit elkaar te trekken en ze van een afgebakende omschrijving te voorzien. Hieronder toch een poging.

¹¹ Laar, I. van (2006) Rouw en krokodillentranchen. Een onderzoek naar het stereotiepe patroon van een rouwproces in twee Nederlandse dagbladen na de moord op Pim Fortuyn. Gevonden op <http://thesis.eur.nl/theses/index/336694879/>, 29 januari 2009

¹² 2004: 86

¹³ 2004: 2

¹⁴ Carter en Allen (2005: 132)

¹⁵ Nuijten, Hendriks Vettehen, Peeters en Beentjes (2007)

Hegemonie van de beeldcultuur

Sinds het ontstaan van de massamedia vanaf het einde van de 19^e eeuw is het zwaartepunt verschoven van woord naar beeld. Wie een krant van pakweg vijftig jaar geleden openslaat en naast de Telegraaf of Volkskrant van vandaag legt, valt het onmiddellijk op dat het aandeel beeld in de vorm van foto's, tegenwoordig veelal in kleur, en illustraties – nu *infographics* geheten – enorm is toegenomen ten koste van tekst. Televisie, het populairste medium als het om de consumptie van nieuws gaat, bestaat slechts bij de gratie van beeld. Beelden hebben een hogere informatiewaarde: één plaatje kan meer zeggen dan duizend woorden. Ze hebben een hogere attentiewaarde, vooral als het om bewegend beeld gaat. 'Door zijn gerichtheid op het zintuiglijke, dat het verstandelijk begrijpen overbodig maakt, appelleert het beeld aan onze interesse voor de uiterlijke verschijningsvorm van dingen. (...) Woorden kunnen nooit alle details van de zichtbare wereld weergeven,' aldus de Belgische beelddeskundigen Pauwel en Peters.¹⁶ Media presenteren nieuws daarom bij voorkeur in of met beelden. Mensen lopen daarmee ook een grotere kans om, al dan niet tegen hun zin, in beeld vastgelegd te worden en te figureren in de berichtgeving.

Versnelling van de actualiteit

Het aantal media-actoren, meer specifiek in de sector 'snelle' media als televisie en internet, is enorm toegenomen. Dat geldt ook voor het aantal journalisten: van ongeveer 1800 in 1956 naar 10.000 in 2000¹⁷. De strijd om de aandacht van het publiek is verhevigd en de jacht op primeurs is hierdoor versterkt. Er is een 24uursnieuwsmarkt ontstaan, constateert de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling in haar rapport Medialogica¹⁸. Snelheid biedt, aldus de RMO, veel kansen aan mensen om het nieuws te halen. Wij zouden daaraan willen toevoegen: het verhoogt ook de kans – of kunnen we beter spreken van het risico? – dat mensen die dat *niet* willen, het nieuws halen. Een ander aspect van de snelle nieuwsmarkt is, dat media vaak al op de hoogte zijn van berichten over gebeurtenissen waarvan betrokkenen nog niets of niet alles weten.

Meutevorming en hypes

Deze niet al te complimenteuzen benaming is eveneens afkomstig uit het RMO-advies Medialogica en verwijst naar het feit dat, hoewel er steeds meer journalisten en media zijn, er een sterke convergentie optreedt van de inhoud van de berichtgeving. Kranten, nieuwsprogramma's en nieuwssites nemen primeurs en nieuwe informatie van elkaar over. Zo ontstaan nieuwshypes of nieuwscascades: nieuws dat zichzelf versterkt, zonder dat zich nieuwe gebeurtenissen voordoen. Eind 2007 en begin 2008 waren de media maanden in de ban van Geert Wilders' film *Fitnah*, hetgeen uiteindelijk een hoog '*much ado about nothing*' gehalte bleek te hebben.

Journalistieke media nemen ook gretig over uit minder journalistieke bronnen, zoals weblogs van particulieren of websites van belangengroeperingen. Informatie wordt soms verbazingwekkend kritiekloos en zonder grondige check overgenomen. Er is in de nieuwswedloop nauwelijks tijd om feit van fout en/of fictie te onderscheiden. Is foutieve informatie eenmaal in omloop, dan wordt deze keer op keer gerepliceerd. Daarvan kunnen personen, bedrijven of instanties schade ondervinden.

Meer emotie en meer gewone mensen

Emoties en persoonlijkheden staan steeds vaker centraal in het nieuws. Identificatie met de hoofdpersoon is steeds belangrijker. Daarmee komen ook burgers steeds vaker zelf in beeld of als ervaringsdeskundige aan het woord in het nieuws.¹⁹ Geen voorgekookte persverklaringen van woordvoerders of *soundbites* van politici, maar de ervaringen en portretten van de authentieke man en vrouw in de straat, brengen het nieuws dichtbij het publiek. Costera Meijer²⁰ noemt dit de 'publieke benadering' van het nieuws. Deze benadering brengt het nieuws dat dichtbij het leven van mensen ligt, of gebracht kan worden, omdat het voor hun functioneren als burger of consument van wezenlijk belang is. De journalist representeert de belangstellende burgers die autoriteiten en instituties willen

¹⁶ 2005: 69 en 85)

¹⁷ Het gaat hier om bij beroepsorganisaties aangesloten journalisten. Bron: Wijffes (2004: 556-559)

¹⁸ (2003: 33-34)

¹⁹ RMO (2005:34-36)

²⁰ (2002: 390 e.v.)

aanspreken over problemen die hen direct aangaan. Dat gebeurt met grote empathie voor de ervaring, het gevoel en de opvattingen van burgers. De journalist organiseert als het ware de samenspraak in de samenleving aan de hand van een nieuwsagenda die vooral door burgers – de *vox populi* – en niet door autoriteiten wordt bepaald. SBS6 Hart van Nederland hanteert deze benadering, net als veel regionale nieuwsprogramma's. Wat kranten betreft is de publieke benadering duidelijk te herkennen bij het AD en de Telegraaf. De focus op emotie en 'gewone' mensen maakt van slachtoffers een dankbaar onderwerp in de berichtgeving.

Hybride formats

Hybridisering van nieuwsformats vindt in verschillende gedaanten plaats. De eerste is de combinatie van mediatechnologieën en het verhogen van de interactiviteit met de 'gebruiker'. Eén programma of titel krijgt zo verschillende verschijningsvormen. Elk televisieprogramma heeft tegenwoordig een internetcomponent die de kijker uitnodigt zijn mening, ervaring, verhalen, filmpjes en dergelijke te delen door middel van discussiefora, digitale prikborden en *polls*. Ook kranten hebben internetedities waar de lezer zijn reactie direct onder het bericht kan plaatsen. De lezersrubriek is zo niet langer een aparte rubriek, maar integraal onderdeel van het bericht.

Een tweede vorm is de combinatie van wat we hier maar even 'verschillende disciplines' zullen noemen. De versmelting van cabaretachtige satire en nieuws resulteert in een fenomeen als *Geen Stijl*! Andere combinaties zijn bijvoorbeeld *docusoap*, *docudrama*, *shockdoc*, *infotainment*, *talkshow*. Wat deze *formats* gemeen hebben, is dat zij journalistieke en informatieve aspecten combineren met entertainment. Een Amerikaanse mediasocioloog noemt het enigszins schamper: '*The missing link in the evolution of infotainment, where 'hard news' mates with 'tabloid trash' to beget that accursed offspring, News Lite.*'²¹

Burgerjournalistiek

Er vindt er een democratisering van nieuwsproductieplaats. De middelen om informatie vast te leggen, te bewerken en te verspreiden zijn zó toegankelijk en laagdrempelig dat in feite iedereen met een mobiele telefoon en een computer nieuws kan maken. Dat heet burgerjournalistiek. Professionele nieuwsmedia putten graag uit deze bron en bieden ook onderdak aan dergelijke vormen van journalistiek. Vanuit het perspectief van pluriformiteit, emancipatie van burgers en herkenbaarheid van het nieuws, valt er wel een lans voor de burgerjournalistiek te breken. Anderen zien het als erosie van de journalistiek. NRC-journalist Van Eijk noemt burgerjournalistiek 'publieke conversatie': 'Teksten en foto's die door burgers ter publicatie worden aangeboden, krijgen steeds vaker het etiket 'burgerjournalistiek' opgeplakt. Dat is verwarrend. Met journalistiek hebben hun bijdragen namelijk weinig te maken. Het zijn veelal anekdotes, verhalen, belevenissen of verzinsels – of opinies. Niets mis mee, maar dat zijn andere genres dan journalistiek.'²²

Wat betekent de burgerjournalistiek voor de privacy van slachtoffers? Ook al zijn er nog zoveel journalisten, het is ondoenlijk om bij ieder incident, misdrijf of ongeluk ter plekke te zijn en informatie of beelden te verzamelen. Maar er is tegenwoordig altijd wel een omstander met een mobieltje aanwezig die het gebeuren live vastlegt en het vervolgens op *Youtube* zet of rechtstreeks verkoopt aan krant of tv. Dat gaat in veel gevallen zonder medeweten en instemming van de betrokkenen.

Commercialisering en concurrentie

Commercialisering heeft grote invloed gehad op de inrichting van het (nieuws) medialandschap. Het heeft een verzuild mediabestel met een beperkt aantal publieke omroepen en een groot aantal zelfstandige dagbladtitels veranderd in een integrale nieuwsmarkt waar de verschillende spelers in voortdurende strijd verwickeld zijn om de aandacht van de consument en de daaraan gekoppelde abonnements-, reclame- en advertentiegelden. Concentratie in eigendomsverhouding gaat hand in hand met een toename van pluriformiteit als men kijkt naar het totale informatieaanbod dat de gemiddelde mediaconsument ter beschikking staat. Er zijn weliswaar veel dagbladtitels verdwenen, maar door schaalvergroting zijn ze in de loop der jaren inhoudelijk versterkt en intern pluriformer

²¹ Page (1998:

²² NRC Handelsblad 5 juli 2006

geworden.²³ Tegelijkertijd moeten we constateren dat de mediamarkt voor een groot deel in handen is van een zeer beperkt aantal, multimediaal en multinationaal opererende uitgeverijen, mediabedrijven, kabelexploitanten en investeringsmaatschappijen.²⁴ Eigenlijk spelen commercialisering en concurrentie een rol in alle voorgaande genoemde trends.

De afweging vindt dan niet meer plaats op het persoonlijke privacybelang en het collectief recht van informatievoorziening, maar ook de *shareholder value* wordt dan een factor in de afweging. Misschien niet zozeer op het niveau van de individuele journalist of redactie, maar wel waar het om de keuze van bepaalde *formats*, journalistieke benaderingen en de inrichting van de organisatie gaat, bv. het schrappen in het aantal journalisten en eindredacteuren.

2.2.3 Ter illustratie: enkele casestudies

Interessant zijn twee analyses die betrekking hebben op de ontwikkeling van het NOS-journaal, hét nieuwsicoon van Nederland. Mediahistoricus Huub Wijfjes heeft vijftig jaar berichtgeving door het NOS-journaal onder de loep genomen, met als rode draad de koninklijke huwelijken in die periode. Wetenschapsjournaliste Hilken Tiggeloven vergeleek de berichtgeving over twee grote branden: de brand in het Amsterdamse hotel Polen (1977) en in het Volendamse café 't Hemeltje (2001).

Wijfjes²⁵ concludeert: 'Leek het doel van het Journaal aanvankelijk om van grote emotionele afstand de werkelijkheid te beschrijven in beelden, de voornaamste doelstelling lijkt nu het verbinden van persoonlijke en emotionele verhalen van mensen in het nieuws met de reacties van autoriteiten en instituties'.²⁶ 'Van autoriteitencoterie naar gevoelvol maatschappelijk debat'²⁷, typeert hij deze verandering elders in zijn analyse.

Tot een soortgelijke constatering komt ook Van Tiggeloven wanneer zij de berichtgeving over de branden in Amsterdam en Volendam vergelijkt. In 1977 berichtte het Journaal afstandelijk over de brand en de nadruk lag op het 'harde' feitelijke nieuws, met autoriteiten in de rol van zegspersonen. Het was bijzonder dat er hoegenaamd aandacht besteed werd aan de 'gewone' man in de vorm van een toeschouwer en één slachtoffer. In 2001 daarentegen was de emotiejournalistiek tot volle wasdom gekomen. Het nieuws over de brand werd niet langer verteld door de autoriteiten, maar vanuit het gezichtspunt van de 'gewone' burger. Het persoonlijk leed van slachtoffers kwam uitgebreid in beeld; publiek huilen op televisie mocht. De betrokkenheid bij de kijker was groot. Anno 2001 lag de nadruk op 'tranen', emotie en betrokkenheid²⁸. Ook het verschil in tijd die het NOS-journaal aan beide gebeurtenissen besteedde, spreekt boekdelen: de brand in hotel Polen was welgeteld drie dagen een onderwerp in het nieuws, terwijl de brand in Volendam het nieuws weken domineerde en in de daaropvolgende maanden nog regelmatig aan de orde kwam.²⁹

Emotie, betrokkenheid, minder afstand tussen publiek, media en nieuws en de ervaringswereld van de 'gewone man' als belangrijk vertrekpunt, zijn aspecten die vandaag de dag het nieuws kenmerken. Sommige auteurs stellen dat het nieuws daarmee sensationeler is geworden. Dat is althans de conclusie van vier onderzoekers, verbonden aan de Nijmeegse Radboud Universiteit op basis van kwantitatief onderzoek. Zij zien een duidelijk verband met de toegenomen concurrentie op de nieuwsmarkt.³⁰

Nuijten, Hendriks Vettehen, Peeters en Beentjes definiëren sensatie als 'alle kenmerken waarvan theoretisch een universele aandachtsreactie verwacht kan worden'. Dat is een ontzettend brede definitie, waar ze onderzoekstechnisch niets mee kunnen. Daarom onderscheiden ze drie sensatiecategorieën. Ze baseren zich daarbij op noties uit de evolutiebiologie over de wijze waarop mensen informatie over hun omgeving verwerken³¹. De drie categorieën zijn:

²³ Wijfjes (2005:10)

²⁴ Zie de Mediamonitor 2007, blz. 17, figuur 2.1

²⁵ Wijfjes (2005)

²⁶ Ibid 27

²⁷ Ibid 19

²⁸ Van Tiggeloven (2005: 109)

²⁹ Ibid 99 e.v.

³⁰ Nuijten, Hendriks Vettehen, Peeters en Beentjes (2007)

³¹ Ibid 318

- ‘*Arousing content*’ of prikkelende inhoud, hetgeen betrekking heeft op de onderwerpkeuze zoals een nadruk op misdaad, geweld, natuurrampen, ongelukken en branden.
- ‘*Tabloid packaging*’³², ofwel de verpakking in bepaalde audiovisuele productiekenmerken. Zoals overgangen tussen scènes (*cuts*) of camerastandpunten (*edits*), camerabewegingen, montagetechnieken, het starten van achtergrondmuziek.
- ‘*Vivid storytelling*’ of levendige wijze om een verhaal te vertellen. Hiermee bedoelen ze het personaliseren en concretiseren van gebeurtenissen door het te verbinden aan de verhalen van ‘gewone mensen’.

Vervolgens werken de onderzoekers deze categorieën nog verder uit in een aantal items met als doel om bij een aantal nieuwsprogramma’s door de tijd heen te turven, hoe vaak deze items aanwezig zijn en om daarin trends te ontdekken. Daarbij hebben ze onder meer gekeken naar³³:

- sensationele onderwerpen: de aanwezigheid van ten minste één van de categorieën seks, geweld, criminaliteit, dood, rampen, rellen, branden, hongersnoden en terrorisme;
- dramatische beelden: het aantal beelden van gewonde, zieke, uitgehongerde of dode mensen, aan dood gerelateerde voorwerpen, rellen, oorlog, vandalisme, branden, rampen, ongelukken, ravage, huilende, juichende of schreeuwende mensen
- dramatische geluiden: het aantal geluiden van explosies, geweerschoten, sirenes, huilende, schreeuwende of applaudisserende mensen, alsmede niet-ingemonteerde muziek;
- uitgesproken emoties: de aanwezigheid van ten minste één expliciet benoemde basisemotie (blijheid, verdriet, angst, boosheid of synoniemen daarvoor)
- aantal shots per item;
- ooggetuigencamera: de aanwezigheid van beelden waarbij de camera op en neer gaat, alsof deze op de schouder van een rennende cameraman is geplaatst
- zoom in/zoom uit;
- personaliseren: de aanwezigheid van mensen die in hun alledaagse omgeving worden getoond of die vertellen over hun alledaagse leven;
- burger aan het woord: de aanwezigheid van commentaar of opmerkingen door ‘de gewone man op straat’;
- close-up: het aantal keren dat een gezicht driekwart tot het totale scherm in beslag neemt.

Zij komen na een uitgebreide statistische analyse tot de conclusie dat het televisienieuws in Nederland inderdaad sensationeler is geworden. Dat geldt zowel voor de meer ‘traditionele’ nieuwsprogramma’s als het NOS-journaal en RTL-Nieuws, als voor de programma’s die beantwoorden aan de ‘publieke benadering’ (zie hoofdstuk 2), zoals Hart van Nederland. De sensationalisering van het nieuws komt voornamelijk tot uitdrukking door de toename van het gebruik van de items ‘sensationeel onderwerp’, ‘dramatische geluiden’, ‘burgers aan het woord’ en ‘close-ups’.³⁴

Hoewel de onderzoekers hun bevindingen cijfermatig weten te onderbouwen, is het problematische van hun werk dat de definitie die zij voor ‘sensatie’ hanteren, buitengewoon veelomvattend is. Zij mogen dan wel een hele neutrale omschrijving geven, in het alledaagse gebruik heeft sensatie natuurlijk een negatieve klank, zeker in relatie tot nieuwsmedia. Hun benadering komt nogal eendimensionaal over – dat kan ook haast niet anders, omdat de toegepaste statistische methodiek een zeer scherpe afbakening en zelfs simplificatie vereist. Toch zijn hun bevindingen voor dit onderzoek wel van belang, omdat ze, net als Wijffes en Van Tiggeloven, aantonen dat er aanzienlijke veranderingen zijn opgetreden in de wijze van selecteren en presenteren van nieuws, of dat nu het etiket sensatie krijgt of niet.

³² Van oorsprong een bepaald formaat papier, maar had ook de betekenis van handig en compact. Tegenwoordig synoniem voor de (Britse) sensatiepers, waarvoor The Sun model staat

³³ Ibid 326

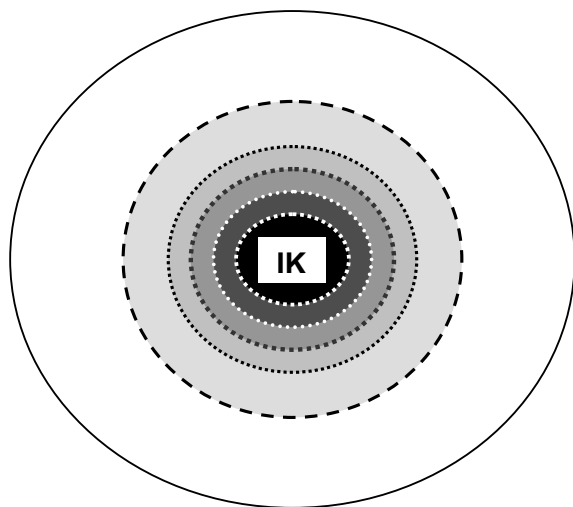
³⁴ Nuijten, Hendriks Vettehen, Peeters en Beentjes (2007: 333 e.v.)

2.3. Tot slot

In deze paragraaf hebben we het begrip privacy beschreven aan de hand van de *circles of intimacy*. Die ringen van intimiteit zijn voorturend aan veranderingen onderhevig. Op microniveau gaat het om het individu die zijn afwegingen maakt, afhankelijk van plaats, tijd, situatie, gebeurtenis, zijn eigen voorkeuren, waarden en referentiekader. Maar ook op macroniveau zijn er ontwikkelingen die zorgen voor dynamiek. Dan gaat het om algemene maatschappelijk trends, waarvan er een aantal beschreven zijn paragraaf 2.2.2 en een aantal expliciete mediaontwikkelingen, die in paragraaf 2.2.3 aan de orde zijn gekomen.

Alles bij elkaar kunnen we stellen dat door die ontwikkelingen de publieke ring, dat deel van zichzelf waarvan het individu bereid is het met de mensheid in het algemeen te delen – of waarvan de buitenwereld denkt dat het met de hele mensheid gedeeld mag worden! – is gegroeid. De meer intieme ringen zijn dunner geworden – en poreuzer. Het is anno 2009 bijzonder moeilijk om de buitenwereld te weren uit het domein dat je als privé wenst te beschouwen. Wanneer we dat vertalen naar een grafische weergave van de *circles of intimacy*, dan krijgen we het volgende plaatje:

Figuur 2 poreuze grenzen en een groeiend publiek zelf

'As our expectations of what is and should remain private decrease, our expectations about what information is fair game for public consumption and mediated voyeurism increases – an inverse relationship,' is de conclusie van Calvert.³⁵

Hebben we in dit hoofdstuk privacy vanuit een psychologisch en sociologisch perspectief benaderd, in het volgende hoofdstuk hanteren we een juridische invalshoek met een verkenning van geschreven en ongeschreven regels op het gebied van privacy in het algemeen en die van slachtoffers het bijzonder.

³⁵ Calvert (2004:139)

Hoofdstuk 3 Geschreven en ongeschreven regels

Het individuele versus het collectieve belang

We look forward to a world founded upon four essential freedoms. The first is freedom of speech and expression – everywhere in the world.
(President Franklin Delano Roosevelt, 6 januari 1941)

The legal right to free expression does not diminish the need for journalists to exercise moral judgement in choosing what to publish, or whose privacy to invade or respect.'
(Paul Husselbee³⁶)

De persvrijheid gaat niet verloren onder druk van externe bedreiging, maar door gebrek aan interne kracht en weerstand; niet door gebrek aan vrijheid, maar door teveel.'
(minister van justitie Piet Hein Donner, 2004)³⁷

In een democratische samenleving zijn er verschillende niveaus om de rechten en plichten van individuen en instituties te borgen en gedrag te sturen. Er zijn wetten en verdragen, gecodificeerde regels waaraan de rechter kan toetsen en sancties opleggen als hij constateert dat een grens overschreden wordt. Daarnaast is er formele regelgeving, zoals door een overheid vastgestelde richt- of beleidslijnen, voorschriften en verordeningen. Ze zijn ondergeschikt aan wetten, maar zeker niet vrijblijvend. Ook hier kan de rechter of ander bevoegd gezag een uitspraak doen en zijn sancties mogelijk. Vervolgens zijn er ethische normen die we bijvoorbeeld vastleggen in gedragscodes en huisregels. Die zijn vooral moreel bindend: het is een kwestie van goed fatsoen. Ten slotte zijn er ongeschreven regels, zoals algemene normen en waarden, tradities en gewoonten. Ze zitten in de hoofden van mensen en komen tot uiting in hun gedrag.

Wanneer we kijken naar de soms problematische relatie tussen de slachtoffers en de media, dan zijn al deze niveaus van geschreven en ongeschreven regels relevant. Elk niveau levert aanwijzingen op om de afweging te maken tussen de belangen van het slachtoffer en de belangen van de media met daarachter de samenleving. In de eerste paragraaf buigen we ons over de wet, meer specifiek de Grondwet en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. De tweede paragraaf heeft de ethiek als invalshoek. Er zijn talloze publicaties op het gebied van media-ethiek, waarin de eerbiediging van privacy een vast onderdeel vormt. Vervolgens kijken we in paragraaf 3.4 hoe filosofisch-ethische opvattingen zijn doorgesijpeld in journalistieke codes, zoals de Leidraad van de Raad voor de Journalistiek. In de laatste paragraaf ten slotte komen journalisten en redacteuren aan het woord.

3.1 Wat zegt de wet?³⁸

In de verhouding tussen slachtoffer en de media spelen twee grondrechten een zeer belangrijke rol. Enerzijds is er het recht op vrijheid van meningsuiting (informatievrijheid) en anderzijds het recht op privacy. Deze grondrechten zijn terug te vinden in de Nederlandse grondwet en in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).

³⁶ (1994:145)

³⁷ Geciteerd uit het artikel 'Nova schort medewerking aan de Raad voor de Journalistiek op' (21 augustus 2008). Bron: http://www.novatv.nl/index.cfm?ln=nl&fuseaction=artikelen.details&achtergrond_id=10670, 19 januari 2009

³⁸ Dit hoofdstuk is gebaseerd op een advies dat Mr. R. van Oerle (NautaDutilh) in opdracht van Slachtofferhulp Nederland heeft gemaakt. Het advies gaf, met de wettelijke privacyrechten van het slachtoffer als context, antwoord op de vragen: 1) In welke situaties is het mogelijk om publicatie te verhinderen? 2) Welke mogelijkheden zijn er om publicatie te verhinderen? 3) Zijn er sancties mogelijk als tot publicatie wordt overgegaan? 4) Is het mogelijk een contactverbod te eisen tussen journalist en slachtoffer?

3.1.1 Het recht op vrijheid van meningsuiting / informatievrijheid

Artikel 10 van het EVRM³⁹ stelt:

1. Een ieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid om inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmenging van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen. Dit artikel belet Staten niet radio-omroep-, en bioscoop- of televisieondernemingen te onderwerpen aan een systeem van vergunningen.
2. Daar de uitoefening van deze vrijheden plichten en verantwoordelijkheden met zich brengt, kan zij worden onderworpen aan bepaalde formaliteiten, voorwaarden, beperkingen of sancties, die bij de wet zijn voorzien en die in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de nationale veiligheid, territoriale integriteit of openbare veiligheid, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, *de bescherming van de goede naam of de rechten van anderen*, om de verspreiding van vertrouwelijke mededelingen te voorkomen of om het gezag en de onpartijdigheid van de rechterlijke macht te waarborgen.

Artikel 7 van de Grondwet⁴⁰ luidt:

1. Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.
2. De wet stelt regels omtrent radio en televisie. Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio- of televisie-uitzending.
3. Voor het openbaren van gedachten of gevoelens door andere dan in de voorgaande genoemde middelen heeft niemand voorafgaand verlof nodig wegens de inhoud daarvan, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. De wet kan het geven van vertoningen toegankelijk voor personen jonger dan zestien jaar, regelen ter bescherming van de goede zeden.
4. De voorgaande leden zijn niet van toepassing op het maken van handelsreclame.

Toegepast op de media betekent dit dat zij recht hebben op zowel het vergaren, het ontvangen van informatie als ook het uiten en verspreiden ervan. Het recht op informatievrijheid is een sterk grondrecht, waarvan de ankers tot op de bodem van de democratische samenleving gaan. Artikel 10 EVRM geeft aan dat een beperking van de vrijheid van meningsuiting mogelijk is, maar slechts onder strikte voorwaarden (lid 2):

- Het dient bij wet te geschieden⁴¹ en
- er moet een *dringende maatschappelijke noodzaak* zijn om de vrijheid van meningsuiting te beperken.

Het EVRM heeft in Nederland een rechtstreekse werking. Bij iedere beoordeling van een gewraakte publicatie moet de rechter zich dan ook afvragen: 'Als ik deze publicatie verbied, of een sanctie opleg, beperk ik dan de vrijheid van meningsuiting? Is de uitzondering die ik wil maken, voorzien in de wet en is daarvoor in dit geval die dringende maatschappelijke noodzaak aanwezig ter bescherming van de in het verdrag genoemde belangen?' Dit is een zeer zware toets. De rechter zal steeds van geval tot geval moeten beslissen aan de hand van de concrete omstandigheden van de individuele casus.

3.1.2 Het recht op privacy

Artikel 8 van het EVRM⁴² heeft betrekking op de eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven:

1. Eenieder heeft recht op respect voor zijn privéleven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.

³⁹ Europees Hof voor de rechten van de mens (2003) Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden zoals gewijzigd door Protocol Nr. 11 met de aanvullende Protocollen Nrs. 1, 4, 6, 7, 12 en 13

⁴⁰ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden zoals deze laatstelijk is gewijzigd bij de Wet van 10 juli 1995, Stb. 401, 402, 403 en 404

⁴¹ Op deze voorwaarde gaan we in dit onderdeel niet nader in omdat de beperkingen die hierna genoemd worden, alle bij de wet zijn voorzien.

⁴² Europees Hof voor de rechten van de mens (2003) Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden zoals gewijzigd door Protocol Nr. 11 met de aanvullende Protocollen Nrs. 1, 4, 6, 7, 12 en 13

2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Artikel 10 van de Grondwet geeft een iets andere insteek.⁴³

1. Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer.
2. De wet stelt regels ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer in verband met het vastleggen en verstrekken van persoonsgegevens.
3. De wet stelt regels inzake de aanspraken van personen op kennisneming van over hen vastgelegde gegevens en van het gebruik dat daarvan wordt gemaakt, alsmede op verbetering van zodanige gegevens.

Het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer gaat ver terug⁴⁴ en wordt gezien als essentieel voor de ontwikkeling van de mens in diezelfde democratische samenleving. Maar het recht op privacy is niet onbeperkt, al zijn de beperkingen niet zo expliciet in de wet en het verdrag vastgelegd als bij het recht in informativrijheid het geval is.

3.1.3 Een kwestie van afweging

Hoewel de nummering van de verschillende artikelen misschien anders doet vermoeden, is er geen rangorde tussen de verschillende grondrechten. Het ene recht gaat dus niet per definitie boven het andere bij een conflict van grondrechten. Per geval zal de rechter moeten nagaan of beperking van het ene grondrecht ter bescherming van het andere aanvaardbaar is. Waar liggen de grenzen tussen, aan de ene kant de informativrijheid en aan de andere kant de bescherming van de persoonlijke levenssfeer? De media zullen zich maar al te gemakkelijk – en van tijd tot tijd mogelijk ongenueanceerd – op het informatierecht beroepen. Zij doen het soms voorkomen als of zij de grenzen die daaraan worden gesteld, zijn vergeten, of in ieder geval zeer ruim mogen nemen. Daar staat tegenover dat slachtoffers zich moeten realiseren dat zij, al willen ze soms helemaal geen media-aandacht, betrokken zijn (geweest) bij een voorval dat maatschappelijke aandacht heeft.

Het zullen in belangrijke mate de omstandigheden van het concrete geval zijn, die de doorslag zullen geven. Enkele grove lijnen zijn er wel te trekken. Als voorbeelden zijn te noemen:

- De 'strikte' privesfeer/privé-omstandigheden moet geëerbiedigd worden. Het binnendringen in situaties die tot de strikte intimiteit of privésfeer behoren, is niet toegestaan.⁴⁵
- Slachtoffers mogen niet in gevaar gebracht worden, bijvoorbeeld in verband met mogelijke represailles.⁴⁶
- Van de beelden mag geen commercieel gebruik gemaakt worden, zoals bv. in reclames.
- Op het gebied van bloot, seks en erotiek is relatief weinig geoorloofd. Ook foto's gemaakt op publiek toegankelijke plaatsen kunnen worden verboden.
- Het resocialisatiebelang van veroordeelden beperkt de publicatiemogelijkheden.
- De context van de publicatie is van doorslaggevend belang. Wat binnen de ene context geoorloofd is, is dat in een andere geheel niet.
- Het is verboden met richtmicrofoons af te luisteren en met verborgen camera's te

⁴³ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden zoals deze laatstelijk is gewijzigd bij de Wet van 10 juli 1995, Stb. 401, 402, 403 en 404

⁴⁴ Voor het eerst werd er over gesproken in 1890 in het beroemde artikel 'The right to privacy', S.D. Warren en L.D. Brandeis, Harvard Law review, 1890-5.

⁴⁵ Rb. Amsterdam 7 mei 2003, LJN-nr. AF 8332 (Paul de Leeuw/Story)

⁴⁶ Hof Arnhem 21 november 1989, NJ 1992, 505 (Getuige Bankoverval), maar ook het eerste vonnis inzake Quote/Endstra Pres Amsterdam 21 nov. 2002, Mf 2003 p.42

registreren wat zich binnen de woning afspeelt. Het openbaar maken van afgeluisterde telefoongesprekken is een strafbaar feit en civielrechtelijk een onrechtmatige daad die schadeplichtig maakt.

- Bespieden en posten (hinderlijk volgen) is verboden. De Hoge Raad heeft in het arrest inzake de Edamse bijstandmoeder beslist, dat bespieden als een inbreuk op de persoonlijke levenssfeer bestempeld moet worden en dat zo'n inbreuk niet gerechtvaardigd is door enkel te verwijzen naar de vrijheid van meningsuiting.⁴⁷ Ook buiten de besloten kring van de woning en het erf kan hinderlijk volgen verboden worden.
- In opdracht gemaakte portretten, zoals pasfoto's en schoolfoto's mogen niet zonder toestemming in de media openbaar gemaakt of verveelvoudigd worden (artikel 21 van de auteurswet).

3.1.4 Hoge bomen vangen veel wind: publieke figuren

Eén van de factoren die een belangrijke rol spelen in de afweging die de rechters maken, is in hoeverre er sprake is van een publieke figuur. Dat zijn bijvoorbeeld Bekende Nederlanders, politici, bestuurders; maar ook personen die naar aanleiding van een bepaalde gebeurtenis in het nieuws zijn. Slachtoffers horen in principe tot die laatste groep. Publieke figuren zullen meer moeten dulden dan andere personen, maar ze zijn toch ook weer niet vogelvrij. In een arrest van het Europese Hof van de Rechten van de Mens uit 2004 kunnen we zien dat het Hof de privacy van bekende personen ook zwaar laat wegen. Het betrof de zaak van Caroline von Hannover (uit sommige bladen beter bekend als prinses Caroline van Monaco) versus Duitsland.⁴⁸

Voor slachtoffers zou deze benadering van het Hof het volgende kunnen betekenen:

- Bij de afweging komt meer de nadruk te liggen op de vraag of de publicatie (bijvoorbeeld van het portret, maar waarom zou dit niet ook gelden voor de naam) bijdraagt aan het publieke debat. In *concreto* kan dat een versterking van de positie van de geportretteerde betekenen, doordat de afweging wordt geconcentreerd op de vraag of het publiceren van het portret als zodanig bijdraagt aan het publieke debat. Waarom is het voor het publieke debat nodig, dat het publiek niet alleen weet waarover de zaak inhoudelijk gaat en misschien ook geïnformeerd wordt over details van de zaak, maar dat het daarenboven bijdraagt aan het publieke debat als het publiek het gezicht van het slachtoffer ziet, of moet weten wie het slachtoffer is.⁴⁹
- Voor zover uit de huidige rechtspraak deze lijn al niet kon worden getrokken, worden de grenzen van de persoonlijke levenssfeer onderstreept. Deze zijn zowel geografisch als ook inhoudelijk bepaald. Voorbeelden van geografische bepaaldheid zijn het toepassen van lange telenzen, waarmee gebieden worden binnengedrongen waar slachtoffers zich 'onbespied mogen wanen' of het fotograferen, kort gezegd, daar waar van huis- of erfvredebreuk sprake is. Fotografen moeten dus op de openbare weg blijven, maar dat is op zich geen rechtvaardigingsgrond. Ook dan kunnen zij over de grenzen van het toelaatbare gaan.

De bescherming van de persoonlijke levenssfeer zal dus voorgaan op de vrijheid van meningsuiting als er geen enkel publiek belang gediend is met de inmenging in het privéleven

⁴⁷ HR 9 januari 1987, NJ 1987, 982

⁴⁸ EHRM 24 juni 2004, Application no. 59320/00, *Mediaforum*, 2004-7/8, nr. 27; zie voor de volledige uitspraak <http://www.echr.coe.int> Enige achtergrondinformatie: Caroline von Hannover beklagde zich bij het Europese Hof over schending door Duitsland van haar recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer tegenover de roddelpers. De prinses procedeerde in Duitsland tegen de publicatie van foto's van haar, al dan niet in gezelschap van haar kinderen of vrienden. Slechts met betrekking tot de publicatie van één foto vond zij gehoor bij het Bundesgerichtshof. Later oordeelde het Bundesverfassungsgericht nog dat ook de publicatie van de foto's van haar met haar kinderen in strijd was met de grondwettelijke bescherming van gezinsleven en opvoeding. Maar dat was de prinses niet genoeg. Tal van andere foto's hadden volgens haar ook niet mogen worden gepubliceerd. Zie voor een omschrijving van de foto's met bijschriften de uitspraak zelf (par. 9-17).

⁴⁹ er bij dit laatste van uitgaand dat dat niet van belang is voor de zaak, wat bijvoorbeeld wel het geval zou kunnen zijn als het gaat om een ontvoering van een zoon van een bekende industrieel.

of als de informatie ook op andere, de privacy niet-schendende wijze, had kunnen worden verstrekt. Bij informatie over het privéleven van slachtoffers en anderen dient de rechter steeds na te gaan: hoe diep is de inmenging in de persoonlijke levenssfeer, hoe 'intiem' zijn de vermelde feiten, zijn ze waar of onwaar en welk publiek belang is gediend met de verstrekte informatie? Veel jurisprudentie is er op dit gebied echter niet beschikbaar, want weinig slachtoffers of nabestaanden ondernemen de weg naar de rechter wanneer zij zich door de media in hun privacy aangetast voelen.

3.1.5 Het recht om (alles) te weten?

Behalve de bovengenoemde rechten wordt er ook nog wel eens gerefereerd aan het recht van het publiek op informatie. Ook dat is een belang dat in de afweging moet worden meegenomen. In de Verenigde Staten woedt een discussie of er ook een grondwettelijk recht op informatie bestaat, *'the right to know'*, vanuit de gedachte dat goed geïnformeerde burgers betere burgers zijn.

De nieuwswaardigheid van informatie wordt voor een belangrijk deel bepaald door de behoefte c.q. noodzaak van burgers om kennis te hebben van die informatie (*'need to know'*). In de VS, waar een veel sterkere traditie op het gebied van onthullingsjournalistiek bestaat dan in Nederland en waar ook de boulevardpers veel omvangrijker is, blijkt onder verwijzing naar het beroemde *'first amendment'* (vrijheid van meningsuiting) *'the need to know'* opgeschaald te zijn naar *'the right to know'*. Daarmee wordt gelegitimeerd dat alle denkbare informatie over iedereen nieuwswaardig en dus publicabel is en wordt *de facto* het recht op privacy van mensen buiten spel gezet.

De Amerikaanse auteur Sayer kwalificeert dit 'recht om (alles) te weten' als een *'elastic definition of newsworthiness creating a jungle of journalistic voyeurism, providing information that titillates rather than informs'*.⁵⁰ 'Je kunt het Eerste Amendement honderd keer lezen,' zegt hij, 'maar je zal er nergens de zinsnede *'right to know'* tegenkomen. Wij hebben het EVRM en de Nederlandse Grondwet erop nageslagen en in geen enkel artikel wordt vermeld dat burgers (of media) recht hebben op alle denkbare informatie die over een bepaalde zaak of persoon bestaat. Er bestaat slechts de 'vrijheid om inlichtingen en denkbeelden te ontvangen.'⁵¹

Wat er aan wettelijke rechten is vastgelegd, stelt geen scherpe grenzen tot hoever privacy dan wel informatievrijheid reiken. Het EVRM en de Grondwet zijn inhoudelijk veel abstracter dan bijvoorbeeld de bepalingen in het Wetboek van Strafrecht, dat nauwkeurige grenzen stelt tussen rechtmatig en onrechtmatig gedrag en daaraan ook hele concrete sancties verbindt. Het blijft een kwestie van interpretatie en afweging.

In het wetboek van Strafrecht zijn verscheidene bepalingen te vinden die zien op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en zijn er wettelijke normen betreffende belediging, zoals smaad en laster.⁵² Maar de wederrechtelijkheid van deze strafbare feiten kan ontbreken als veroordeling een inbreuk op de vrijheid van nieuwsgaring zou opleveren.⁵³ De artikelen 53-54 Sr houden een vervolgingsuitsluitingsgrond in voor uitgevers en drukkers ter zake van drukpersdelicten, mits zij handelen 'als zodanig'. Uitgevers en drukkers kunnen strafrechtelijk niet lastig gevallen worden. De strekking van deze bepalingen is censuur van uitgevers en drukkers tegen te gaan. Er moet wel voldaan zijn aan bepaalde voorwaarden wil de drukker of de uitgever zich op deze vervolgingsuitsluitingsgrond kunnen beroepen. Zo moet bijvoorbeeld de naam van de dader (de schrijver van het drukpersdelict of degene op wiens last het stuk is gedrukt) bekend zijn dan wel op eerste aanmaning van de drukker c.q. uitgever worden bekend gemaakt.

Civielrechtelijk kan er sprake zijn van een onrechtmatig daad als de privacy van een slachtoffer wordt aangetast. Dat betekent dat de benadeelde partij een schadevergoeding of een verbod op herhaling kan eisen. Het is echter aan de eiser om aan te tonen dat er schade is geleden en hoe groot die schade is. Bij zijn afweging zal de rechter (ook) de artikelen in het EVRM en de Grondwet plus relevante jurisprudentie in zijn afweging betrekken.

⁵⁰ (1988)

⁵¹ EVRM, artikel 10 lid 1

⁵² o.a. art. 139 t/m 139 g Sr., 441 b Sr en 261 tot 217 Sr

⁵³ EHRM 21 januari 1999, NJ 1999, 713 (Fressoz & Roire)

In de discussie over het recht van het slachtoffer op bescherming van zijn privacy en het informatierecht van de media en de samenleving als geheel, volstaat het niet om alleen in juridische termen hierover te oordelen. Immers, zo stelt de Nederlandse ethicus Van Stokkom in zijn essay 'Mondig tegen elke prijs – de fetisj van het vrije woord': 'Als moraliteit tot rechtsaanspraken wordt verengd, kunnen handelingen die moreel wenselijk en zelfs geboden zijn, als triviaal terzijde worden gelegd. Burgers (maar ook media, red) kunnen dan verantwoordelijkheid ontlopen en hoeven zich niet af te vragen waar de grenzen van het fatsoen liggen.'⁵⁴

3.2 Wat zeggen ethici?

In de vorige paragraaf zijn de juristen aan het woord gekomen, in deze paragraaf leggen we ons oor te luisteren bij de ethiek, de wetenschap van het morele, ofwel het fatsoen.

3.2.1 Meta-ethiek

Binnen de ethiek zijn er twee overheersende benaderingen of paradigma's om daden moreel te beoordelen in termen van goed of slecht. De eerste is de teleologie, afgeleid van het Griekse woord *teleo*, dat 'resultaat' betekent. De tweede benadering is deontologie, van het eveneens Griekse *deon*, 'plicht'⁵⁵.

Teleologie

Teleologische ethiek beoordeelt handelingen op de te verwachten goede en slechte effecten en consequenties. Het heet daarom ook wel de consequentialistische benadering. De daad die het meeste 'goed' produceert, is het best. Maar wat is goed en wie bepaalt dat? Het utilitarisme van de Engelse filosofen Bentham en Mill geeft hiervoor handvatten. Utilitarisme weegt de morele waarde van handelingen af aan het nut (*utilis*) voor het geheel. Men spreekt ook wel van de 'maximalisatie van het nut'. Dat nut laat zich omschrijven als het hoogst haalbare geluk voor zo veel mogelijk mensen. Geluk is dan de som van plezier en genot min pijn en verdriet.⁵⁶

Hoewel er meer de nadruk ligt op het doel of resultaat van een handeling, laat utilitarisme zich toch niet zonder meer vertalen naar 'het doel heiligt de middelen', want het doel van een handeling is niet hetzelfde als de consequentie(s) ervan. Utilitarisme streeft ook niet naar het hoogst haalbare geluk van een absolute meerderheid. Stel dat 51 procent van een samenleving de ander 49 procent tot slaaf wil maken, dan is het zeer aannemelijk dat het lijden van die 49 procent het toegevoegde plezier van de 51 procent overstijgt.⁵⁷ Als ethisch instrument heeft het utilitarisme zijn beperkingen: door de focus op de meerderheid kunnen kwetsbare minderheidsgroepen in de knel komen en het is problematisch om van tevoren alle consequenties van een handeling te overzien, zeker op de lange termijn.

Deontologie

In de deontologische benadering vormt de plicht, vastgelegd in regels en principes, het uitgangspunt. Deze benadering heet dan ook wel non-consequentialisme of plichtbenadering. De filosoof Kant geeft aan dat alle mensen de plicht hebben om zich moreel correct te gedragen, conform hun verantwoordelijkheden, ongeacht hun wensen of karakter. De intentie en het motief achter de handeling tellen, niet zozeer de consequenties. Handelen vanuit plicht heet in Kants termen 'het ethisch imperatief'. Een persoon gedraagt zich ethisch, als hij bereid is om zijn regel toegepast te zien door iedereen in een gelijksoortige situatie. Dat noemt Kant 'het categorisch imperatief'. Het voordeel van deze beschouwing is, dat het goed mogelijk is om op basis van een set principes van tevoren een beslissing te nemen over een handeling, terwijl zo'n beslissing in de teleologische benadering voor een deel op speculatie over de uitkomst berust. Maar hoe is het mogelijk een daad te beoordelen zonder de consequenties daarin mee te nemen? Dat gaat voorbij aan de persoonlijke verantwoordelijkheid en leidt tot rechtvaardigingen als '*Befehl ist Befehl*'.

⁵⁴ Van Stokkom (2008:13)

⁵⁵ Retief (2002: 7-10)

⁵⁶ Retief (2002: 7-8), Beauchamp (1983:2)

⁵⁷ Retief (2002:8-9), Beauchamp (1983: 4)

Om het verschil tussen beide benaderingen te illustreren: in de ogen van een deontologisch ethicus is Robin Hood een ordinaire dief, want hij overtreedt de plicht om zich aan de wet, een verzameling morele principes, te houden. Vanuit teleologisch standpunt is Robin Hood een held omdat het geluk dat hij de armen brengt voor wie hij steelt, vermoedelijk groter is dan het leed van de rijken die hij bestolen heeft.

De Gulden Middenweg

Teleologie en deontologie zijn tegengestelde paradigma's en sluiten elkaar uit. Het is niet verstandig om bij ethische beslissingen louter de ene of de andere benadering te volgen. In de praktijk gebruiken we elementen van beide paradigma's. Daarmee bewandelen we de Gulden Middenweg van Aristoteles. Volgens de oude Griekse denker ligt de deugd ergens tussen de ondeugden in. Het gaat beslist niet om een mathematisch gemiddelde. Wanneer men met zijn ethische afwegingen altijd precies in het midden gaat zitten, dan is *'no pain, no gain'* het resultaat. *'The golden mean is not a mere intellectual possibility between opposing values it is indeed the considered option of a person of character'*.⁵⁸

Wat betekenen deze benaderingen voor de discussie over het recht van slachtoffers op bescherming van hun privacy? Bieden ze houvast om een sluitend antwoord te geven op de vraag of de bescherming van de privacy van slachtoffers voorrang dient te hebben op andere (collectieve) rechten?

De deontologische benadering loopt stuk op het feit dat beide, tegenstrijdige rechten zijn vastgelegd in dezelfde set basisprincipes, de Grondwet en het EVRM. Pas wanneer het ene principe boven het andere wordt verheven, dan is een morele beslissing mogelijk. Dat kan in principe leiden tot twee uitspraken:

- Het recht op privacy van slachtoffers is absoluut en mag dus nooit worden aangetast, zelfs al is de consequentie dat het publiek verstoken blijft van informatie waarop het recht zou hebben.
- Het recht op informatievrijheid is absoluut en mag op geen enkele wijze ingeperkt worden, zelfs als dat bij slachtoffers leed en schade veroorzaakt.

De teleologische benadering lijkt in eerste instantie veelbelovender omdat de consequenties, van de handeling, voor zover te overzien, de maatstaf zijn. Alleen: hoe verhouden de consequenties zich tot elkaar? Waar ligt het omslagpunt dat maatschappelijk nut niet meer opweegt tegen persoonlijk leed? Is er geen tabel of rekenmodel voorhanden waarmee de som (geluk + plezier samenleving) > (leed + pijn slachtoffer) nauwkeurig gemaakt kan worden? Maar zelfs al zouden we alle relevante variabelen kunnen vangen in een model, dan kunnen we een morele afweging toch niet reduceren tot een mathematische exercitie? Alleen in het geval van extremen kan met behulp van de teleologie de balans doorslaan naar één kant. In het geval van het vermelden van saillante, voor het nieuwsfeit volstrekt irrelevante persoonlijk details van het slachtoffer overstijgt diens individuele leed het marginale algemene nut van de bevrediging van nieuwsgierigheid of sensatiebelustheid en is het dus moreel verwerpelijk de privacy hiervoor te schenden.

De Gulden Middenweg biedt evenmin een doorslaggevend criterium, want is eigenlijk al vervat in de wetten en verdragen, door beide rechten vast te leggen en door beperkingen en uitzonderingsgronden te noemen.

3.2.2 Media-ethiek

Kortom, het deontologie- en teleologieparadigma zijn veel te abstract; maar we hebben het hier dan ook over meta-ethiek. Dergelijke algemene benaderingen zijn de wortels waaruit meer toegepaste vormen van ethiek zijn voortgekomen. De journalistieke of media-ethiek is zo'n specialisme.

Bladerend door de vele titels⁵⁹ die op het gebied van de media-ethiek zijn verschenen, is er een zekere consensus over de volgende punten te destilleren:

⁵⁸ Retief (2002)

⁵⁹ Zie o.m. Retief (2002), Evers (2007), Alia (2004), Berry (2005), Deuze (2004)

- De media vervullen een essentiële functie in de democratische samenleving.
- Om hun belangrijke taak uit te kunnen voeren, moeten er zo min mogelijk beperkingen gelden bij het verzamelen, bewerken en verspreiden van nieuws.
- De media hebben een enorme macht door de enorme invloed die zij hebben op de publieke opinie en de verrijkende middelen om informatie te verzamelen en te verspreiden.
- Die macht brengt ook grote verantwoordelijkheid met zich mee.
- Wettelijke regels alleen zijn niet genoeg om die verantwoordelijkheid goed vorm te geven. Er zijn ethische normen nodig om 'goede journalistiek' van criteria te voorzien.

Die criteria zijn neergelegd in een keur aan codes. Er zijn internationale codes, zoals de Code van Bordeaux, nationale codes, sectorgebonden (journalistiek, fotografie) en individuele codes, bijvoorbeeld van een afzonderlijke krant, uitgever of omroep. De meeste ethici zijn het erover eens dat in dergelijke codes in ieder geval bepalingen ten aanzien van de volgende punten horen te staan:

Objectiviteit

Berichtgeving behoort gebaseerd te zijn op een zo nauwkeurig mogelijke weergave van de werkelijkheid, zonder op voorhand partij of standpunt te kiezen.

Onafhankelijkheid

Journalisten en redacties zijn onafhankelijk in hun opereren. Deze onafhankelijkheid ligt doorgaans vast in redactiestatuten. Reguliere berichtgeving en commerciële boodschappen zijn duidelijk onderscheiden.

Feiten en waarheid

Berichtgeving moet zo accuraat mogelijk en 'waar' zijn. Dat wil zeggen: feiten zijn zorgvuldig gecheckt en in principe controleerbaar. Het onderscheid tussen feiten en meningen hoort duidelijk te zijn.

Volledigheid

Nieuwsconsumenten moeten zich een zo volledig mogelijk beeld van het gebeurde kunnen vormen, dus dienen media alle relevante informatie te vermelden in hun berichtgeving.

Evenwichtigheid: hoor en wederhoor

De berichtgeving moet alle relevante invalshoeken en standpunten weergeven. Er moet hoor en wederhoor plaatsvinden, zeker wanneer er sprake is van beschuldigingen in een of andere vorm.

Open vizier

Journalisten moeten zich in principe als zodanig bekend maken. Hierop bestaan wel uitzonderingen: als de informatie van groot maatschappelijk belang is en op geen enkele andere wijze te verkrijgen, dan is nieuwsgaring door middel van *undercoverjournalistiek*, verborgen camera's en microfoon en dergelijke, acceptabel⁶⁰.

Bronnen

Een journalist bedient zich zo veel mogelijk van betrouwbare bronnen en garandeert, indien gewenst, de vertrouwelijkheid. Betalen voor informatie is *not done*.

Privacy

Journalisten moeten prudent omgaan met de privacy van personen en geen onnodig leed veroorzaken door hierop inbreuk te maken. Publieke figuren kunnen minder aanspraak maken op deze regel dan 'gewone' burgers. Bij kwetsbare personen (bijvoorbeeld slachtoffers, maar ook kinderen) verdient extra terughoudendheid aanbeveling. Er is altijd een 'maar': als het maatschappelijk belang daartoe uitnodigt, dan is een inbreuk op de privacy – ook van slachtoffers – te rechtvaardigen.

⁶⁰ Het levert soms zelf journalistieke hoogtepunten op, zoals de onthulling van het Watergateschandaal door Bob Woodward en Carl Bernstein, of de erbarmelijke werkomstandigheden van arbeidsimmigranten in Gunther Walrafs 'Ik Ali'.

In de volgende paragraaf kijken we naar de Nederlandse situatie. Welke belangrijke organen en documenten borgen het ethisch gehalte van de Nederlandse journalistiek?

3.3 Welke normen hanteert de beroepsgroep?

De journalistiek is geen professie in de klassieke zin van het woord. Er bestaat in Nederland geen noodzakelijk examen of diploma, er is geen vergunningensysteem, noch een algemeen geldende beroepscode waaronder een journalist zijn of haar handtekening moet zetten.⁶¹ Iedereen kan zich journalist noemen en journalistiek bedrijven. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de medische stand of de advocatuur, die een gesloten beroepsgroep vormen met een eigen registratie en een bindende code en een tuchtrechtelijke instantie. Dit laatste is een wezenlijk onderscheid met de journalistiek, waar wel een orgaan is dat het handelen van journalisten en media beoordeelt, maar dat slechts bestaat bij de gratie van de vrijwillige erkenning door en medewerking van de aangesloten media.⁶²

3.3.1 De Raad en haar Leidraad

Het orgaan dat als ethisch kompas van de journalistiek fungeert, is de Raad voor de Journalistiek, opgericht in 1960. De Raad omschrijft zich als: (...) een onafhankelijke instantie, waar men terecht kan met klachten over journalistieke activiteiten. De Raad is een orgaan van zelfregulering voor de media. (...) De Raad voor de Journalistiek buigt zich over de vraag of een journalist zorgvuldig zijn werk heeft gedaan en of met een publicatie – kort gezegd – grenzen van journalistieke ethiek zijn overschreden. De uitspraken van de Raad dragen bij aan de meningsvorming over de journalistieke gedragsregels.⁶³ Sancties opleggen kan de Raad niet. Haar uitspraken worden gepubliceerd in het tijdschrift *De Journalist* en soms publiceert het aangeklaagde medium het oordeel. Naast toetsen naar aanleiding van klachten kan de Raad ook ambtshalve uitspraken doen.

De Raad voor de Journalistiek toetst aan de normen van de journalistieke beroepsethiek en van journalistieke zorgvuldigheid. De standpunten over wat de Raad wel of niet vindt, passen bij de maatschappelijke verantwoordelijkheid van een journalist en zijn samengevat in de Leidraad.⁶⁴ In deze Leidraad komen de punten uit paragraaf 3.2.2 uitgebreid aan de orde. Met betrekking tot privacy vermeldt de Leidraad het volgende:

2.4. Privacy

2.4.1. De journalist zal de privacy van personen niet verder aantasten dan in het kader van zijn berichtgeving redelijkerwijs noodzakelijk is. Een inbreuk op de privacy overschrijdt de grenzen van zorgvuldige journalistiek wanneer deze niet in redelijke verhouding staat tot het maatschappelijk belang van de publicatie.

2.4.2. Voor mensen met publieke c.q. min of meer openbare functies en voor bekende Nederlanders is een zekere mate van blootstelling aan ongewilde publiciteit onvermijdelijk. Hun privégedrag en gedrag in besloten en privéomgeving hebben recht op bescherming tegen ongewilde inbreuken, tenzij dat gedrag aantoonbaar van invloed is op hun publiek functioneren.

2.4.3. De journalist publiceert geen foto's en zendt geen beelden uit die zijn gemaakt van personen in niet-algemeen toegankelijke ruimten zonder hun toestemming en gebruikt evenmin brieven en persoonlijke aantekeningen zonder toestemming van betrokkenen.

⁶¹ Deuze (2004:14)

⁶² Overigens bestond er zo'n 60 jaar geleden wél een tuchtrechtelijk orgaan, de voorganger van de huidige Raad. In de jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog ontstond er onder Journalistenverenigingen de behoefte om een goede uitoefening van het journalistieke beroep veilig te stellen. Het voornaamste punt van zorg was de bestendigheid van het beroep. De Nederlandse Vereniging van Journalisten richtte in 1948 de Raad van Tucht op, die als een soort Persraad fungeerde tot 1960. De competentie van deze Raad van Tucht strekte zich alleen uit tot leden van de Nederlandse Vereniging van Journalisten. In geval van onprofessioneel journalistiek gedrag kon de Raad van Tucht de volgende sancties opleggen:

- een waarschuwing
- berisping en/of tijdelijke schorsing
- beëindiging van het lidmaatschap van de Vereniging

De Raad van Tucht deed in zijn periode van functioneren vijftien uitspraken (bron: Raad voor de Journalistiek, <http://www.rvdj.nl/katern/24>, 2 februari 2009)

⁶³ Bron: Raad voor de Journalistiek, <http://www.rvdj.nl/katern/43>, 2 februari 2009

⁶⁴ Deze is opgesteld in 2007 en gewijzigd in 2008. Bron: <http://www.rvdj.nl/katern/47>, 2 februari 2009

2.4.4. De (foto)journalist zal personen niet voor langere tijd lastig vallen, hinderlijk volgen of schaduwen. Redacties zullen erop toezien dat informatie en beelden die op dergelijke wijze zijn vergaard, niet worden gepubliceerd.

2.4.5. De journalist voorkomt dat hij gegevens in woord en beeld publiceert waardoor verdachten en veroordeelden buiten de kring van personen bij wie ze al bekend zijn, eenvoudig kunnen worden geïdentificeerd en getraceerd. Aan deze regel is de journalist niet gehouden wanneer:

- de naam een wezenlijk bestanddeel van de berichtgeving is;
- het niet vermelden van de naam wegens de algemene bekendheid van de betrokkene geen doel dient;
- door het niet vermelden van de naam verwarring kan ontstaan met anderen die hierdoor voorzienbaar kunnen worden geschaad;
- het vermelden van de naam gebeurt in het kader van opsporingsberichtgeving;
- de betrokkene zelf de openbaarheid zoekt.

2.4.6. De openbaarmaking van tuchtrechtelijk verwijtbare fouten door advocaten, artsen, notarissen en soortgelijke functionarissen die handelen in de uitoefening van hun beroep, dient het algemeen belang. Het belang van de onderneming van de betrokkene, dat mogelijk door de openbaarmaking wordt geschaad, valt niet onder het privacybelang. Naamsvermelding van de betrokkene kan te meer van belang zijn omdat verwarring met beroepsgenoten erdoor wordt voorkomen.

2.4.7. In publicaties over (strafzaken betreffende) ernstige misdrijven dienen details van het misdrijf te worden weggelaten indien voorzienbaar is dat zij extra leed toevoegen aan het slachtoffer of diens naaste familieleden en de details niet noodzakelijk zijn om de aard en de ernst van het misdrijf, dan wel de gevolgen ervan, weer te geven.

2.4.8. In het algemeen bestaat geen bezwaar tegen vermelding van de namen van de betrokken partijen in verslagen van een openbare terechtzitting in een civielrechtelijke of bestuursrechtelijke procedure.

Toch kan het belang van een partij om zoveel mogelijk onherkenbaar te blijven zo zwaar wegen dat van het vermelden van de (volledige) naam moet worden afgezien. Dit laatste kan onder meer het geval zijn wanneer een burger gedaagde is in een bestuursrechtelijke procedure.

Een aantal zaken valt op. Ten eerste: de Raad geeft haar verzameling ethische criteria de wat vrijblijvende titel 'Leidraad' mee en niet de meer gebiedende term '(gedrags)code'. Wil zij iedere suggestie vermijden dat deze normen op een of andere manier bindend zijn?

Ten tweede: van de 46 (sub)artikelen in de Leidraad zijn er acht gewijd aan privacy. In die artikelen klinkt in belangrijke mate door wat ook in het EVRM en de Grondwet staat. Van de acht artikelen maakt één expliciet melding van slachtoffers (en hun naaste familieleden) van misdrijven (2.4.7). Daarin staat dat 'details' (geen nadere omschrijving, red.) die mogelijk extra leed toevoegen aan het slachtoffer (of zijn familie) moeten worden weggelaten als ze niet noodzakelijk zijn om de aard, ernst en gevolgen van het misdrijf weer te geven. Dat is een zeer algemene bepaling. Artikel 2.4.5, dat betrekking heeft op berichtgeving over verdachten en veroordeelden, is veel concreter. Het stelt onomwonden dat deze categorie voor het publiek niet herkenbaar in de berichtgeving mag worden opgevoerd, een aantal specifiek omschreven uitzonderingen daargelaten.

In de Leidraad is de privacy van verdachten en veroordeelden beter beschermd dan die van slachtoffers en hun naasten! Dat is een vreemde situatie, gegeven het feit dat verdachten en veroordeelden vanwege een opzettelijke misstap in de belangstelling staan, terwijl slachtoffers ongevraagd en toevallig in deze situatie verzeild raken. 'De verdachte is in beginsel beschermd en het slachtoffer is in beginsel niet beschermd,' zo constateert media-ethicus Evers. 'De identiteit van slachtoffers blijft een moeilijk punt binnen de journalistiek. Een duidelijke traditie op dit punt ontbreekt. Vlak na de oorlog hebben hoofdredacteurs de afspraak gemaakt: 'In beginsel zetten we de identiteit van verdachten niet in de krant, tenzij enzovoorts.' Daar kwam de praktijk uit voort van de balkjes en de initialen. Iedereen kent die. Veel later kwam de vraag op: en slachtoffers dan? Dat is volgens mij een jaar of twintig geleden begonnen toen de Landelijke Organisatie Slachtofferhulp (LOS)⁶⁵ bij wijze van proefproces met de Groninger zaak naar de Raad stapte. Daar heeft ze de kous een beetje op de kop gekregen, want ze dacht daar voor jurisprudentie te kunnen zorgen. Dat gebeurde ook wel, maar in de verkeerde richting. Want de Raad zei: slachtoffers verdienen niet de

⁶⁵ Later is de naam veranderd in Slachtofferhulp Nederland.

bescherming die verdachten wel verdienen. Daarmee ontstond de nodige commotie, ook in journalistiek zelf. Journalisten riepen: 'Wat is dat voor onzin! Als je verdachten beschermt, moet je slachtoffers in het kwadraat beschermen! Als er een categorie absoluut niet om gevraagd heeft, dan zijn het de slachtoffers wel. Raad, waarom doen jullie dit?' Toen is de discussie in de journalistiek begonnen en die is nog steeds niet afgelopen. Je zou denken: het is nu twintig jaar verder en er zal nu via uitspraken van de Raad en via ethische codes, praktijken, denken en discussies toch wel een zekere standaard zijn gegroeid die alom geaccepteerd is in de journalistiek? Maar dat is nog niet zo. De discussie gaat nog steeds verder.'

Volgens Daphne Koene, secretaris van de Raad, zijn verdachten/veroordeelden en slachtoffers/nabestaanden op dit gebied niet vergelijkbaar: 'Een verdachte moet niet veroordeeld worden, voordat de rechter dat heeft gedaan. Een veroordeelde moet niet nog eens extra straf krijgen door publicatie in de media. Dat speelt in het geval van slachtoffers niet. Bij hen speelt iets anders. Vanuit de optiek van de media is het soms noodzakelijk om iemand bij name te noemen om persoonsverwisseling te voorkomen en daarmee dat mensen zich onterecht zorgen maken.'

Een derde en laatste punt: het draagvlak van de Raad voor de Journalistiek, en daarmee de Leidraad, staat onder druk. Belangrijke media als Elsevier, Nova en RTL erkennen de Raad niet. Recent schortte de Telegraaf zijn medewerking aan de Raad op. Hoofdredacteur Paradijs gaf een korte verklaring tijdens het Mediadebat op 13 december 2008 in Amsterdam: 'We hebben vaak te maken met procedures bij de Raad en bij de rechter. We merken dat de Raad vaak het voorportaal is voor een gang naar de rechter. We moeten nu twee procedures volgen. Dat is er, wat ons betreft, één te veel. Ook praktisch gezien: we hebben dubbele advocaatkosten. We hebben een hekel aan codes en we vinden dat de rechter vaak coulanter is dan de Raad. Ook vinden we dat oude media harder worden aangepakt dan nieuwe media. Wij maken ook fouten en het is goed dat er getoetst wordt, maar dat kan bij de rechter. Dat is goed geregeld in Nederland.'⁶⁶

Deze redenering geeft onzes inziens blijk van een povere visie op 'goede journalistiek bedrijven,' waarbij we opnieuw verwijzen naar Van Stokkoms woorden: 'Als moraliteit tot rechtsaanspraken wordt verengd, kunnen handelingen die moreel wenselijk en zelfs geboden zijn, als triviaal terzijde worden gelegd. Burgers (maar ook media, red) kunnen dan verantwoordelijkheid ontlopen en hoeven zich niet af te vragen waar de grenzen van het fatsoen liggen.'⁶⁷

Aan het slot van deze paragraaf gekomen, kunnen we niet anders concluderen dan dat de Raad voor de Journalistiek met haar Leidraad een papieren tijger heeft gecreëerd, zonder tanden en klauwen.

3.3.2 Andere codes

Een tweede belangrijk orgaan op het gebied van journalistieke mores is het Genootschap der Hoofdredacteuren. Opgericht in 1959 als een beroepsvereniging van hoofdredacteuren van dagbladen, telt het Genootschap anno 2009 meer dan honderd leden, waarbij zowel schrijvende pers als radio- en televisiejournalistiek vertegenwoordigd zijn (inclusief Elsevier, Nova, RTL en de Telegraaf).

Het Genootschap heeft in 1995 een Code geformuleerd, die in 2008 is herzien. Artikel 19 tot en met 21⁶⁸ hebben betrekking op de privacy:

18. De journalist zal de privacy van personen niet verder aantasten dan in het kader van een open berichtgeving noodzakelijk is.

19. De journalist ontziet de privacy van slachtoffers, nabestaanden, patiënten maar ook van verdachten en daders door de algemene herkenbaarheid van betrokkenen in de berichtgeving te vermijden in al die gevallen waarin deze personen onevenredig nadeel van herkenbaarheid zullen ondervinden en voor zover het vermijden van herkenbaarheid niet in strijd is met het belang van een adequate berichtgeving.⁶⁹

⁶⁶ M. de Bruin (2008) De pers over de pers. Verlag van het mediadebat van 13 december 2008. Bron: http://www.mediadebat.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=1

⁶⁷ Van Stokkom (2008:13)

⁶⁸ Bron: http://www.genootschapvanhoofdredacteuren.nl/het_genootschap/code-voor-de-journalistiek.html, 2 februari 2009

⁶⁹ Ook hierop zijn enkele uitzonderingen geformuleerd: De journalist hoeft met betrekking tot de privacy geen of minder terughoudendheid te betrachten indien:

20. De journalist publiceert geen tekst of foto's en zendt geen audio-opnames of beelden uit die zijn gemaakt van personen in privé-situaties zonder toestemming van de betrokkene, tenzij met de publicatie een groot maatschappelijk belang is gediend.
21. De journalist gebruikt geen privé-documenten tenzij de betrokkenen daarvoor toestemming hebben gegeven, of met de publicatie een groot maatschappelijk belang is gediend.

Deze Code lijkt op het eerste gezicht meer om het lijf te hebben dan de Leidraad. Het Genootschap heeft er in ieder geval de classificatie 'code' aan mee durven geven. Slachtoffers en nabestaanden kunnen op dezelfde mate van bescherming aanspraak maken als verdachten en veroordeelden. Maar wat is de werkelijke betekenis van deze code? Toetst het Genootschap de naleving ook en zijn er sancties aan verbonden? Het onderstaande citaat uit het verslag van de Jaarvergadering 2008, waarin de herziene code werd vastgesteld, maakt duidelijk dat we niet te veel verwachtingen mogen koesteren.

'Sjuul Paradijs stelt vast dat De Telegraaf zich op geen enkele manier verbonden voelt aan de code. Hans Laroes (hoofdredacteur NOS-journaal, red.) sluit zich hierbij aan en vraagt zich af wat de status van de code is.

De voorzitter zegt dat de Code een vertrekpunt bij discussies is. De code is op geen enkele wijze bindend, noch zijn er sancties aan verbonden. Dat zou immers in tegenspraak zijn met de vrije toegang tot de journalistiek en met de vrijheid van meningsuiting, zoals verwoord in artikel 7 van de Grondwet. Maar zolang we er over praten, is het niet zonder betekenis.

Rimmer Mulder (hoofdredacteur Leeuwarder Courant, red.) meent dat de code een bijdrage van het Genootschap is aan de maatschappelijke discussie over journalistiek. Dit is een permanente discussie. Iedere krant moet een eigen afweging maken. Je kunt niet iets opleggen waar iedereen zich aan gebonden voelt.'⁷⁰

Het is, kortom, een discussiestuk, een praatpapier waaraan geen enkel slachtoffer ook maar iets kan ontnemen.

Behalve deze algemene ethische documenten, beschikt een aantal media over eigen gedragscodes. Zo heeft NOVA op haar website prominent de NOVA-code staan: 'de verzameling richtlijnen en afspraken waar de journalisten van NOVA zich aan moeten houden'. De code is bedoeld om die, vaak onuitgesproken, regels en normen ook voor de buitenwereld zichtbaar te maken. Het biedt kijkers ook de mogelijkheid te beoordelen of de redactie van NOVA zich aan haar eigen maatstaven houdt.' Onder de titel 'Maatschappelijke verantwoordelijkheid' luidt het eerste artikel:

1. bescherming kwetsbare personen
- NOVA is zich bewust van de consequenties van media-aandacht voor met name kinderen en slachtoffers van misdrijven of ongelukken - en hun verwanten. Per gebeurtenis moet het belang van openbaarmaking zorgvuldig worden afgewogen tegen de mogelijke nadelen daarvan voor betrokkenen.⁷¹

Artikel 3 regelt de bescherming van de identiteit van verdachten en artikel 4 geeft een algemene norm met betrekking tot privacy:

NOVA heeft respect voor de privacy. Mensen zonder publieke functie wordt toestemming gevraagd voor herkenbaar optreden in beeld, tenzij de context zodanig massaal en/of openbaar is - popconcert, voetbalwedstrijd, partijcongres, drukke winkelstraat e.d. - dat het vragen van toestemming aan

-
- anders verwarring met anderen kan ontstaan;
 - het nieuwsfeit van dien aard is dat de identiteit van een betrokkene als integrerend onderdeel van de berichtgeving moet worden gezien;
 - een betrokkene in lokale, regionale, nationale of internationale zin geacht kan worden een publieke of bekende persoonlijk te zijn;
 - een betrokkene uitdrukkelijk te kennen geeft tegen openbaarmaking van zijn identiteit geen bezwaar te hebben.

⁷⁰ Bron: <http://www.genootschapvanhoofdredacteurs.nl/organisatie/jaarvergaderingen/jaarvergadering-2008.html>, 2 februari 2009

⁷¹ http://www.novatv.nl/index.cfm?ln=nl&fuseaction=artikelen.details&achtergrond_id=8261

individuele personen ondoenlijk is, terwijl aan de andere kant belangstelling van de media vaak te verwachten is.⁷²

Een ander voorbeeld is het Stijlboek van de Volkskrant. Het had aanvankelijk tot doel om de taalverzorging en de tekstbehandeling in de krant te verbeteren. In latere edities werden ook richtlijnen voor 'journalistiek handelen' toegevoegd. Als zodanig is het Stijlboek ook een hulpmiddel voor lezers om het werk van journalisten te toetsen.⁷³ Er is een lemma gewijd aan slachtoffers:

Ga prudent om met de informatie over slachtoffers, zowel verkeersslachtoffers als slachtoffers van misdrijven. Maak ter bescherming van hun privacy de identiteit van slachtoffers van seksuele misdrijven in beginsel niet bekend, tenzij er zwaarwegende argumenten zijn dat wél te doen; duid ze ook niet aan met initialen. Als het misdrijf een grote zaak wordt, kan vermelding van voor- en/of achternaam onvermijdelijk zijn. Maar telkens dient overdacht te worden hoe de publiciteit voor betrokkenen kan uitpakken.⁷⁴

En hoewel dit naslagwerkje ongetwijfeld op de meeste, zo niet alle redactie bureaus van de Volkskrant te vinden is, biedt dat geen strikte garanties voor naleving. Integendeel, zo constateert Volkskrant Ombudsman Thom Meens met verontwaardiging en zelfs enige verbittering in zijn weblog van 1 april 2006:

'De redactie weet zich volgens mij geen raad met slachtoffers van misdrijven en geweld en respecteert hun privacy niet. Dat laatste hopelijk niet met opzet, maar puur uit onnadenkendheid. Het Stijlboek van de krant biedt opvallend genoeg ook meer leesvoer over verdachten dan over slachtoffers. Over die eerste groep wordt terecht gesteld dat hun privacy beschermd moet worden, over de tweede groep staat er slechts één alinea in het Stijlboek (...) Als die schamele alinea het gehele beleid is, dan geven bovenstaande voorbeelden (niet in dit citaat opgenomen, red) in ieder geval klip en klaar aan dat de redactie zelfs die ene magere alinea niet naleeft. De verslaggever die het jaarlijkse strafoverzicht maakte, zei me dat hij bewust heeft gekozen voor het noemen van de namen: het gebeurt altijd, de zaken waren landelijk bekend en het is al geruime tijd geleden gebeurd. Bovendien hebben de slachtoffers niets misdaan: niet noemen van de namen zou dan ten onrechte criminaliserend kunnen werken, zegt hij. De verslaggevers die de andere zaken beschreven, geven aan dat de betrokkenen zelf hun naam gaven, of dat de namen van de slachtoffers toch al bekend waren via andere media, maar zeiden ook dat ze er niet bij stil hebben gestaan. Dat laatste verbaast me niet, want er is nauwelijks een redactiebeleid op dit terrein. Verslaggevers doen wat hun goeddunkt, met alle gevolgen van dien. (...)'⁷⁵

In de ogen van Meens gaat het vaak om 'bedrijfsongevallen' en niet om het opzettelijk negeren van regels op dit gebied. Het hele ethische vraagstuk heeft natuurlijk ook een praktische kant. 'Als journalisten bij elke beslissing voortdurend de structurele en subjectieve aspecten van het werk bewust en reflectief tegen elkaar zouden afwegen, werd er nooit een deadline gehaald,' aldus Mark Deuze, hoogleraar Journalistiek.⁷⁶ En daar heeft hij niet helemaal ongelijk in. Tegelijkertijd valt niet te ontkennen dat een zekere warsheid van, zo niet allergie voor regels en voorschriften, eigen is aan het journalistieke stiel. Dat komt aan de orde in de volgende paragraaf.

3.4 Wat vertelt de praktijk: journalisten aan het woord

De Leidraad (en de Code) hangen niet ingelijst op alle Nederlandse redactie bureaus, zoveel mag inmiddels wel duidelijk zijn. Wij ontmoetten behoorlijk wat scepsis, kritiek en zelfs weerstand tegen de Leidraad en iedere vorm van regulering. Valt daaruit te concluderen dat het zelfreinigende vermogen van de sector in het algemeen en het ethisch besef van de individuele professional in het bijzonder ondermaats zijn? In het kader van dit onderzoek

⁷² Idem

⁷³ De Volkskrant (2006:5)

⁷⁴ Idem: 159

⁷⁵ Weblog de Ombudsman, Daders en Slachtoffer, geplaatst 1 april 2006. (Bron: <http://www.volkskrantblog.nl/bericht/41992>, 2 februari 2009)

⁷⁶ (Deuze, 2004:108)

hebben we verschillende journalisten en redacteuren bevraagd op dit onderwerp. In de volgende alinea's geven zij hun visie op de ethiek van het vak en de betekenis van de privacy van slachtoffers.

De Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) hecht grote waarde aan de Raad voor de Journalistiek als invulling voor de zelfregulering van de sector. Secretaris Thomas Bruning legt uit: 'Wij vinden dat wij (NVJ) niet de instantie kunnen of moeten zijn die ethische regels of beperkingen oplegt als een soort spoorboekje over hoe media zich zouden moeten gedragen. Maar wij zien wel in dat het gedrag van de media heel belangrijk is in de maatschappij en dat er wel degelijk een verantwoordelijkheid is. Daarom hebben we, samen met de uitgevers en het Genootschap der Hoofredacteuren vijftig jaar geleden de Raad voor de Journalistiek opgericht, om ervoor te zorgen dat er wel degelijk een plek is waar nagedacht wordt over dit soort kwesties. Niet in de vorm van dit mag wel en dit mag niet, maar vanuit een verantwoordelijkheidsbesef. Gelet op de impact die de beroepsgroep kan hebben op slachtoffers in dit geval, maar ook op het publiek in het algemeen en álle gremia in de maatschappij, vinden we het goed om een onafhankelijke instantie daarin de kaders te laten aangeven. Maar wel op een manier die dus niet afsluitend is: het móet zo en als je het anders doet, dan ben je af, dan mag je het vak niet meer uitoefenen. Dat kan alleen door toetsen. Je geeft een toetsingsmogelijkheid voor het gedrag van de verschillende media en je laat een onafhankelijke instantie daarnaar kijken.'

Anderen hechten minder belang aan de Raad en haar Leidraad. 'Het is een prima leidraad,' vindt RTL-Nieuws hoofdredacteur Harm Taselaar, 'Maar voor mij is hij overbodig. Over tachtig procent bestaat consensus in de Nederlandse journalistiek. Wat betreft de overige twintig procent doe je wat je zelf vindt dat je moet doen. Daar heb ik geen leidraad voor nodig. En er kunnen situaties zijn, waarin we de regels moeten overtreden om, in mijn ogen heel legitieme dingen te doen die op dát moment in het belang zijn van de nieuwsbehoefte van de kijker.'

'Maar,' voegt hij eraan toe, 'het nieuwsbedrijf is zwaar en het is snel. Toch zijn we, hoe snel het ook wordt, verplicht aan onze klanten, aan de kijkers en de gebruikers van internet, iedere keer te blijven nadenken bij wat we doen. Wat zijn de gevolgen en moeten we het dan wel of niet doen? Dat is ons vák. Als daarin fouten worden gemaakt, dan moeten we dat proberen te herstellen, of in ieder geval toegeven dat er een fout is gemaakt.'

'We volgen de Leidraad in heel grote lijnen, maar dat doet haast iedereen. Je hebt natuurlijk een paar collega-kranten en omroepen die het hele instituut Raad voor de Journalistiek niet zien zitten. Persoonlijk hoor ik daar ook bij overigens. Als krant erkennen we de Raad wél. En volgen we de Leidraad ook wel zo'n beetje,' aldus lezersredacteur Piet Oosthoek (BN De Stem).

Redenerend vanuit het perspectief van slachtoffers, ziet hij de meerwaarde van de Raad ook niet zo. 'Als ik zelf slachtoffer zou zijn van een persgedraging, dan zou ik naar de rechter stappen. Echt recht halen, klaar. De rechter is ervoor. En niet naar zo'n clubje zelfbenoemde deskundigen, want dat zijn het toch. Bovendien vind ik de Raad onuitsprekelijk mild voor journalisten. Ongelofelijk! Journalisten winnen bijna altijd.' Kijkt hij vanuit het perspectief van de beroepsgroep, dan stelt hij: 'Ik ben het op zich wel eens met de uitspraak 'De wet is onze grens'. Alleen ontslaat het ons in mijn ogen niet van een zekere verantwoordelijkheid die we buiten de wet om hebben naar mensen die iets is overkomen, waar ze ook niets aan konden doen. Dus dat zou ik er wel aan toevoegen.'

Arjan Paans, chef nieuwsdienst van het AD: 'De journalistiek moet wel aangesproken kunnen worden en de discussie voeren, maar het is verkeerd om alles aan regels te binden. Geen wettelijke regels of gedragscodes, dat beperkt de journalist te veel.'

De vertegenwoordigers van de mediasector die wij in het kader van dit onderzoek gesproken hebben, vinden over het algemeen dat het ethisch gehalte van de Nederlandse journalistiek (ruim) voldoende is, al geeft een enkeling aan, persoonlijk moeite te hebben met programmaformules als Hart van Nederland en de journalistieke keuzen die daaruit voortkomen. Anderzijds is dat wel weer onderdeel van de pluriformiteit van de Nederlandse media. En wie de jurisprudentie van de Raad voor de Journalistiek erop naleest, ziet dat er nooit klachten van slachtoffers tegen de redactie van dit programma zijn ingediend.

Wat betreft slachtoffers en hun privacy zijn onze gesprekspartners vrijwel unaniem van mening dat de Nederlandse journalistiek in het algemeen en hun eigen medium in het bijzonder daar op prudente wijze mee omgaan. Verschillende malen trekken ze de vergelijking met de Belgische en Britse boulevardpers, waar er geen enkel respect bestaat voor de privacy van wie dan ook en sensatie het overheersende criterium is. De Nederlandse

media, een enkele uitzondering als de Telegraaf daargelaten, steken daar buitengewoon gunstig bij af, is het algemene idee.

Voor een drietal punten gaan we na hoe de betrokken media daarmee omgaan. Die punten zijn het publiceren van de persoonlijke gegevens (b.v. de volledige naam) en herkenbare afbeeldingen van slachtoffer; het al dan niet benaderen van slachtoffers in het kader van de nieuwsgaring en het publiceren van informatie of beelden zonder medeweten of directe toestemming van de betrokkene.

Persoonlijke gegevens en afbeeldingen

De ombudsman van de Volkskrant is tegen het vermelden van de volledige naam van het slachtoffer. 'Ik heb me indertijd heel erg boos gemaakt over het geval van dat Chinese meisje uit Eibergen. Zij was slachtoffer van ontvoering, maar naar later bleek ook van verkrachting. Ze wordt gewoon pontificaal met naam en toenaam genoemd en gefotografeerd. 'Ja, maar dat mocht van de politie,' was toen het argument. Dan denk ik: Je hebt ook een eigen verantwoordelijkheid. Want je kunt zeggen 'het is openbare weg', maar die familie wilde toen geen aandacht. En zelfs al zou die familie wel aandacht willen, dan moet je het nog niet doen. Verbijsterend, een 13-jarig kind! Dat is een van de ergste uitwassen die ik bij de Volkskrant heb meegemaakt. Wat nog erger is: ik heb daar toen een hele boze column over geschreven en de week daarna deden ze het verdorie weer! Bij een andere zaak werd de achternaam van een mevrouw genoemd die slachtoffer van iets was en daar was dus wéér niet over nagedacht. Ik moet er wel onmiddellijk bijzeggen: het is vaak onachtzaamheid. Als je ze er achteraf op aanspreekt dan zeggen ze: 'Ja, natuurlijk, wij doen dat helemaal niet'. Maar ja, het gebeurt dus wel.'

Ook BN De Stem ziet in principe af van het noemen van namen, volgens Oosthoek: 'Wij proberen zelf de privacy en de identiteit van slachtoffers te respecteren, zo mogelijk geheim te houden. Dat hebben we ook expliciet afgesproken: het is niet gewenst om namen van slachtoffers te vermelden. Het is natuurlijk afhankelijk van de situatie, maar in zijn algemeenheid doen we niet.'

Hoofdredacteur Taselaar van RTL-Nieuws geeft aan dat zijn redactie erg voorzichtig omgaat met de identiteit van slachtoffers. 'Als de politie zegt dat ze de familie nog moet waarschuwen, dan wachten wij met berichtgeving. Je zal het maar uit het nieuws moeten horen, afschuwelijk! Verder geldt: hoe dichterbij een gebeurtenis plaatsvindt, hoe voorzichtiger je bent met het selecteren van schokkende beelden. Ik herinner me altijd nog een beeld dat we hebben uitgezonden bij de Bijlmerramp. We hadden een afgerukte arm of zo kunnen filmen, maar midden in de puinhopen lag nog een beertje. Dat beeld zegt alles. Als het even kan, betrachten wij zeer veel piëteit naar de slachtoffers, op wat voor gebied dan ook. Maar er zijn altijd uitzonderingen,' en hij noemt de foto van de vermoorde Pim Fortuyn op de parkeerplaats van het Mediapark als voorbeeld. 'Maar daar discussiëren wij zelf ook heftig over.'

Op de vraag hoe Hart van Nederland omgaat met het openbaren van persoonlijke gegevens of beeldmateriaal, zegt hoofdredacteur Mark van Ree: 'Dat ligt eraan. We doen dat vaak in overleg met de mensen zelf. Mariska van der Maas, eindredacteur van het programma, vult aan: 'Als mensen er geen probleem mee hebben, dan vermelden we die vaak wel. Maar als mensen zeggen: 'Ik wil niet met mijn naam, of alleen met mijn voornaam genoemd worden, of ik wil onherkenbaar in beeld, dan houden we daar ook rekening mee. Op het moment dat mensen er moeite mee hebben, of er last van hebben dat wij iets publiceren waarvan we dachten dat het wel kon, dan halen we het eraf (van de nieuwssite en 'Uitzending Gemist,' red).'

Het AD vermeldt persoonlijke gegevens als dat relevant is. 'Een portret van het slachtoffer is relevant. Maar als identificatie mensen kan schaden, dan publiceren we die informatie niet, zoals in het geval van de Groningse HIV-zaak,' aldus Niels Dekker, misdaadverslaggever.

Slachtoffers benaderen of niet?

Vaak willen journalisten méér dan een foto of de persoonlijke gegevens van slachtoffers die ze via het ANP of een persbericht van de politie krijgen aangeleverd. Kiezen ze er dan voor om slachtoffers en betrokkenen zelf te benaderen en zo ja, hoe doen ze dat? Er tekenen zich twee algemene lijnen af. Er is een aantal gesprekspartners dat zegt dat je slachtoffers bij voorkeur met rust moet laten en dat het ook niet zo past in de formule van hun medium om de persoonlijke ellende van slachtoffers en betrokkenen prominent in beeld te brengen. Al zijn er, zoals altijd, uitzonderingsgevallen.

Taselaar: 'In principe vind ik dat we heel erg secuur moeten omspringen met slachtoffers en nabestaanden. Je moet daar ontzettend veel respect voor hebben. Maar als er iets geweldig spectaculairs gebeurt... Laat ik iets extreems nemen: een ernstige calamiteit waarbij onze kroonprins is betrokken. Die loopt daar rond met bebloed hoofd. Ik zal je zeggen: ik gooi elke Leidraad of code direct het raam uit. Ik film dat en zend dat uit. Maar in principe is het zo dat als mensen geen behoefte hebben om hun verhaal te doen, en ze zeggen echt 'nee', dan is het ook nee.'

'Ik kan me nog voorstellen dat je van een afstand een foto maakt van de enorme ravage van een verkeersongeluk, maar je hoeft niet in te zoomen op de bestuurscabine en vervolgens de omstanders gaan vragen 'Wat hebt u gezien?' of zo. Maar weet je, ik ben heel streng in de leer,' stelt Ombudsman Thom Meens van de Volkskrant. 'Ik vind dat walgelijke televisie opleveren. Ze gaan gewoon met camera's naar de burens, reacties vragen. Afgelopen weekend is een gezin – vader moeder en één kind – omgekomen bij dat auto-ongeluk in Nunspeet. Het andere, 11-jarige kind ligt in het ziekenhuis. Ik ben benieuwd hoe lang het duurt voordat er daar een cameraploeg op de stoep staat. Je moet er toch niet aan denken!' Andere journalisten en redacteurs vinden dat je er niet zonder meer van uit moet gaan dat slachtoffers met rust gelaten willen worden door de media. Je moet ze, juist principieel, wél benaderen. De chef Nieuwsdienst van het AD: 'Je moet altijd een poging doen om slachtoffers en nabestaanden de kans te geven om hun verhaal te doen – eventueel via een vertegenwoordiger.' 'Ze moeten de kans hebben om gehoord te worden,' vult misdaadverslaggever Dekker aan, 'En daarvoor moet je ze toch direct benaderen.' Hij probeert persoonlijk contact te leggen door aan te bellen bij het huis van het slachtoffer of de nabestaanden en te vragen of er iemand is die iets wil vertellen.

Hart van Nederland is ook zeer geïnteresseerd in het verhaal van betrokkenen als de nieuwswaarde van het feit daartoe aanleiding geeft.'Op het moment dat iets net gebeurd is, iemand is bijvoorbeeld net overleden, dan gaan we niet meteen de familie bellen. Dat zou cru zijn. Iemand is nog niet eens begraven. Daar denken we natuurlijk wel over na. We proberen doorgaans via omwegen, bijvoorbeeld via de politie, de burgemeester van het dorp of het condoleanceregister dat ergens is ingesteld, een ingang te vinden. In de meeste gevallen krijgen we dan slachtoffers of nabestaanden uiteindelijk wel te spreken, maar de eerste dagen laten we ze met rust,' aldus Van Ree, die opmerkt dat nabestaanden soms zelf contact met zijn programma opnemen, omdat ze de behoefte hebben hun ervaringen te delen met het bredere publiek of hulp willen bij de opsporing van de dader.

Wat dat betreft, is er veel veranderd, constateert Oosthoek. 'Vroeger was je geneigd om met een boogje om slachtoffers heen te gaan. Ik ben nooit een geval van een vermissing in Sluiskil vergeten. Na drie of vier dagen van grootschalige zoekacties zei een verslaggever: 'Moeten we niet eens bij die ouders gaan kijken?' Daar kwam een hele discussie op gang: 'Dat kán niet; zoiets dóe je niet!', waarop hij zei: 'Waarom niet?' Collega's hielden vol: moet je niet doen, kán niet! Hij reed, zonder dat iemand het wist, erheen en belde aan bij die mensen en zei: 'Ik wil graag weten hoe het met u gaat.' 'Komt u binnen!', was reactie. Niet dat hij nou als een vorst werd ontvangen, want er was daar een hoop leed, maar die mensen vonden het fantastisch dat hij had durven komen. Bijna niemand had nog aan hen durven vragen, hoe het nu eigenlijk met ze was. Dus als je het niet vraagt, weet je het niet. Als een journalist goede intenties heeft, dan is hij bereid om in dit soort gevallen mee te denken met het slachtoffer of de nabestaanden. Dan zegt hij: 'Dit kunnen we beter niet doen, of juist wel doen.' Daar moet een journalist toe bereid zijn. Dus open en belangstellend zo'n gesprek ingaan, maar niet met het uitgangspunt dat je koste wat kost letters moet hebben als je buiten komt.'

Publiceren met of zonder toestemming

Volgens de grondwet hebben media vooraf geen toestemming nodig om informatie te publiceren. Ze zijn vrij in de selectie van nieuws. Achteraf kan de rechter pas toetsen of er grenzen zijn overschreden. Een slachtoffer kan dus op geen enkele manier verhinderen dat media informatie over hem verzamelen en publiceren. In het gunstige geval vindt er een vorm van afstemming plaats en krijgt de betrokkene van tevoren inzage en inspraak in de keuze van eventueel beeldmateriaal.

Slachtoffers kunnen de aard en inhoud van bepaalde informatie als (te) persoonlijk beschouwen, maar ook de bron ervan. Speciale aandacht verdient in dit geval persoonlijke – zelfs intieme – informatie en beeldmateriaal dat een beetje handige internetgebruiker in een uurtje bij elkaar surft. Vooral persoonlijke webpagina's als *Hyves*, *Facebook* en weblogs vormen een rijke bron van materiaal.

Oosthoek: 'We redeneren toch al snel, en niet alleen wij, maar in z'n algemeenheid, dat internet publiek is. In wezen is dat ook wel zo natuurlijk. De neiging om internet als bron te gebruiken, wordt groter naarmate de zaak erger – of in krantentermen 'spectaculairder' – is'. 'Het is daarom heel goed om je bewust te zijn in hoeverre je privéleven openbaar en toegankelijk is voor anderen, bijvoorbeeld via een Hyvesprofiel,' stelt Bruning van de NVJ. 'Dat is een soort mediawijsheid, noem ik het maar. Je moet beseffen, dat als je er zelf voor kiest bepaalde dingen openbaar te maken, je de media vervolgens niet kan verwijten dat ze dat publiceren, want het is al toegankelijk voor iedereen.'

Bij het AD ligt, in ieder geval wat het gebruik van foto's betreft, de grens of iemand in leven is of niet. Bij overledenen worden wel foto's van Hyves gehaald, bijvoorbeeld in gevallen van zinloos geweld of familiedrama's.

Bij Hart van Nederland bekijken ze het per geval. 'Soms moet je om een verhaal kracht bij te zetten. We maken tv, dus wil je daarbij graag ook beeldmateriaal laten zien. Maar het ligt een beetje aan het verhaal,' aldus Van Ree. 'We kijken wel of de foto heel erg in de privésfeer is gemaakt, of dat op een elftalfoto van voetbalvereniging FC Hutsekluts toevallig ook het slachtoffer staat. Dat vind ik wat anders en dat kunnen we wel laten zien.'

Wat er ook aan regels en richtlijnen wordt vastgelegd, zo is de consensus onder de beroepsbeoefenaren, het blijft in eerste instantie altijd een individuele afweging van de journalist en in tweede instantie van de eind- of hoofdredactie van het betrokken medium.

3.5 Tot slot

Kijkend naar de formele en informele regels met betrekking tot privacy in het algemeen en die van slachtoffers in het bijzonder, constateren wij dat ook hier de wetmatigheid optreedt, dat het belang of recht van het individu ondergeschikt is aan het algemene belang. De positie van de media is uitermate sterk omdat de vrije pers één van de steunpilaren van de democratische samenleving is. De wetgever wil daar zo min mogelijk aan zagen. Hij vertrouwt op het zelfreinigende vermogen van de sector.

Op papier is dat zelfreinigend vermogen, het journalistieke fatsoen, best aardig geregeld. Al is het wrang te constateren dat de identiteit van verdachten in beginsel veel beter is beschermd, terwijl je zou verwachten dat de categorie slachtoffers dan 'bescherming in het kwadraat' zou moeten genieten. Daar zijn wel logische verklaringen voor. De vraag is echter of slachtoffers daar genoeg mee moeten nemen.

Maar goed, op papier zijn er solide ethische principes vastgelegd, die de fatsoenlijke uitoefening van het beroep zouden moeten kenmerken. Het probleem is alleen: de Leidraad, noch de Code zijn gesanctioneerd en bindend en een groeiend aantal media zegt ze niet te erkennen. Dat wil niet zeggen dat het ethisch besef van de Nederlandse journalist op een laag pitje staat. Naar ons idee bestaat het gros van de beroepsgroep uit integere mensen die op een serieuze manier met hun beroep omgaan en er volstrekt niet op uit zijn om slachtoffers op welke manier dan ook, schade toe te brengen.

In de praktijk gaat het echter regelmatig mis, zo komt in het volgende hoofdstuk aan de orde. Soms zijn het bedrijfsongevallen, kleine of grotere missers in de dagelijkse hectiek die het nieuwsbedrijf kenmerkt. In andere gevallen wordt de privacy van slachtoffers willens en wetens geschonden. Er kan een maatschappelijk belang zijn dat deze schending rechtvaardigt, maar niet zelden speelt ook sensatiezucht een rol.

Hoofdstuk 4 Ervaringen van slachtoffers met de media

Publiek bezit tegen wil en dank

In this new culture of journalistic titillation, we teach our readers and our viewers that the trivial is significant. (...) and we condescend them, giving what we think they want and what we calculate will sell and boost ratings and readership. Many of them, sadly, seem to justify our condescension, and to kindle at the trash.. Still, the role of journalists is to challenge people, not merely amuse them.

Carl Bernstein⁷⁷

De relatie tussen slachtoffers en de media is zonder meer complex te noemen. De slachtoffers die we hebben geïnterviewd, geven allen in meer of mindere mate blijk van ambivalente gevoelens naar de pers. Daarbij zij nadrukkelijk opgemerkt: slachtoffers, noch media mogen over één kam geschoren worden en dat maakt het niet eenvoudiger om algemene uitspraken te doen. Toch tekenen zich wel een aantal duidelijke lijnen af. In dit hoofdstuk komen slachtoffers aan het woord over hun ervaringen met de media. Om dat in perspectief te kunnen plaatsen, gaan we in de eerste paragraaf bij wijze van spreken in de schoenen staan van iemand die het slachtoffer wordt van een schokkende gebeurtenis, zoals een ernstig misdrijf of ongeval. Wat gebeurt er fysiek, emotioneel en mentaal met hem of haar? Hoe verloopt het verwerkingsproces en welke specifieke behoeften en belangen komen daaraan te pas?

Vervolgens kijken we in paragraaf 4.2 naar de effecten van media-exposure op slachtoffers. Daar is nog weinig wetenschappelijk onderzoek naar gedaan, dus laten we vooral slachtoffers hun ervaringen vertellen. In de derde en laatste paragraaf kijken we welke lijnen zich aftekenen en grijpen we onder meer terug op de 'circles of intimacy'-benadering.

4.1 In de schoenen van het slachtoffer⁷⁸

Om een goed beeld te krijgen van wat slachtoffers doormaken, ervaren en voelen en hoe zij dat vervolgens verwerken, nemen we de lezer stap voor stap mee door het proces.

Veel misdrijven en ongelukken behoren tot de categorie schokkende gebeurtenissen. Denk hierbij aan overvallen, aanrandingen, verkrachtingen, branden, ernstige verkeersongelukken en rampen. Moord en doodslag zijn schokkende gebeurtenissen voor de nabestaanden. De officiële definitie van een schokkende gebeurtenis zoals gehanteerd door de psychiatrie, luidt: iemand heeft een schokkende gebeurtenis doorgemaakt als de gebeurtenis buiten het patroon van de gebruikelijke menselijke ervaring ligt. Deze gebeurtenis moet duidelijk leed veroorzaken bij vrijwel iedereen.

Schokkende gebeurtenissen zijn dus gebeurtenissen die het dagelijkse levenspatroon op zijn kop zetten. Die vaak ook diepgaande en blijvende veranderingen in het leven van mensen veroorzaken. Als de schokkende ervaring eenmaal voorbij is, doet de invloed ervan zich doorgaans nog lang gelden. Mensen voelen zich somber, verdrietig en leeg. Of zijn verward, waarbij de dingen van alledag opeens vreemd en onwerkelijk lijken. Bij de meeste mensen verdwijnen deze gevolgen na enige tijd. Zij verwerken de schokkende gebeurtenis. Anderen kampen langdurig of zelfs voor altijd met de gevolgen.

4.1.1 Gevolgen van een schokkende gebeurtenis

De directe gevolgen van een schokkende gebeurtenis brengen we onder in drie categorieën: psychosociale gevolgen, lichamelijke aanpassingsmechanismen en verandering van het zelfbeeld.

⁷⁷ Geciteerd in Carter en Allan (2005: 134)

⁷⁸ Deze paragraaf is voor een belangrijk deel gebaseerd op het trainingsmateriaal dat Slachtofferhulp door de jaren heen ontwikkeld heeft, in samenwerking met instituten als De Essenburgh en het Instituut voor Psychotrauma. Zie ook Steinmetz (1990)

Psychosociale gevolgen

Een schokkende gebeurtenis brengt mensen in een situatie waarop zij nauwelijks of geen invloed kunnen uitoefenen. Het heeft een dermate overweldigend karakter dat het hen volkomen hulpeloos maakt. Dit gevoel van machteloosheid kunnen we niet lang verdragen. Het is een van de meest vervelende gevoelens die wij kunnen ervaren. Het veroorzaakt stress. Het kan zelfs overgaan in agressie, tegen anderen of tegen onszelf, al dan niet gepaard gaand met gevoelens van schuld en depressie.

Extreme machteloosheid confronteert mensen met hun eigen kwetsbaarheid. Veel mensen hebben het gevoel onkwetsbaar te zijn, het gevoel dat hun niets zal overkomen. Deze illusie zorgt ervoor dat zij zonder angst kunnen leven. Doet zich dan plots een schokkende gebeurtenis voor, dan knapt die illusie.

Het gevoel controle te hebben over het eigen leven, vermindert angst. Hoe meer controle wij op een situatie kunnen uitoefenen, hoe beter wij functioneren. Een schokkende gebeurtenis haalt het gevoel controle te hebben over het eigen leven en handelen, drastisch onderuit. Dat leidt tot gevoelens van machteloosheid en kwetsbaarheid.

Een schokkende gebeurtenis haalt ook het basale gevoel van veiligheid onderuit. Volgens de Amerikaanse psycholoog Maslov is de behoefte aan veiligheid na lichamelijke behoeften als eten en drinken, de meest fundamentele menselijke behoefte. Zonder gevoel van veiligheid, onkwetsbaarheid en controle, zouden we in het dagelijks leven niet kunnen functioneren.

Een gevoel van onveiligheid veroorzaakt verhoogde waakzaamheid. Dat uit zich in stressreacties als prikkelbaarheid, slaapproblemen, vermijding en concentratieverlies. Het gevaar heeft ons op scherp gezet. We kunnen de knop niet meer vinden om de waakzaamheid uit te zetten. De gebeurtenis verwerken, betekent onder meer dat het slachtoffer de 'waakzaamheidsknop' weer terug kan draaien. Lukt dit niet, dan kan een posttraumatische stressstoornis (PTSS) ontstaan.

Een ander belangrijk psychosociaal gevolg is het verlies van vertrouwen in anderen. Vertrouwen is de kern van onze persoonlijkheid, zonder een basaal vertrouwen in anderen is het heel moeilijk leven: je moet voortdurend op je hoede zijn. Een misdrijf confronteert ons met het feit dat niet iedereen te vertrouwen is. Het vertrouwen bij het slachtoffer krijgt een knauw en geeft hem het gevoel er helemaal alleen voor te staan. Om verder te kunnen leven, moet hij weer vertrouwen in anderen zien op te bouwen.

Een schokkende gebeurtenis tast niet alleen het vertrouwen in anderen aan, maar ook het vertrouwen in een rechtvaardige wereld. Mensen handelen met een aantal gedeelde basisprincipes in het achterhoofd. Daarmee kunnen ze elkaars gedrag inschatten en kunnen veel zaken in het dagelijks leven routinematig en probleemloos verlopen. Die gedeelde basisprincipes heten instituties. Het geloof in een rechtvaardige wereld is er één van.

Uitroepen als 'eerlijkheid duurt het langst' en 'boontje komt om zijn loontje' geven daar uitdrukking aan. Een misdrijf is een aanwijzing dat de samenleving niet rechtvaardig is. We vinden dat echter moeilijk te verkroppen. We willen het liefst het beeld van de rechtvaardige samenleving in stand houden. Dat kan door er van uit te gaan dat de samenleving er met behulp van politie en justitie alles aan doet om rechtvaardig te zijn en het aangedane onrecht te herstellen. Een andere strategie is vast te blijven houden aan het idee dat we in een rechtvaardige wereld leven. Die houding veronderstelt dat het slachtoffer iets heeft gedaan waardoor hij zijn lot verdient. Een voorbeeld hiervan is de vaak koele en zelfs afwijzende reactie van de omgeving van een slachtoffer van een misdrijf. Slachtoffers verwachten medeleven, maar krijgen vaak ook te maken met verwijten. De omgeving schuift slachtoffers de schuld in de schoenen (*blaming the victim*), zodat zij zelf het geloof in een rechtvaardige wereld kan behouden.

Ten slotte leidt een schokkende gebeurtenis ook tot een verlies van voorspelbaarheid en structuur. Ons leven verloopt gemiddeld genomen redelijk geordend, begrijpelijk en voorspelbaar. Met veel dagelijkse zekerheden en routines als basis. Een schokkende gebeurtenis verstoort het dagelijks leven op ruwe wijze. De basis, de structuur, valt weg. Na een schokkende gebeurtenis is dat patroon verstoord. Bestaande zekerheden zijn verdwenen en bestaande ideeën over onszelf en over anderen zijn niet meer van toepassing. Hoe verder een nieuwe ervaring afstaat van ons verwachtingspatroon, hoe moeilijker het is om die te verwerken. Het slachtoffer weet niet wat hij wel en niet kan verwachten. Het duurt een tijdje voordat oude routines en zekerheden althans gedeeltelijk zijn hersteld.

Lichamelijke aanpassingsmechanismen

Als we in direct gevaar verkeren, treedt een sterke, lichamelijke reactie op. Via onze zintuigen krijgen we signalen binnen dat ons bestaan gevaar loopt. Die signalen prikkelen ons sympathische zenuwstelsel, dat zelfstandig werkt en niet onder invloed staat van onze wil. Bij gevaar ondergaan we drie stadia: het alarmstadium, het weerstandsstadium en het stadium van herstel of uitputting.

Op signalen van gevaar volgt een bliksemsnelle, volledig automatische reactie. Er komt adrenaline vrij, dat het lichaam in een alarmtoestand brengt. De ademhaling wordt dieper en sneller, de hartslag versnelt, de bloeddruk stijgt en de transpiratie neemt toe. De zintuigen verscherpen hun waarneming, zodat het zicht en het gehoor scherper worden. Activiteiten die niet nodig zijn, worden gestaakt. Maag en darmen werken tijdelijk niet en de spieren van de blaas en ingewanden verslappen, met als mogelijk gevolg het laten lopen van ontlasting en urine.

In het weerstandsstadium mobiliseert het lichaam zich om zich te verdedigen of zich in veiligheid te brengen. Nog voordat we ons bewust zijn van het gevaar heeft ons lichaam zich al voorbereid op actie of deze actie zelfs al uitgevoerd. Zo'n snelle, automatische reactie is vaak levensreddend. Globaal onderscheiden we bij levensbedreigende situaties drie soorten acties: *fight* (vechten), *flight* (vluchten) of *freeze* (bevriezen, verstarren)

De reacties zijn persoons- en situatieafhankelijk. Ze gebeuren automatisch, zonder daarbij na te denken. Ze hebben ook niets met moed of lafheid te maken, maar zijn louter ingegeven door een natuurlijke drang om te overleven. Veel slachtoffers schrikken achteraf van hun eigen reactie. Ze hadden van tevoren nooit gedacht dat ze bij gevaar zo zouden reageren. De lichamelijke reactie houdt aan tot andere hormonen weer het signaal geven dat de kust veilig is. In dit stadium demobiliseert het lichaam en herstelt het evenwicht zich. Sommige beelden, geluiden of geuren brengen het lichaam later automatisch weer terug in het alarmstadium. Zo werden slachtoffers van de Bijlmerramp weer in staat van paraatheid gebracht als ze parfum roken. Het vliegtuig dat bij hen neerstortte, vervoerde namelijk parfum.

Er is dus sprake van de volgende lichamelijke kettingreactie: onze zintuigen nemen gevaar waar → het lichaam mobiliseert zich → we bestrijden of ontvluchten de bedreiging → we signaleren dat de kust veilig is → het lichaam demobiliseert zich.

Als een slachtoffer deze kettingreactie niet volledig doorloopt, blijft het lichaam in verhoogde staat van paraatheid. Als het lichaam langere tijd in deze staat verkeert, kan dat tot allerlei klachten leiden, zoals hyperventilatie, hoge bloeddruk, spierpijn, hoofdpijn, maag- en darmstoornissen en uitputting.

Verandering van het zelfbeeld

De schokkende ervaring en de reactie van het slachtoffer daarop kunnen ertoe leiden dat het zelfbeeld verandert. Dat zelfbeeld is opgebouwd uit een groot aantal facetten zoals:

- Ik ben iemand die zelf bepaalt wat er in mijn leven gebeurt.
- In een gevaarlijke situatie ben ik in staat mijn eigen gezin te beschermen.
- Wanneer ik word overvallen, zal ik altijd terugvechten.
- Ik ben nooit bang.

Een schokkende gebeurtenis confronteert ons met het gegeven dat we géén controle hadden. Tijdens de gewapende overval merkte het slachtoffer bijvoorbeeld dat hij verlamd van schrik en doodsbang was, terwijl hij altijd had gedacht in een dergelijke situatie zijn mannetje te kunnen staan. Een slachtoffer stelt zijn zelfbeeld bij. Soms in positieve, maar ook vaak in negatieve zin.

Andere gevolgen

Daarnaast krijgen slachtoffers natuurlijk ook te maken met andere gevolgen op de lange en korte termijn. Er kan sprake zijn van lichamelijk letsel dat misschien blijvend is en grote gevolgen kan hebben op het leven van slachtoffers. Er is vaak ook materiële schade: de auto is *total loss*, het huis is afgebrand, spullen zijn gestolen of persoonlijke eigendommen vernield. Op relationeel vlak kan het gebeurde sporen achterlaten en zelfs leiden tot het verbreken van relaties. Niet kunnen werken en in het ergste geval verlies van een baan, zijn mogelijke consequenties op het sociaaleconomische vlak. Ten slotte kunnen slachtoffers ook

betrokken raken bij een – vaak langdurige – juridische procedure van opsporing, vervolging en veroordeling van een eventuele dader.

4.1.2 Verwerking en herstel

Na de schokkende gebeurtenis komt het verwerkingsproces op gang. Op emotioneel vlak wordt daarbij doorgaans een aantal fasen doorlopen.

Fase 1 is de eerste reactie van ongeloof, schrik en verbijstering op het gebeurde. De situatie lijkt onwerkelijk. 'Het is alsof je in een film zit,' vertelde één van de slachtoffers, 'Alles trekt aan je voorbij en je hebt er geen greep op.'

De tweede fase kenmerkt zich door tijden waarin het slachtoffer zeer intens met het gebeurde bezig is (herbeleving), afgewisseld met periodes waarin hij zich gedraagt of er niets aan de hand is (ontkenning). Herbeleving komt bijvoorbeeld tot uiting in nachtmerries, schrikreacties en de behoefte om over de gebeurtenis te praten. De ontkenning is een beschermingsmechanisme, gericht op het herstel van het gevoel van veiligheid op korte termijn. Houdt het ontkenningsgedrag lang aan, dan kan het de verwerking ernstig belemmeren.

In de derde fase nemen de reacties van herbeleving en ontkenning en de bijbehorende symptomen af. De schokkende ervaring krijgt een plaats in het levensverhaal van het slachtoffer. Deze fase is doorlopen wanneer het slachtoffer aan de gebeurtenis kan denken wanneer hij wil en er niet aan hoeft te denken als hij dat niet wil.

Bij het integreren van de schokkende gebeurtenis en de gevolgen in het levensverhaal, hanteren slachtoffers verschillende strategieën, in de psychologie *coping strategies* genoemd. Voorbeelden daarvan zijn:

- Het vinden van een oorzaak of een verklaring voor het gebeurde. Een specifieke vorm hiervan is zelfbeschuldiging: 'Had ik maar... dan was het niet gebeurd.' Je schuldig voelen is ook tegen jezelf zeggen dat je controle hebt over je doen en laten. Daardoor kun je je weer veilig voelen; het zal je niet nog een keer gebeuren! Maar het is tegelijkertijd een vorm van ontkenning die op den duur kan leiden tot een negatief zelfbeeld.
- De eigen ervaring vergelijken met die van anderen. 'Wat mij is overkomen is erg, maar het had nog erger gekund' of 'ik ben niet de enige die dit is overkomen'.
- Isoleren. Het slachtoffer koppelt het gebeuren aan een bepaalde plaats. Zo kan een medewerker van een overvallen bank redeneren dat zijn bankgebouw op een bijzonder gevaarlijke plaats staat. Werken bij een bank in een dorp is wel veilig.
- Beklemtomen van de eigen controle. Als slachtoffers daartoe de mogelijkheid zien, zullen ze daden van zichzelf, waarin ze bijvoorbeeld de dader gehinderd hebben, benadrukken.
- Het ondergeschikt maken van het eigen scenario aan een groter, meeromvattend scenario. Het slachtoffer stelt bijvoorbeeld de politie of overheid verantwoordelijk voor de onveiligheid waarvan hij de dupe is geworden. Ook de reactie 'Het is een straf van God' past hierin.
- Het aanpassen van de gebeurtenis aan een bestaand scenario. Bijvoorbeeld een automobilist die een rood verkeerslicht negeerde en een dodelijke aanrijding veroorzaakte, houdt bij zichzelf vol dat het licht groen was.
- Je omstandigheden veranderen (probleemgeoriënteerde *coping*): inbraakbeveiliging installeren, een cursus zelfverweer volgen of een wapen aanschaffen.

Ook andere schadelijke gevolgen moeten hersteld worden. Daarvoor is, afhankelijk van het gebeurde, medische hulp en revalidatie nodig, vervanging van beschadigde of gestolen spullen, vervangende woonruimte, relatietherapie, arbeidsbemiddeling of een re-integratietraject. Vaak is er ook sprake van een rouwproces. In de eerste plaats treedt dat op bij het verlies van een dierbare, maar de verwerking van het verlies van een lichaamsdeel- of functie, een dierbaar eigendom of economische zelfstandigheid kan ook gepaard gaan met gevoelens van rouw. Al met al kan het maanden, zo niet jaren duren voor alle schade is hersteld. Soms is volledig herstel niet mogelijk en blijven mensen hun leven lang last houden van het gebeurde.

Het moge duidelijk zijn, dat slachtoffers, zeker in de eerste periode na de schokkende gebeurtenis, niet goed in staat zijn om rationele, afgewogen beslissingen te nemen en

daarnaar te handelen. In zijn shocktoestand zijn gevolgen en consequenties van beslissingen, uitspraken of handelingen voor het slachtoffer niet te overzien, zeker niet op de langere termijn. Heel kort door de bocht zouden we kunnen stellen dat slachtoffers, afhankelijk van de impact die de schokkende gebeurtenis op hen heeft gehad, niet helemaal toerekeningsvatbaar zijn. Dat maakt slachtoffers kwetsbaar ten opzichte van personen of instanties die een bepaalde claim op hen doen.

4.1.3 Behoeften van het slachtoffer

Om rekening te houden met de belangen van slachtoffers en om het herstelproces te ondersteunen, of in ieder geval niet te belemmeren, is het belangrijk om inzicht te hebben in de belangrijkste behoefte van slachtoffers. Ten Boom, Kuipers en Moene⁷⁹ presenteren in hun studie naar behoeften van slachtoffers van delicten het volgende overzicht van menselijke basisbehoeften:

1. fysiologische behoeften
2. veiligheidsbehoeften
3. liefde/geborgenheid/positieve relaties met anderen
4. zelfverwezenlijking: onafhankelijkheid/autonomie
5. achting: positieve identiteit
6. begrip van de realiteit/wens te weten, te begrijpen
7. effectiviteit en controle
8. rechtvaardigheid,

Kijken we terug naar de gevolgen die slachtoffers ondervinden van schokkende gebeurtenissen (zie 4.1.2), dan zien we dat deze een impact hebben op alle niveaus van de basisbehoeften:

Ad 1. Specifieke fysiologische behoeften van slachtoffers omvatten het normaliseren van lichamelijke reacties, het herstel van lichamelijke integriteit en de behandeling c.q. genezing van letsel.

Ad 2. De veiligheidsbehoefte heeft in eerste instantie betrekking op het weggan uit een eventuele gevaarsituatie, dus het zekerstellen van de fysieke veiligheid. In tweede instantie gaat het ook om het herstel van het ontologische gevoel van veiligheid (onkwetsbaarheid, voorspelbaarheid en structuur)

Ad 3. De behoefte laat zich vertalen als de behoefte aan troost, emotionele ondersteuning en erkenning. Ook het basale vertrouwen in anderen moet hersteld worden.

Ad 4. Slachtoffers hebben – in het kader van de verwerking – vaak behoefte om zin te geven aan de schokkende gebeurtenis die ze is overkomen. Naast alle negatieve gevolgen kunnen zij soms (gedeeltelijk) ook een positieve draai aan het gebeurde geven en mogelijkheden zien voor persoonlijke groei of een maatschappelijk belang. Bijvoorbeeld in het mobiliseren van de samenleving tegen zinloos geweld spelen nabestaanden een belangrijke rol.

Ad 5. Hoewel slachtoffers erkenning willen voor hetgeen hen is overkomen, verhoudt de slachtofferrol zich slecht met een duurzame positieve identiteit. Slachtofferschap roept sterke associaties op met passiviteit, zieligheid, machteloosheid en dat zijn doorgaans geen ingrediënten voor een positieve identiteit.

Ad 6. Begrip van de realiteit is tijdelijk opgeschort, zoveel wordt duidelijk wanneer slachtoffers vertellen dat ze het gevoel hadden zich in een film of in een droom te bevinden. Ontkenning van het gebeurde kan op de korte termijn gunstig zijn of zelfs noodzakelijk voor het herstel, maar uiteindelijk zal het slachtoffer in het reine moeten komen met de nieuwe realiteit die als gevolg van het gebeurde is ontstaan. Dan doet zich de waaromvraag voor: waarom is mij dit overkomen? Waarom deed die ander mij dit aan? De eerder genoemde *coping strategieën* zijn een hulpmiddel om weer (be)grip (van) op de realiteit te krijgen.

Ad 7. Het verlies van controle en basale zekerheden kenmerkt de slachtofferervaring. Het terugwinnen van controle is dan ook een voorwaarde voor herstel. Eenmaal in de positie van slachtoffer nemen anderen voortdurend beslissingen over zaken waarin het slachtoffer de voornaamste belanghebbende is, maar waarover hij weinig of geen zeggenschap kan uitoefenen.

⁷⁹ (2008: 12)

Ad 8. Het geloof in een rechtvaardige wereld is een onmisbaar levensprincipe. Dat krijgt een flinke knauw, maar is zeker te helen. Bijvoorbeeld door erkenning van hetgeen het slachtoffer overkomen is, hulp en steun van de omgeving en het straffen van de eventuele dader.

De behoefte aan privacy komt niet expliciet in het rijtje voor, maar vormt natuurlijk wel een component van behoeften als veiligheid, geborgenheid, onafhankelijkheid en autonomie, effectiviteit en controle.

We hebben in deze paragraaf een uitgebreid beeld geschetst van de fysieke, mentale en sociale processen en mechanismen die op gang komen wanneer mensen in een ernstige calamiteit verzeild raken. Daarmee hopen we de lezer handvatten te geven om de ervaringen van slachtoffers met de media – die in de volgende paragraaf aan de orde komen – in een context te kunnen plaatsen en te begrijpen.

4.2 Media-ervaringen van slachtoffers

'Nooit eerder heb ik stilgestaan bij de rol van de pers bij dergelijke aangrijpende gebeurtenissen. De politie was bij wijze van spreken de deur nog niet uit, of de media stonden al bol van de verhalen en speculaties. Radio Rijnmond maakte als eerste gewag van de moord op Hester. Het nieuws kwam regelrecht uit Mexico en rammelde aan alle kanten: Hester was een 20-jarige studente en slachtoffer van een lustmoord, terwijl wij alleen nog maar wisten dat ze was omgebracht. (...) Het was verschrikkelijk frustrerend dat Hester ineens als 20-jarige werd afgeschilderd, dat verdraaide de hele gebeurtenis. Het is nogal een verschil of je als ouders iemand van 20 of van 28 jaar naar de andere kant van de wereld laat reizen. Van een 28-jarige mag je aannemen dat ze op eigen benen kan staan en de juiste beslissingen neemt. Dat bericht werd, even foutief, overgenomen door een aantal kranten. En voor we zelf nog maar iets wisten over de aanleiding van de moord en uitingen van een roofmoord, kwamen de Haagsche Courant en De Telegraaf al met stevige sensatieverhalen over gedwongen seksvideo-opnames en andere ellende. Ook de datum van het misdrijf verschilde van krant tot krant. Ik maakte me zo verschrikkelijk boos over dat soort speculaties en onwaarheden, dat ik een eigen persbericht uitgaf, waarin ik exact vertelde wat er gebeurd was en wat we wisten: de 28-jarige architecte Hester van Nierop is op 19 september 1998 in Ciudad Juárez om onbekende redenen vermoord. Haar lichaam is onder een bed in een hotelkamer aangetroffen. Ze bleek te zijn gewurgd. Bij de Telegraaf sorteerde dat wel een heel speciaal effect: Hester werd daar gewoon voor de tweede keer slachtoffer. Het werd de tweede moord in een paar dagen tijd in Ciudad Juárez, en weer op een Nederlandse...met dezelfde naam. We waren perplex. En al helemaal toen ik de krant belde om op de gemaakte fouten te wijzen. 'Mevrouw, wat is dat een akelige vergissing van ons geweest. Ach ja, vakantietijd, hè. Verschrikkelijk! Ik heb een voorstel: we sturen morgen een fotograaf om een mooie foto van u te maken. Hij komt samen met een journaliste en zij zal u uitgebreid interviewen voor de pagina 'Vrouw'. U kunt dan precies vertellen wat er is misgegaan. Uiteraard zijn we daar niet op ingegaan.'

*Citaat uit 'Noodkreet uit Juárez'; een moeder over de moord op haar dochter in Mexico⁸⁰
Overgenomen met toestemming van de auteur*

Het bovenstaande citaat is een treffende illustratie van wat slachtoffers en nabestaanden voor de kiezen kunnen krijgen wanneer de media hen eenmaal in het vizier heeft. Bij nadere beschouwing van de ervaringen van de respondenten uit dit onderzoek – negatieve én positieve – zien we een tweedeling optreden: ervaringen die betrekking hebben op de *inhoud* en *aard* van de berichtgeving en ervaringen die betrekking hebben op de *totstandkoming* van de berichtgeving. In de volgende twee subparagrafen lopen we stapsgewijs een aantal punten na aan de hand van wat slachtoffers en nabestaanden ons vertelden. Daarbij betrekken we ook reacties van de andere respondenten van dit onderzoek.

⁸⁰ Van Nierop (1998: 36-37)

4.2.1 Inhoud en aard van de berichtgeving

Persoonlijke gegevens

In de Nederlandse media is het bijna vanzelfsprekend om slachtoffers met naam en toenaam op te voeren. Verdachten kunnen doorgaans op veel meer terughoudendheid rekenen. Dat is slecht te verteren voor slachtoffers en nabestaanden. 'Ik vind het belachelijk!', aldus de moeder van een vermoorde zoon, 'Dat daders zo beschermd worden, met een balkje voor hun ogen, door alleen initialen te vermelden. Potverdorie, noem ze met naam en toenaam! Noem de plaats waar ze vandaan komen, noem de straat waar ze wonen, want dat doen ze ook met ons!' Een slachtoffer van stalking zag zich buitengewoon herkenbaar opgevoerd in het verslag over de rechtszitting: 'Er is geen twijfel mogelijk dat het over mij gaat. Maar ik ben het slachtoffer! Mijn gegevens staan erin. Dat vond ik heel raar.'

Media-ethicus Huub Evers heeft wel een verklaring. 'De praktijk bij verdachten is veel eenduidiger en er is een duidelijke traditie. Net na de Tweede Wereldoorlog heeft een aantal hoofdredacteuren afspraken gemaakt over het beschermen van de identiteit van verdachten. Als je kijkt naar de formulering in de Leidraad, dan is een verdachte in beginsel wel beschermd en een slachtoffer in beginsel niet.' Ten grondslag aan de zogenaamde 'initialenregel' voor verdachten ligt het principe dat schuld eerst bewezen moet worden en dat het prijsgeven van de identiteit de verdachte bij voorbaat stigmatiseert. Ook juridisch zit er een stok achter de deur, is de ervaring van eindredacteur Van der Maas van Hart van Nederland: 'Als je een verdachte herkenbaar in beeld brengt, dan krijg je ook weer gezeur met een advocaat en is er kans op een rechtszaak.'

Overigens zijn er ook bij de media voldoende sceptici te vinden wat betreft deze regel: 'Als iemand verdachte is en het is niet duidelijk dat hij het heeft gedaan, dan moet je hem anonimiseren. Maar als het duidelijk is... De moordenaar van Pim Fortuyn. Ik geloof dat niemand eraan twijfelde dat die man het gedaan had. Moet je die met initialen gaan noemen?', aldus hoofdredacteur Harm Taselaar van RTL-Nieuws. Een aantal media doet dat in dat soort gevallen dan ook niet meer.

'Ik vind dat slachtoffers op z'n minst dezelfde bescherming als verdachten moeten hebben,' stelt Thom Meens, ombudsman van de Volkskrant. Maar daarin vindt hij weinig medestanders. Het is immers zo'n bekend gegeven dat verdachten en daders met initialen worden aangeduid. Journalistiekprofessor Marcel Broersma: 'Als de media een slachtoffer met initialen aanduiden, dan werkt dat stigmatiserend.'

De algemene opvatting bij de beroepsgroep is dat het voor de volledigheid van de berichtgeving vereist is om slachtoffers met naam en toenaam te vermelden, mits slachtoffers daar geen schade van ondervinden. Daarom doen media dat bij zedenzaken bijvoorbeeld meestal niet. Maar verder ziet men weinig risico op stigmatisering zoals bij verdachten, want bij het publiek zouden slachtoffers vooral sympathie oproepen. Slachtoffers ervaren dat anders. 'Iedereen heeft nu zijn oordeel over mij,' aldus een slachtoffer wier relatieperikelen uitgebreid aan de orde kwamen in een rechtbankverslag in de regionale krant. Zij woont in een dorp en uit de details van het verslag was onmiskenbaar af te leiden dat zij de (onwillige) hoofdpersoon was van het verhaal.

De weduwe van een omgekomen brandweerman ergert zich enorm dat ook haar kinderen met hun volledige naam in de berichtgeving worden genoemd. 'Ik wil hen zoveel mogelijk uit de publiciteit houden. Als ik ergens heen ga en mijn naam noem, dan is alles gelijk in rep en roer. Dat is puur omdat je met je naam in de krant hebt gestaan. Als ik mijn naam noem, dan gaan bij een heleboel mensen de voelsprieten op. 'O, dat is die en die'. En dat overkomt de kinderen ook. Ik wil niet dat ze altijd dát stempel krijgen: dat is het kind van die en die. Als wij ergens heen gaan, dan wil ik gewoon met z'n drietjes zijn. Niet die en die zijn, en steeds herkend worden. Je wilt ook wel eens anoniem rondlopen. Maar je hebt met naam en toenaam in de krant gestaan en dan is dat is heel lastig.'

Beeld

Media zeggen terughoudend te zijn met het gebruik van foto's of beelden van duidelijk herkenbare gewonde slachtoffers of doden. Volgens Broersma steken Nederlandse media op dit gebied zonder meer gunstig af bij hun Belgische en Britse collega's. De foto's van de neergeschoten Pim Fortuyn op de parkeerplaats van Mediapark en van het ontzielde lichaam van de door een clusterbom getroffen cameraman Stan Storimans in de armen van zijn RTL-collega zijn uitzonderingen. Hun nieuwswaarde staat buiten discussie. Maar de publicatie ervan riep wel een storm van reacties op. De weduwe van Storimans vertelt in een recent

interview met dagblad BN De Stem: 'De volgende dag stond de foto van een dode Stan die een auto in wordt getild, op de voorpagina van de Telegraaf. Twee boekhandels in Goirle hebben die ochtend uit zichzelf die krant uit de schappen gehaald. In zo'n fijn dorp wonen we dus. Ik ben laatst naar ze toe gegaan om ze te bedanken. Maar ze zeiden: 'Zo'n foto, dat doe je niet.' Mijn dochter was de ochtend na Stans dood naar de winkel gegaan, om een dagboek te kopen. De Telegraaf was net uit de schappen gehaald. Gelukkig. Ja, Stan maakte ook dat soort beelden. Maar hij monteerde ze ook altijd zelf, hij zorgde dat hij niet te ver ging. Daarbij, er is een soort ongeschreven regel. Zulke beelden maak je niet van Nederlandse collega's en zo'n foto in een Nederlandse krant plaatsen doe je al helemaal niet. Gelukkig is daarna een discussie op gang gekomen: wat is ethisch verantwoord.'⁸¹ Ook Jeroen Akkermans gaf onlangs in een uitzending van Netwerk en verschillende krantenartikelen te kennen dat hij het gedrag van collega-journalisten ter plekke – wel filmen en fotograferen en niet helpen – stuitend vond en dat de Telegraaf met het afdrucken van de bewuste foto ernstig over de schreef was gegaan.⁸²

Al te expliciete foto's mogen dan *not done* zijn, media nemen wel vaak een portretafbeelding van de betrokkene op in de berichtgeving. Soms figureren daarop ook familieleden of bekenden.

Slachtoffers en nabestaanden vragen zich regelmatig af waarom het publiek zo nodig moet weten hoe zij of hun dierbaren eruit zien. In veel gevallen worden de afbeeldingen zonder toestemming van betrokkenen gemaakt, verstrekt en gepubliceerd. 'In de aanloop van de (uitvaart)dienst was ik bij de kazerne en toen stond TV Drenthe daar te filmen. Ik was daar met de kinderen. Een vriendin liep daar ook en we omhelsden elkaar. Toen kreeg ik dus door dat ze dat stonden te filmen. Ik heb ze gezegd: 'Als je me nu filmt en je zendt het uit, dan heb je een heel groot probleem.' Ik heb er nog wat achteraan gezegd, dat zal ik niet herhalen. 'Nee, nee, we zenden niks uit.' En ik zit 's avond televisie te kijken, wat zie ik: precies, dát stuk. Toen heb ik er ook achteraan gebeld en gezegd: 'Dat vind ik echt bij de beesten af. Dat vind ik gewoon grof!' Nee, dat was niet de bedoeling geweest, dat hadden ze niet goed geknipt. Dat vond ik gewoon een lulverhaal,' aldus een nabestaande.

Scholen blijken nogal eens de bron van foto's te zijn zonder dat ze toestemming van de ouders hebben, zo is de ervaring van verschillende nabestaanden. 'Als je dan 's avonds het journaal aanzet en het begint met zo'n grote foto van je zoon dan maakt dat het allemaal extra onwerkelijk en het maakt je ook boos. Boos omdat ze ons nooit toestemming hebben gevraagd een foto te publiceren,' aldus een vader, die de foto herkende als een schoolfoto. Internet is uiteraard ook een vindplaats van beeldmateriaal. Sommige media beschouwen sites als *Youtube* en *Hyves* zonder meer als publiek domein, waarvan ze naar believen en zonder toestemming of bronvermelding afbeeldingen mogen halen. 'Bij het AD bijvoorbeeld hebben ze ook een foto van (...) ergens vandaan geplukt. Ik zou die foto zelf niet hebben uitgekozen. Maar kennelijk mag dat allemaal; het gebeurt allemaal maar,' constateert een vader wiens zoon bijna twee jaar geleden is vermoord.

'Het is niet meer zo dat de foto's in een fotoboek thuis in de kast zitten en dat media er fysiek om moeten vragen,' verduidelijkt Broersma, 'Iedereen kan erbij. Naarmate er meer media zijn die dat ook gaan doen, ontstaat er bij de meer serieuzere media iets van: die foto van die persoon is overal toegankelijk. Je hoeft de naam maar in te tikken. Waarom zouden wij die dan ook niet gebruiken? Anders maken we onszelf belachelijk als informatieverschaffers. Dus de grens wordt op die manier wel opgerekt. Eigenlijk vind ik dat veel media daar nog heel prudent mee omgaan. Zelfs als er een foto op internet staat, dan drukken ze die toch niet af. Maar hoe lang dat nog houdbaar is?'

Ook al zijn slachtoffers niet altijd herkenbaar op beelden, ze kunnen bij nabestaanden toch een schok teweeg brengen. 'Het was zo bizar,' vertelt een moeder wier zoon na weken vermist te zijn geweest, vermoord en begraven in een bos was gevonden. 'We zaten die avond met familie en vrienden op bezoek en iemand zet de tv aan. Worden we opeens geconfronteerd met beelden van het lichaam van (...) in een *bodybag*, dat zo in een kist gegooid werd. Daar waren we totaal niet op voorbereid. Ik zag hoe die zak in de kist gesmeten werd. Niet gelegd, maar gesméten!' Zij heeft na jaren die beelden nog levendig op haar netvlies staan. Bij nabestaanden van verkeersongevallen zijn het vaak beelden van verfrommelde wrakken van auto's, fietsen en dergelijke die pijnlijke herinneringen oproepen.

⁸¹ BN De Stem 9 januari 2009

⁸² Netwerk, NCRV, woensdag 11 februari 2009

Piet Oosthoek, lezersredacteur bij de BN De Stem, vertelt dat er regelmatig discussie op de redactie plaatsvindt of bepaalde foto's wel of niet kunnen. 'Het beleid is dat we van verkeersongelukken in de regio wel foto's plaatsen, maar daar mag niets van eventuele slachtoffers op te zien zijn. Ook niet onder een laken als het kan. Zelfs met sfeerfoto's – je kent dat wel, een schoeltasje op een kruispunt of zo – zijn we heel terughoudend. Wel eens té, vind ik. Aan de andere kant mag ik er ook niet te licht over denken, maar het feit dat iets in de krant komt, is onvergelijkbaar veel minder erg dan wat ze is overkomen.'

Relevante versus saillante details

De journalistieke Leidraad stelt dat berichtgeving zo volledig mogelijk moet zijn. Lezers, kijkers en luisteraars moeten zich een zo goed mogelijk beeld kunnen vormen van de gebeurtenis in kwestie. Alle feiten die relevant zijn in relatie tot het gebeurde of tot een maatschappelijk belang, moeten dus vermeld worden. Maar relevantie is een ontzettend rekbaar begrip, vooral voor de meer populaire media. Zo maar een voorbeeldje, afkomstig van voorpagina van de Telegraaf van 3 december 2008. Het bericht gaat over de dood van een Nederlandse toeriste in Thailand. De 34-jarige vrouw is dodelijk verongelukt toen ze in gezelschap van haar moeder met de taxi van Bangkok naar Phuket reisde. Het vliegveld van Bangkok was immers bezet en de vrouwen hoopten via Phuket terug te keren naar Nederland. De moeder overleefde het ongeluk. Tot zover de (relevante) feiten. De Telegraaf vermeldt behalve de volledige naam van het slachtoffer ook het feit dat zij vijf maanden zwanger was, de naam van haar man en zoontje, haar functie (Officier van Justitie) de plaats waar ze werkt (Functioneel Parket in Amsterdam), alsmede de zaken waarbij ze betrokken is geweest als fraudeofficier. Zaken die hoegenaamd niets met het gebeurde van doen hebben en ook geen enkele maatschappelijke relevantie hebben, maar die wel een aantasting van de privacy vormen. De foto in het stuk is een uitsnede uit een trouwfoto, waarvan wij een zeer sterk vermoeden hebben dat die zonder toestemming van de nabestaanden is verkregen. Hoogleraar journalistiek Broersma: 'Ik vind dit wel een dubieus geval. Berichtgeving moet volledig zijn. Daar heeft het publiek ook een belang bij en ook de media. Maar daar zijn wel grenzen in natuurlijk.'

Eén van de nabestaanden, moeder van een vermoord meisje, vertelt tijdens het onderzoeksinterview dat in verschillende media breed werd uitgemeten dat zij werkzaam was bij een seksclub. Dat klopte, maar als administratief medewerker. Daarmee werd een bepaald beeld van haar gecreëerd. Haar zoontje durfde niet meer naar school uit angst voor de reactie van zijn klasgenootjes. Het was een detail dat hoegenaamd niets met het voorval te maken had. Een bekende columnist schreef onder het motto 'Het zijn namen die er toe doen' een sfeerschets over de moord op haar dochter. Daarin noemde hij de naam van de straat waar ze woonde, de school waar ze zat, het café waar ze wel eens een frietje at, het feit dat ouders gescheiden waren en de vader in Duitsland woonde en de naam van de seksclub waar haar moeder een administratieve functie vervulde. De intenties van de columnist waren misschien goed, maar hij legde ook een absoluut gebrek aan empathie voor de situatie van de nabestaanden aan de dag. De column verscheen opnieuw in een Volkskrant weblog en leverde een aantal niet mis te verstane lezersreacties op: 'Hieruit kunnen wij afleiden dat de vrijheid van columnisten zozeer de perken van de krant te buiten mag gaan, dat weerloze burgers feitelijk vogelvrij zijn tegenover gewetenloze stukjesschrijvers die alleen rekening hoeven te houden met hun eigenbelang (zijnde geld en een plaats in de lijst van 'Volkskrant-Nederlander van het Jaar'). De column (...) was een voorbeeld van *adding insult to injury*. Uit de reactie van de Ombudsman blijkt niet dat de hoofdredactie de columnist verzocht heeft om alsjeblieft mensen te ontzien die toch al zwaar getroffen zijn en die zich niet kunnen verweren tegen de straf van dit soort *rücksichtsloze* publicaties.'

'Zij stellen het belang van de lezer - het belang van de lezers, zo noemen ze dat dan - boven mijn belang,' constateert een andere nabestaande wrang. 'Dat is eigenlijk waar ik kwaad over ben, waar ik het niet mee eens ben. Dat ze zeggen: 'We hebben een verantwoordelijkheid naar onze lezers.' Natuurlijk, ik zou het gek vinden als ze er niets over zouden schrijven in de krant. Maar dat hoeft niet het hele wel en wee van mijn familie te omvatten? Mijn beroep en dat van mijn vrouw en wat mijn vader doet. Is dat relevant? Is dat écht relevant? Ze willen een beeld creëren en daar gaat het om. Zij bepalen het beeld. En daar heb ik een hekel aan. Altijd hoor, ook als het niet over mij gaat. Ze doen continu aan een soort... ja... beïnvloeding van beelden bij mensen. Hoe moet je dat nu noemen? Stemmingmakerij is het soms. Ik wil een krant, een medium dat wel gewoon nieuws heeft – daar lees je een krant voor, daar kijk je het journaal voor – maar gewoon bij de feiten blijft.'

Aan de andere kant verbazen sommige journalisten zich ook wel weer in hoeverre mensen soms bereid zijn zich bloot te geven voor de pers. 'Als ik daarnaar kijk, dan denk ik negen van de tien keer: 'Mijn God, dat je dit gaat vertellen!' Maar dat is persoonlijk. Ik zou zelf nóóit mijn verhaal doen voor de camera,' aldus hoofdredacteur Van Ree van Hart van Nederland.

Fouten in de berichtgeving

Kleine fouten in de berichtgeving kunnen bij slachtoffers en nabestaanden toch een grote impact hebben. 'De berichten vermeldde dat een 20-jarige studente in Mexico was vermoord,' aldus de moeder van het slachtoffer, 'Maar ze was 28 en afgestudeerd. Dat lijkt niet zo belangrijk, maar voor ons als ouders is het dat wel. Het is nogal een verschil of je als ouders je 20-jarige dochter in haar eentje door Mexico laat trekken of dat iemand 28 jaar is en al afgestudeerd.'

De vrouw van de omgekomen brandweerman heeft voorbeelden te over. Haar man raakte waarschijnlijk onmiddellijk bewusteloos bij een explosie in een brandende loods en stierf door zuurstofgebrek. Dat verhaal kon zij aan haar kinderen uitleggen en die hadden daar vrede mee, want papa had niet geleden. Maar er deden ook versies van het gebeurde de ronde waarbij hij nog een tijd zou hebben geleefd, dat hij was omgekomen omdat de krachtige blusstraal van de *crashtender* de loods deed instorten. Dat de betrokken brandweerlieden niet goed zouden zijn opgeleid. Dat ze de situatie verkeerd hadden ingeschat en de brandende loods niet binnen hadden moeten gaan.

'Als iemand zegt: 'Hij was niet goed opgeleid,' dan flip ik. Dan denk ik: Je kent hem helemaal niet, je weet helemaal niet hoe hij was. Twee jaar geleden beste bevelvoerder van Nederland! Dat word je niet zomaar! Dan kan ik het weer aan mijn kinderen uit gaan leggen. Het is lastig om ze bij kranten en televisie weg te houden. Als er dan staat: ze waren niet goed opgeleid, ze hadden niet naar binnen moeten gaan, dan hebben die kinderen ook zoiets van: papa ging toch alleen maar naar binnen als het veilig was? 'Ja, lieverd, dat deed hij ook'. 'Ja, maar daar staat...' Dan roept er weer iemand wat, die er geen verstand van heeft, die er helemaal niet bij was.'

De ouders van een vermoord kind zagen ook allerlei hele en halve onwaarheden voorbijkomen in de berichtgeving 'Er stonden onzorgvuldigheden in. Dat (...) op karate zat en dat het broertje van de dader zijn beste vriendje was,' aldus de moeder. De vader vult aan: 'Daar had ik ook heel veel moeite mee. Dat manneke is hier in drie jaar tijd een paar keer komen spelen. Het was zijn beste vriendje niet en hij zat ook helemaal niet op karate. Aan dat soort dingen stoort ik me enorm. Van wie hebben ze dat? Ze hebben ergens de klok horen luiden...' 'Ja, hoe komen ze erop,' vraagt ook de moeder zich af. '(...) was helemaal geen type om op een vechtsport te zitten.'

Als lezersredacteur krijgt Oosthoek regelmatig mensen aan de lijn vanwege fouten in de berichtgeving. Hoewel de schuld niet altijd bij de krant ligt, gaat hij wel serieus met de klachten om. 'Vroeger ging je als verslaggever elke dag langs de politiebureaus. Nu is er een voorlichtingssite van de politie. Knippen, plakken, bericht klaar. Er gaat nog wel eens wat mis met die berichten, daar zijn we ons wel van bewust. Gelukkig voor ons kunnen we vrij vaak de politie de schuld geven. We kunnen mensen dan ook verwijzen naar de voorlichtingssite van de politie, want die is publiek toegankelijk. Maar of het nu de schuld van de politie is of niet, misschien moeten we in de krant iets rechtzetten. Wij kunnen dat soort berichten nauwelijks controleren natuurlijk en dat blijft zo. Als een inbraak slecht is beschreven, dat is tot daaraan toe. Maar als het om een ongeluk gaat en uit het bericht blijkt dat het jónw schuld zou zijn, terwijl jij weet dat het andermans schuld was...'

Zijn er eenmaal fouten in de berichtgeving geslopen, dan circuleren deze al snel op grote schaal, want media nemen veel van elkaar over. Tijd om te checken is er vaak niet en de noodzakelijke menskracht daarvoor is al lang geleden wegbezuinigd.

Geruchten en speculaties

Een kwalijke zaak is het als geruchten en speculaties uit 'niet-professionele' bronnen zonder verificatie worden overgenomen door reguliere media. Internet is een dankbaar platform voor allerlei geruchten, speculaties, halve en hele waarheden. De bron van de informatie is vaak onduidelijk, net als de intenties waarmee de informatie op het internet is geplaatst. Dat een site als Geen Stijl! expliciet vermeldt 'tendentieus, ongefundeerd en nodeloos kwetsend' te zijn, weerhoudt 'serieuze' media er niet van dit als informatiebron te gebruiken. Maar ook anonieme telefoontjes of buurtroddel komen in de berichtgeving terecht. Dat levert schrijnende situaties op.

De vader wiens zoontje werd vermoord: 'De eerste paar uur nadat het gebeurde, heeft er op internet iemand gesuggereerd dat ik de dader was. Dat is overgenomen op een internetsite (o.m. van BN De Stem, red.) Wie bedenkt zoiets? En hoe durven ze het dan zo maar te publiceren? Om vier uur 's middags gaf de politie een persconferentie dat de vermoedelijke dader was aangehouden en dat hij geen relatie met de familie had. Toen was dat gerucht ook gelijk de wereld uit. Ik wil graag weten wie dat de wereld in heeft gebracht, maar dat weet ik nog steeds niet. Ik heb het aan BN De Stem gevraagd en die zeggen: 'We kunnen onze bronnen niet prijsgeven. Wij hebben het ook maar overgenomen'. Is er dan nog enige verificatie of gaat iedereen gewoon vrolijk knippen en plakken?'

Oosthoek, lezersredacteur bij BN De Stem herinnert zich dat nog wel. 'De familie is erg boos op ons geweest, omdat wij heel even op de site hebben gehad, in de uren na die gebeurtenis, dat de vader verdacht zou zijn, of iets dergelijks. Door een ongelukkige toestand heeft dat even rondgezongen en in deze moderne tijd is alles wat rondzingt kennelijk goed genoeg om op internet te zetten. Dus dat hebben wij ook gedaan. Je ziet dat overal gebeuren. Ik vind dat overigens geen excuus, hoor. We hebben het ook heel snel weer verwijderd, zodra natuurlijk bleek hoe dat precies zat.'

'Het is ontzettend vervelend, maar ik vrees dat je daar niet zo veel aan doet,' is het oordeel van hoogleraar Broersma. 'Zeker als je het over regionaal nieuws hebt, in regionale gemeenschappen. Een moord als deze, maar ook een ouder die zijn kinderen om het leven brengt en zelfs een verkeersongeval waarbij iemand om het leven komt, heeft heel veel impact op zo'n gemeenschap. Mensen weten ook om wie het gaat, dat is algemeen bekend. Dan zou het raar zijn om dat niet te publiceren. Daarmee krijgt het wel een eigen dynamiek. Voor slachtoffers en nabestaanden is dat natuurlijk ontzettend vervelend. Dat is een tweede klap op een klap als je daarmee wordt geconfronteerd, dat kan ik me heel goed voorstellen. Maar in principe - dat is onze grondwet en daar valt veel voor te zeggen - geldt: niemand heeft voorafgaand verlof nodig om, etc. Dat kan soms vervelende neveneffecten hebben.'

Toen het programma Opsporing Verzocht aandacht besteedde aan de verdwijning van haar zoon, vernam de moeder dat het om een afrekening in het criminele circuit zou gaan. Haar zoon zou zaken doen met de Turkse drugsmafia en het item werd dan ook in het Turks ondertiteld. Later bleek dat verhaal verzonnen door de zakenpartner en uiteindelijke moordenaar van de man, die was doorgeslagen nadat het slachtoffer de samenwerking had willen beëindigen. Hun zaken waren overigens volkomen legaal. De moeder heeft om een rectificatie verzocht bij het programma om de naam van haar zoon te zuiveren, maar kreeg tot haar verontwaardiging nul op haar rekest. 'De negatieve dingen onthouden mensen. De positieve dingen onthouden ze niet. Zelfs naaste familie heeft na die uitzending van Opsporing Verzocht gevraagd of het niet zo zou kunnen zijn, dat (...) misschien dingen deed waarvan wij niet op de hoogte waren. Dan denk ik: 'Je twijfelt toch niet aan hem? Je kent hem toch?' Zelfs bij mensen die hem heel goed kennen, ook bij naaste familie, wordt er twijfel gezaaid.'

De Nederlandse zakenman Hans Melchers overkwam iets soortgelijks. De ontvoerders van zijn dochter eisten losgeld in de vorm van drugs. Het kon dus niet anders of Melchers zou zelf ook wel actief zijn in de drugshandel. Waar rook is, is immers vuur. De ondernemer bleek echter niets van doen te hebben met drugshandel en dwong na een verbeterde juridische strijd rectificaties en schadevergoedingen af bij alle media die deze valse beschuldigingen hadden gepubliceerd. Zich realiserend dat de meeste slachtoffers die onterecht door de media beschadigd worden, niet over de financiële middelen beschikken om hun gelijk bij de rechter te halen, richtte hij een fonds op. Daaruit kunnen mensen en organisaties die zich juridisch willen verweren tegen onrechtmatige perspublicaties, financiële ondersteuning krijgen.⁸³

'Foute' combinaties en hergebruik

Slachtoffers en daders zijn in de berichtgeving tot in lengte van jaren met elkaar verbonden, zowel in tekst als in beeld. Zodra er nieuws is over de dader, bijvoorbeeld zijn vrijlating of een nieuw vergrijp, dan komt het slachtoffer ook altijd weer in beeld. Voor een slachtoffer kan die hernieuwde confrontatie met het gebeurde en de dader heel vervelend en zelf traumatisch zijn. Nabestaanden ervaren het soms als een bezoedeling van de nagedachtenis aan hun verloren dierbare.

De weduwe van de brandweerman herinnert zich een voorval voor haar mans dood. 'We zaten tv te kijken (...) Toen kwam de vuurwerkramp in Enschede voorbij; na twee jaar was die

⁸³ Zie www.hansmelchersfonds.com

man (eigenaar van het vuurwerkbedrijf, red.) alsnog opgepakt. En dan zie je dus weer die lijkkasten voorbij komen. Twee jaar na dato. Het eerste wat mijn man zei: 'Wat erg, dan ben je net bezig met je verwerking, het gaat allemaal al zo beroerd en dan zie je opeens de kist van je man weer op tv voorbij komen. Wat zal dat erg zijn voor de nabestaanden en dan ook in die context.' Want het gaat over de dader en waarom moet dan die kist in beeld? Die combinatie wil je gewoon niet. Dat heb ik zelf ook heel sterk gehad. Elke keer als het in de media over de verdachte ging, dan kwam het monument met de foto's van de omgekomen brandweerlieden voorbij. Ik wil dat helemaal niet in verband gebracht hebben met die kerel! Ik wil die combinatie helemaal niet! Zet dan een foto erbij van die afgebrande loods. Maar niet van die jongens.'

'Achteraf realiseerde ik me: dit is eigenlijk niet wat ik wilde,' aldus de moeder van een vermoorde man. Uit foto's die zij beschikbaar stelde aan een blad, koos de redacteur er een met daarop haar zoon samen met zijn toekomstige moordenaar. 'De moordenaar heeft zijn arm om (...) schouder heengeslagen. Dat was een akelige foto. Uitgerekend die.'

Lezersredacteur Oosthoek kan zich de ergernis en pijn van slachtoffers en nabestaanden over het blijven opduiken van beelden en beschrijvingen wel voorstellen. 'Verkeer is een typisch voorbeeld. Brengen we een verhaal over een kruispunt dat ze gaan aanpakken. En wat doet dan een of andere slapende eindredacteur? Die gaat eens kijken of we niet een fotootje van dat kruispunt hebben en vindt een dodelijk ongeval van drie jaar geleden. De nabestaanden slaan nietsvermoedend de krant open en die zien ineens...bang! Dat is echt een rotstreek, dat besef ik wel hoor. Als dat gebeurt dan is het echt een bedrijfsongeval, geen moedwillige keuze. Maar als je nu vindt, dat je niet anders kan, dan die foto nog een keer gebruiken, dan moet je maar even opbellen van tevoren. Kijk, of je de nabestaanden kunt vinden en zeg: Sorry, u heeft drie jaar geleden dit en dit beleefd, wij zijn daar mee bezig, dus wees voorbereid, morgen of overmorgen staat er iets over in de krant.' Dat doen we niet, maar het zou eigenlijk wel moeten.'

In veel gevallen mag het misschien om ondoordachtheid of 'bedrijfsongevallen' gaan, in sommige gevallen is er sprake van dubbele moraal. Onder de kop 'Balen van winnende foto Huilend meisje in drijfzand vindt het maar niks dat het beeld weer opduikt,' laat de journalist het meisje uitleggen waarom zij de foto in eerste instantie al niet in de krant wilde. Nu de foto door een kinderjury is verkozen tot Nieuwsfoto van het jaar, wordt zij opnieuw en tegen haar wil met het beeld en de gebeurtenis geconfronteerd. Het weerhoudt het AD er niet van om de plaat nog eens groot af te drukken.⁸⁴

Erkenning en gedeeld belang

De slachtoffers en nabestaanden die wij voor dit onderzoek gesproken hebben, geven aan heel goed te begrijpen dat de media aandacht besteden aan hun 'zaak'. Ze zouden het vreemd en misschien ook wel als gemis hebben ervaren als dat niet zo was geweest. Dat ervoer in ieder geval de nabestaande die meemaakte dat de media nauwelijks aandacht aan de moord op haar zoon besteedden, omdat er toen net een prinsesje werd geboren.

De gebeurtenis verwerken betekent ook erover kunnen praten en het verhaal te reconstrueren. Het gewillige oor – of oog – van de media en daarachter de belangstelling van de samenleving kunnen een vorm van erkenning betekenen. De berichtgeving brengt vaak een stroom van tekenen van medeleven op gang: brieven, knuffels, mailtjes, (digitale) condoleanceregisters en stille marsen. Dat is, zo geven sommige respondenten aan, hartverwarmend.

'Er zijn inderdaad slachtoffers en nabestaanden die daaraan toch een zekere mate van troost, erkenning, identiteit, of in sommige gevallen een hoger doel ontleen,' bevestigt Broersma.

'Bij zinloos geweld zie je dat. Dat móet in de publiciteit komen, mensen móeten dat weten. Bij verkeersslachtoffers zie je dat ook wel. 'Het is een gevaarlijke weg, dat is nu al zo vaak gebleken....' Mensen zoeken de media daarom ook op. Als ze daar geen problemen mee hebben, prima, maar soms weten ze niet wat ze over zichzelf afroepen. Dat is het lastige.'

Hart van Nederland besteedt veel aandacht aan de verhalen van slachtoffers en nabestaanden en biedt ze soms ook een platform. Zo kreeg het programma bijvoorbeeld toestemming van de ouders van de op Aruba vermoorde apothekersassistente om de uitvaart te filmen en uit te zenden. 'Haar ouders hebben ons achteraf een uitgebreide mail gestuurd dat ze het zo fijn vonden dat ze de uitvaart met heel veel respect geregistreerd zagen en dat het ze ook geholpen heeft. Daar hebben ze ons echt voor bedankt en dan denk ik dat we het

⁸⁴ AD 15 januari 2009, p. 8

goed doen. Dan hebben wij – dat is natuurlijk ook belangrijk – een goede uitzending, maar ik vind het tegelijk mooi als mensen er zelf ook baat bij hebben,’ vertelt hoofdredacteur Van Ree. ‘Overigens komt het wel vaker voor dat nabestaanden of slachtoffers bij ons een onderwerp hebben gezien en dan een kopie van het item vragen. Want dat helpt dan ook bij de verwerking van een ongeval of misdrijf. Daar werken we ook altijd wel aan mee.’ Een moeder vertelt hoe ze de hulp inriep van de media bij de opsporing van haar vermiste zoon. Het bood haar tevens de gelegenheid om het beeld van haar zoon te corrigeren. Een andere nabestaande reconstrueerde de gebeurtenissen rond de moord op haar dochter in Mexico in samenwerking met het actualiteitenprogramma Netwerk. In sommige gevallen weten nabestaanden met behulp van de media misstanden aan de kaak te stellen. Waar slachtoffers en media elkaar vinden in een gedeeld belang, ontstaat samenwerking en soms zelf iets van vriendschap. Oprechte betrokkenheid bij journalisten wordt aan de kant van de slachtoffers in veel gevallen erg gewaardeerd.

4.2.2 Het proces van nieuwsgaring

De wijze waarop media te werk gaan, kan uitermate belastend zijn voor slachtoffers. Elk medium stelt zijn eigen grenzen en heeft zijn eigen *modus operandi*. De een hanteert daarbij het algemeen fatsoen als grens, andere verwijzen naar de wet als criterium voor *do* en *don't*. Het is een misvatting om te denken dat populaire media zich minder aan de gevoelens en privacy van slachtoffers laten liggen dan de serieuze of ‘kwaliteits’-media. Niet iedereen mag even gecharmeerd zijn van de formule van een programma als Hart van Nederland, slachtoffers en nabestaanden rapporteren over het algemeen zeer positief over hun ervaringen met het SBS6 programma. Terwijl media van wie we het minder zouden verwachten, zoals de Volkskrant of Pauw & Witteman, soms lelijk over de schreef gaan. Ook regionale media duiken regelmatig op in het rijtje slechte ervaringen.

Een golf van belangstelling

Hoe schokkender de gebeurtenis, hoe groter de belangstelling van de media. De aandacht van de pers kan overweldigend en zelfs bedreigend zijn. Een nabestaande vertelde zich zodanig belaagd te voelen door opdringerige journalisten, fotografen en cameramensen dat ze een schutting rond haar huis liet plaatsen ‘Ik voelde me een gevangene in mijn eigen huis en durfde niet meer naar buiten.’ Dit is een tamelijk extreem geval, maar ook van andere slachtoffers en nabestaanden horen we terug dat ze de telefoon niet meer op durven nemen, of zo min mogelijk het huis uitgaan om de media te ontlopen.

‘Er zijn er bij die bellen, anderen schrijven een brief of sturen een e-mail. Zeker in de eerste week zijn we benaderd door zo’n beetje alle schrijvende media en de televisie en zelfs door buitenlandse media. Sommigen doen dat rechtstreeks, anderen proberen het via een familielid. Iedereen wil dat je meewerkt aan een interview. Nogmaals, sommigen doen dat best netjes, maar er zijn er ook bij... Je hebt al zo’n onwerkelijk gevoel en dan door alle, zeer indringende media-aandacht wordt het extra onwerkelijk. Alsof je in een film leeft,’ kijkt een nabestaande terug op die turbulente periode.

‘Er komt heel veel op ze af,’ erkent Dekker, ‘maar dat is onderdeel van de maatschappij. Mensen aanspreken is je werk als journalist. Slachtoffers willen best met je praten als je ze op een normale manier benadert. Ze zijn dan misschien wel verdoofd, maar niet achterlijk. Je moet mensen de kans geven om hun verhaal te doen.’ Hij probeert in zo’n geval zo snel mogelijk na het gebeure met de slachtoffers of nabestaanden te spreken – persoonlijk. Hij belt aan – weliswaar met lood in de schoenen – en vraagt of er iemand is die iets wil zeggen. Zelfs als iemand aangeeft, niet mee te willen werken, levert het toch meestal wel een quote op. ‘Je moet nu eenmaal met iets terugkomen op de krant.’ Niet iedereen is geporteerd van zo’n directe benadering. ‘In de eerste prille periode na zo’n moord moeten media een beetje afstand bewaren. Dan zijn mensen helemaal niet toerekeningsvatbaar. Natuurlijk, ze zijn best in staat om benaderd te worden, maar je leven ligt zo overhoop, je hebt eigenlijk niet zo veel energie over voor dit soort dingen,’ is het advies van een moeder. Maar er zijn ook nabestaanden die rapporteren minder moeite met directe verzoeken van de media te hebben, waarbij één van de gezins- of familieleden zich opwerpt als zegspersoon. ‘Mijn vrouw en zoon wilden niets met de media van doen hebben. Die konden en wilden niet. En ik wilde niet dat andere familieleden werden lastiggevallen. Daarmee neem je natuurlijk wel een bepaalde taak op je schouders, een zware taak. Maar dat moet dan maar even. Bovendien, ik kan wel wat hebben.’

In sommige gevallen fungeert een externe woordvoerder of media-adviseur als buffer tussen slachtoffer/nabestaanden en de pers. Bij gebeurtenissen die een grote lokale impact hebben, stelt een gemeente soms zo'n functionaris aan. De vrouw van de omgekomen brandweerman heeft daar ook dankbaar gebruik van gemaakt. Zelf heeft zij nauwelijks contact gehad of gezocht met de media en volhoudende journalisten. Daar stuurde zij de mediawoordvoerder op af. 'Poeier hem af. Is het net een beetje rustig, komen zij weer op de proppen. Daar heb ik nu geen zin in. We komen wel met ons verhaal, maar als het mijn tijd is, niet hún tijd, mijn tijd. Dan komt het wel.'

Overigens zijn het niet alleen nieuwsmedia die een begerig oog op slachtoffers laten vallen. Ook programma's als Het Zesde Zintuig benaderen slachtoffers en nabestaanden. 'Waarom zou ik aan zo'n soort van quiz meedoen over de dood van mijn dochter? Het is puur entertainment, mensen vinden dat spannend. Nou, nee, ik niet,' aldus een nabestaande. Na de eerste periode zijn er weer momenten van oplaaiende media-aandacht als de zaak voor de rechter komt, als er een uitspraak is, hoger beroep wordt aangetekend, of eventuele veroordeelden weer vrij komen. Daarmee verstrijken soms jaren en dan hebben slachtoffers en nabestaanden inmiddels de nodige media-ervaring opgedaan en zijn ze beter in staat om hun relatie met de media zodanig te organiseren dat die geen belasting vormt.

Snelheid

Snelheid is een belangrijk kenmerk van de hedendaagse 'nieuwsbusiness'. Binnen enkele minuten na het gebeuren komt de berichtgeving op gang en verschijnt de eerste informatie op nieuwssites en teletekst. Nieuws- en actualiteitenprogramma's op radio en televisie zijn ook razendsnelle boodschappers. Omdat het 'papieren' productieproces nu eenmaal tijd kost, berichten kranten doorgaans een dag later.

Versillende slachtoffers en nabestaanden uitten hun verbazing over de snelheid waarmee de nieuwsmedia werken. Eén van hen vertelt hoe een rechercheur op bezoek kwam om te vertellen dat er een verdachte was opgepakt, die inmiddels een verklaring had afgelegd. 'Toen ging de telefoon,' gaat ze verder, 'iemand van de Telegraaf, die belde om te vragen of wij wisten dat op dat moment het stoffelijk overschot van onze zoon opgegraven werd. Dat hebben we dus van een journalist moeten horen. Onvoorstelbaar dat ze zo snel zijn.' De rechercheur had eenvoudigweg nog niet de kans gehad om dat stukje informatie ook te vertellen. In een ander geval gaf de burgemeester al een persconferentie over een grote brand in zijn gemeente, terwijl de familie van de slachtoffers nog niet officieel op de hoogte was gesteld.

RTL-Nieuws hoofdredacteur Taselaar zegt dat zijn redactie terughoudendheid betracht als bekend is dat familie of nabestaanden nog niet op de hoogte zijn gebracht door de politie. Toch gaat het soms fout. 'Jaren geleden ben ik gebeld door een meneer die vertelde dat hij net met zijn kinderen naar het nieuws zat te kijken. Er was een ernstig busongeluk in Belgisch Limburg gebeurd. De slachtoffers waren met dekens afgedekt, maar onder één deken kwam een voet tevoorschijn met een schoen eraan. De kinderen zeiden: 'Hé, dat is de schoen van oma! Toen was die hele familie in puin, want ze waren nog niet bereikt door de autoriteiten. Ik vond dat verschrikkelijk, echt afschuwelijk om het zo te moeten ontdekken. Maar het is een incident, je kunt je hier niet tegen wapenen.'

Daarnaast is een algemeen gevoel dat de snelheid ten koste gaat van de zorgvuldigheid en het checken van de informatie. Dat leidt in het meest bizarre geval tot een slachtoffer dat in de krant twee keer vermoord wordt, zoals het citaat aan het begin van paragraaf 4.2 illustreert.

Stilte

Overweldigende media-aandacht kan belastend zijn, maar als een misdrijf of ongeval geen enkele aandacht trekt, of uit de aandacht verdrongen wordt door een nieuwswaardiger gebeurtenis, dan wringt dat een beetje, zoveel komt wel naar voren uit de interviews met de nabestaanden. Daarmee lijkt het als of er niets gebeurd is, of dat het niet belangrijk genoeg is.

'Wat ik ook heel jammer vind - en dat zal ik ook nooit meer vergeten,' aldus één van hen, 'is dat die dag prinses Amalia is geboren.' De vondst van haar zoon na vijftien weken vermist te zijn, haalde daarom het NOS-journaal niet. 'Alleen TV Gelderland heeft het bekend gemaakt.' Een andere nabestaande heeft zich mateloos opgewonden over alle ruimte die de verdachte kreeg van de regionale media om zijn verhaal te doen, terwijl niemand zich afvroeg wat dat bij hén teweeg bracht.

Nee is nee

Alle vertegenwoordigers van de media die we voor dit onderzoek interviewden, gaven aan het 'nee' van slachtoffers te respecteren.

'Ik kan me niet herinneren dat we ooit een slachtoffer of nabestaande hebben gehad die tegen zijn zin in onze uitzending zat,' verklaart de hoofdredacteur van Hart van Nederland. De praktijk is om nabestaanden of slachtoffers nooit direct te benaderen en eerst bij omringende personen of organisaties te verkennen wat de mogelijkheden zijn. De eindredacteur vult aan: 'We hebben wel eens gehad dat we mensen op straat of in de omgeving hadden gesproken en dat ze dan later bellen: 'Ik wil toch liever niet.' Dat gaan wij natuurlijk niet uitzenden.' 'Dat kunnen we ook niet maken,' herneemt Van Ree het woord. 'Dat zou heel slecht zijn voor ons, voor ons merk, voor onze naam, voor het programma.' Zijn collega bij RTL-Nieuws geeft aan ook meestal eerst een omtrekkende beweging te maken, dus slachtoffers niet rechtstreeks te benaderen. En soms helemaal nooit: 'Dan is het zo gruwelijk.... Die vader met drie kinderen die op een berg in een ravijn zijn gestorven. Daar word je toch helemaal beroerd van. Dan ben ik er dus geen voorstander van om die moeder ooit nog aan de telefoon te krijgen. Laat die mevrouw in hemelsnaam met rust want het is het niet waard.'

Maar niet altijd interpreteren journalisten 'nee' als nee. 'Wij hadden een slachtofferverklaring opgesteld, omdat je toch je geluid in de rechtszaak wilt laten horen. Daar waren natuurlijk journalisten bij – dat is logisch – en één vroeg ons of ze die slachtofferverklaring integraal mocht publiceren in de krant. Mijn antwoord was 'Nee, we hebben die verklaring niet gemaakt om met de rest van Nederland te delen.' Dat heeft hij de eerste keer gerespecteerd. Bij het hoger beroep heeft hij niets gevraagd en de verklaring gewoon gepubliceerd.'

Een andere nabestaande die geen enkel contact wilde met de pers, maakt melding van een zeer opdringerige en zelfs agressieve, aanhoudende toenadering van de pers. Toen ze bij haar echt geen voet aan de grond kregen, nam een cameraploeg – zonder toestemming – zijn toevlucht tot de tuin van haar burens om opnames van haar huis te maken.

Ombudsman Meens is er voorstander van om slachtoffers en nabestaanden überhaupt niet te benaderen. 'Kijk, als ze de media zelf opzoeken, dan is het een ander verhaal. Als ze weloverwogen de media opzoeken en niet omdat ze door verdriet zijn overmand, dan nog vind ik dat je terughoudend moet zijn, want misschien doet iemand nu een bepaalde uitspraak, maar vindt hij dat over anderhalf jaar ook nog? Dat is een vraag die we ons moeten stellen. Maar stap iemand zelf naar de media en hij is niet ernstig getraumatiseerd, of het is misschien wel een vorm van rouwverwerking, dan zie ik geen bezwaar.'

Zo niet, dan toch

Een aantal ervaringen van slachtoffers en nabestaanden doet sterk vermoeden dat hun 'nee' een verkapte vrijbrief is voor sommige media om dan maar op alle mogelijke andere manieren informatie over de betrokkenen boven water te krijgen. Een tamelijk onschuldige variant is dan met notitieblok of camera de wijk in te trekken. De buurvrouw, de bakker op de hoek, de schooldirecteur of de toevallige voorbijganger willen best wel wat vragen beantwoorden. Internet, met persoonlijke sites als *Hyves* of *Facebook*, is een hele populaire bron van informatie. Wanneer plaatselijke roddelcircuits als bron van informatie gaan dienen, dan is dat een kwalijke en voor het slachtoffer ook pijnlijke zaak. Zo zag een moeder in de berichtgeving terug dat zij een relatie zou hebben met de moordenaar van haar dochter. Een vader werd de verdachte van de moord op zijn zoon.

Journalisten gaan soms ver en tot over de grenzen van het betamelijke om hun informatie te verkrijgen. 'Er zijn incidenten die zo veel maatschappelijke impact hebben, dat ze daarom voor het gevoel van journalisten een mate van opereren verdragen die verder gaat dan dat ze normaal zouden doen,' is de verklaring van hoogleraar Broersma.

Een frappant voorbeeld is afkomstig van de familie van een vermoord kind. 'Dat was heel akelig. We lazen een stukje in de krant van een journalist die verslag deed van wat hij allemaal heeft gezien toen hij 's avonds bij ons door het raam naar binnen heeft staan kijken. Wij hadden gewoon de gordijnen dicht, maar hij had blijkbaar door een spleetje staan gluren. Hij beschreef wat hij allemaal in de kinderkamer zag staan.'

'Ik vind dat best schokkend, moet ik zeggen,' is de reactie van hoofdredacteur Van Ree van Hart van Nederland. 'Wij zitten wel dicht tegen de mensen aan, maar door brievenbussen of gordijnen gluren, dat doen we niet. Daar durf ik echt mijn hand voor in het vuur te steken.'

'Tja, het feit dat er mensen zijn die zich journalist noemen en zich aan praktijken schuldig maken die afschuwelijk, naar of vervelend zijn, dat gebeurt in elke beroepsgroep. Ik vind het verwerpelijk, het is vervelend en slecht, maar het gebeurt,' aldus Taselaar. Voor het AD ligt de zaak iets genuanceerder. Chef nieuwsredactie Arjan Paans: 'Wij maken ons in onze nieuwsgaring niet schuldig aan misdrijven. De wet is onze grens. Gluren door de gordijnen is geen misdrijf, maar het is niet netjes, zelfs onbeschoft. Toch zijn er gevallen dat 'gluren' kan, bijvoorbeeld door de afzetting van de politie heen foto's maken van de 'crime scene', of vanuit een hoogwerker foto's maken van de aankomst van Karadzic in Scheveningen. Misdaadverslaggever Niels Dekker voegt eraan toe: 'Soms lukt het niet om toegang te krijgen tot het slachtoffer, maar je moet toch met iets thuis komen. Je wilt iets van de emoties opvangen. Ik kan me voorstellen dat journalisten door gordijnen gluren, maar wat mij betreft nóóit zonder eerst pogingen te hebben ondernomen om zelf met mensen in contact te komen. Als je aanbelt en iemand doet met betraande ogen open, dan heb je die emotie en hoef je dus niet meer te gluren. Als het mij zelf zou overkomen? Ik zou voorkomen dat dit gebeurt. Ik weet hoe het werkt in zo'n situatie.'

Afspraak is afspraak

Slachtoffers en nabestaanden ervaren dat er met de media best afspraken te maken zijn over de inhoud van een nieuwsitem of over de foto's en beelden die worden gebruikt. Dat vinden ze prettig, want dat geeft een zekere controle over de berichtgeving, waardoor zij hun versie goed voor het voetlicht kunnen brengen. Dat gaat ook wel eens fout. Zo wierp het volgende incident een smet op de samenwerking tussen een nabestaande en het programma Zembla. 'Tot mijn grote verbazing zag ik iets in dat programma waarvan zij wel hadden kunnen weten dat ik dat niet wilde. De programmamaker had me gevraagd om recente foto's van (...). Toen zeiden wij: 'Die hebben we wel, maar die krijg je niet, want dat zijn geen foto's waarvan wij vinden dat die getoond kunnen worden. Die heeft hij toen via andere kanalen toch gekregen. Ik was op dat moment ook behoorlijk geëmotioneerd. De man legde me toen uit dat het voor het verhaal belangrijk was dat die foto's erin kwamen. Daar ben ik toen te gemakkelijk in meegegaan. Ik had eigenlijk moeten zeggen: 'Dat gaat er verdorie nú uit!' Daar heb ik nu spijt van.'

Een ander slachtoffer heeft zelf geen echte slechte ervaringen op dit vlak, maar in de lotgenotengroep waarvan zij deel uitmaakt, komt dit thema regelmatig aan de orde. 'Er zijn lotgenoten die meewerken aan een interview en van de verslaggever de belofte krijgen dat ze het artikel voor de publicatie mogen lezen. En dan horen ze plotseling van iemand: 'Er staat een artikel over je in de Panorama of in de Telegraaf van vandaag.' Zonder dat ze het gezien hebben. Dan staan er ook dingen in waarvan ze denken: 'Heb ik dat zo gezegd?' Dat gebeurt helaas.'

Kinderen

Zijn kinderen op een of andere manier betrokken bij een misdrijf of ongeval, dan staan ook zij in de belangstelling van de media. Ouders zijn daar in de meeste gevallen absoluut niet van gediend: hun kinderen hebben al meer dan genoeg te verduren. De meeste media die we benaderden voor dit onderzoek, vinden ook dat kinderen met rust gelaten moeten worden. Ombudsman Meens van de Volkskrant is er zeer stellig in: 'Van kinderen blijf je af. Iemand die volwassen is en levenservaring heeft en die dan toch nog de media te woord staat, dat is misschien ook onverstandig, maar dat zou nog kunnen. Kinderen zijn in ieder geval niet in staat tot zelfstandig handelen, al lijkt dat misschien wel zo. Dus daar blijven we sowieso uit de buurt. Dat zouden we moeten afspreken.'

Hart van Nederland zal nooit zo maar kinderen benaderen, aldus Van Ree. 'We filmen wel eens op school, maar dan gaan we op tijden dat er ouders zijn, dus voor de school begint, in de pauze of als de school uitgaat. Wij zullen in principe nooit, tenzij de ouder erbij staat en toestemming geeft, zo maar kinderen aanspreken. Het slipt er misschien een enkele keer wel eens doorheen, maar daar maken we op de redactie korte metten mee.'

Dat geldt in ieder geval voor kinderen op de lagere school tot een jaar of 12. 'Een 13-jarige zit al op de middelbare school, maar dat is een beetje een twijfelgeval. Laatst hebben we een item gedaan met 13-jarigen. Daarvan zeg ik nu: dat moeten we niet doen. Die waren te jong,' aldus collega Van der Maas.

De terughoudendheid ten opzichte van kinderen wordt door de slachtoffers en nabestaanden uit dit onderzoek niet ervaren. 'Omroep Brabant. Een dag nadat het gebeurd was, gingen die op de (basis)school leerlingen interviewen. Die kinderen weten amper wat er gebeurt, die zijn

óók slachtoffer. Eén jongetje begon te huilen en ja hoor, vol met die camera erop! Dat vind ik ranzig,' vertelt de vader van een vermoord kind.

Ook andere nabestaanden maakten mee dat de pers bij de school stond te wachten om broertjes, zusjes en schoolgenootjes te ondervragen en te filmen. In sommige gevallen durfden kinderen niet meer naar school. Ook een minder directe benadering kan toch paniek bij kinderen veroorzaken. 'Mijn 12-jarige zoon kreeg een e-mail van een medewerker van Pauw & Witteman. Of hij haar wilde bellen om mee te werken aan een interview. Moet je nagaan, Pauw en Witteman is nog een programma dat als fatsoenlijk bekend staat. Hij zei tegen mij: 'Ik heb zo'n raar mailtje gekregen, mam, ik moet iemand bellen.' Het maakte hem ook bang. Ik heb hem drie dagen naar school kunnen brengen en halen. Hij durfde niet meer. Hij was doodsbenauwd dat hij onderweg – hij moest een stuk fietsen – opgewacht zou worden. Hij zei: 'Ze hebben me gevonden mam, ze hebben me gevonden!' Helemaal bang. Alsjeblieft, laat zo'n kind met rust! Laat een kind gewoon kind zijn.'

Er doemt in deze paragraaf een tamelijk grimmig beeld op van mediapraktijken. We hebben uiteraard vooral aandacht besteed aan de slechte ervaringen van slachtoffers en nabestaanden. Dit rapport heeft immers tot doel de bewustwording bij de media te bevorderen. Dat wil niet zeggen dat de media in Nederland voortdurend als een bende dolle olifanten door kwetsbare porseleinkasten – of liever gezegd *circles of privacy* – heen en weer denderen. Er zijn ook heel veel gevallen gemeld van media die slachtoffers en nabestaanden met terughoudendheid, respect en oog voor hun belangen, benaderden. Waar het fout gaat, kunnen we dat niet zelden aanmerken als 'bedrijfsongeval', een moment van onachtzaamheid, tijdsdruk of je als journalist gewoon even niet realiseren wat je bij een slachtoffer teweeg brengt. Maar er zijn ook media die tamelijk *rücksichtslos* te werk gaan in hun jacht op nieuws en daarmee bij slachtoffers en nabestaanden extra leed veroorzaken. 'Secundaire victimisatie' heet dat met een wetenschappelijk term en dat moet te allen tijden voorkomen worden.

4.3. Effecten van media-exposure op slachtoffers

De term is in de vorige alinea gevallen: secundaire victimisatie. In deze paragraaf willen we kijken of de ervaringen van slachtoffers en nabestaanden zodanige effecten hebben, dat we kunnen spreken van hernieuwd of geprolongerd slachtofferschap.

4.3.1 Wetenschappelijk onderzoek

In de schaarse wetenschappelijke literatuur over de effecten van media-exposure op slachtoffers vinden we twee tegengestelde hypothesen:

1. Berichtgeving over het voorval in de media leidt tot hertraumatisering van slachtoffers en belemmert hun herstel.
2. Berichtgeving over het gebeurde verschaft de slachtoffers sociale erkenning en levert als zodanig een positieve bijdrage aan het herstel slachtoffers.

In Nederland zijn deze hypothesen nooit systematisch aan een wetenschappelijk onderzoek onderworpen, maar onderzoekers van de Universiteit van Zürich hebben daartoe wel een poging gedaan, in samenwerking met de Zwitserse slachtofferhulporganisatie Weisser Ring⁸⁵. In hun onderzoek is het percentage slachtoffers dat aangeeft erkenning en emotionele steun uit de berichtgeving te halen, klein (11%). De overheersende reactie van slachtoffers op de berichtgeving is negatief: bedroefd (66%) of angstig (48%). Beschouwen de slachtoffers de berichtgeving niet accuraat, dan zijn deze negatieve reacties nog groter en wordt ook vaker boosheid genoemd⁸⁶.

De onderzoekers concluderen dat negatieve reacties overheersen en daarmee is het aannemelijk dat media-exposure in veel gevallen geen gunstige invloed heeft op de verwerking van het gebeurde en het herstel bij het slachtoffer. Omdat er geen wetenschappelijke consensus bestaat over wat hertraumatisering precies is en wat de

⁸⁵ Maercker, A. & Mehr, A. (2006) What if victim read a newspaper report about their victimization? In: European Psychology Vol. 11(2): 137 – 142

⁸⁶ Idem, pp 139-140

oorzaken zijn, kunnen we echter niet de conclusie trekken dat de gevonden resultaten een bevestiging zijn van de eerste hypothese. Maar het onderzoek levert ook zeker geen bewijs voor de 'sociale erkenning'-hypothese.

Waar het Zwitserse onderzoek kijkt naar de effecten van berichtgeving in de geschreven pers op slachtoffers van zware geweldsmisdrijven, hebben wij in dit onderzoek ook de berichtgeving op radio/tv en internet meegenomen. We beperken ons evenmin tot slachtoffers van zware geweldsmisdrijven. Bovendien hanteren wij een bredere benadering dan de Zwitserse onderzoekers, naast de resultaten (berichtgeving) beschouwen we ook het proces van totstandkoming (nieuwsgaring), zoals in de vorige paragrafen is geschied.

4.3.2. Wat vertellen slachtoffers zelf?

Van de wetenschap worden we op dit punt dus niet veel wijzer. We keren daarom terug naar onze respondenten en vragen hun te beschrijven wat de effecten zijn van hun ervaringen met de media.

Angst en 'paranoia'

Een van de nabestaanden uit dit onderzoek voelde zich dermate achtervolgd door de media, dat ze een schutting om het huis liet zetten en een geheim nummer nam. Ze durfde bijna het huis niet meer uit en haar kind was bang om naar school te gaan, omdat de pers hen ook daar wist te vinden. Dat laatste zag ook een andere nabestaande haar zoontje overkomen. Bij iedere mogelijke aanleiding, bijvoorbeeld bij hoger beroep of cassatie, is er de vrees dat de media-aandacht opnieuw zal oplaaien. Andere slachtoffers en nabestaanden geven wel aan enige tot matige hinder te hebben ondervonden, maar die nam binnen enkele dagen en soms weken af tot acceptabele proporties.

Woede en verontwaardiging

De meeste respondenten melden gevoelens van woede en verontwaardiging. Woede omdat in hun ogen de media vooral hun eigen belangen najagen en buitengewoon weinig oog, dan wel begrip hebben voor wat de slachtoffers en nabestaanden doormaken. Woede en verontwaardiging, omdat foto's zonder toestemming worden gebruikt, allerlei vage geruchten en onjuistheden tot nieuws worden verheven en een beeld creëren van het gebeurde en de betrokkenen dat hun geen recht doet. 'Ik vind het pure arrogantie,' aldus één van hen, 'dat zij beslissen wat ze over mijn leven in de krant kunnen zetten.'

Vernedering en kleinering

Intieme details uit je relatie afgedrukt zien in de krant en op zo'n manier dat het voor iedereen in je omgeving duidelijk is, om wie het gaat, is een vernederende ervaring. Vooral als jan en alleman je daarover aanspreekt en een oordeel klaar heeft. Om aan de moeder die net op gruwelijke wijze haar dochter heeft verloren en die belt om haar beklag te doen over foutieve berichtgeving, vervolgens een verhaal met 'een mooie foto' aan te bieden in het katern 'Vrouw', getuigt van een gebrek aan inlevingsvermogen dat aan horkerigheid grenst. Slachtoffers en nabestaanden voelen zich regelmatig niet serieus genomen en zonder meer afgescheept met rechtvaardigingen als 'het belang van de lezer' of 'vrijheid van nieuwsgaring'. 'Er wordt veel met de mantel der persvrijheid bedekt. Persvrijheid is natuurlijk een groot goed, alleen vind ik dat daar soms wel heel erg veel achter weggemoffeld wordt,' verklaart een nabestaande.

Stagnatie en regressie

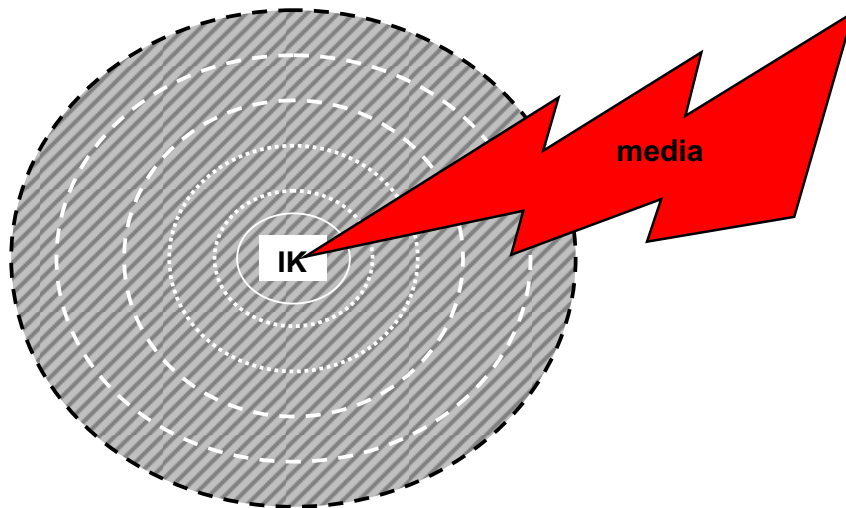
Boosheid richting de media kan ook een soort uitlaatklep zijn voor gevoelens van woede die bij ieder rouwproces horen. Maar de negatieve gevoelens die slachtoffers en nabestaanden aan het mediagebeuren overhouden, kosten energie, terwijl alle energie nodig is om de eerste, vreselijke periode te doorstaan. Sommige respondenten blijven langere tijd gevolgen ondervinden van hun ervaringen met de media. 'Ik heb er nog steeds last van. Nog steeds. Bijvoorbeeld op mijn werk, ik merk dat ik niet meer in het middelpunt van de belangstelling wil staan, terwijl ik daar vroeger niet zulke problemen mee had. Een presentatie voor een grote groep mensen of zo, was geen enkel probleem. Nu denk ik: 'Laat een ander maar.' Een paar keer te veel met mijn naam in de krant gestaan; nu hoeft het voor mij allemaal niet meer zo.'

Hernieuwde confrontatie met het gebeurde doordat de media-aandacht weer oplaait, kan ertoe leiden dat mensen worden teruggeworpen in hun verwerkingsproces. 'Na een half jaar begon ik weer een beetje op te krabbelen,' vertelt een van hen. Toen kwam naar aanleiding van de rechtszaak het gebeurde weer in de krant. 'Dan krijg je in één keer weer een klap in het gezicht. Ik was even terug bij af, hoor.'

Machteloosheid en gebrek aan controle

Wat bij alle respondenten duidelijk doorklinkt in hun verhalen, is het gevoel van machteloosheid. 'Het is een machteloos gevoel, want iemand anders neemt het van je over en je hebt niets meer te zeggen. Boos, gefrustreerd, machteloos, onwerkelijk, dat zijn de gevoelens die je daaraan overhoudt,' aldus één van hen. 'De keuze ligt niet meer bij jezelf. Een ander bepaalt wat de wereld over jou weet,' verklaart een ander. 'Wij werden opeens publiek bezit zonder dat wij daarom gevraagd hadden, zonder dat wij daarvoor toestemming hadden gegeven. Dat geeft een heel slecht gevoel. Naast het feit dat je natuurlijk toch al helemaal van het padje af bent door dat verschrikkelijke wat er gebeurd is, geeft dat nog een extra slecht en onwerkelijk gevoel.' Frappant was, dat de woorden 'publiek bezit', of termen van gelijke strekking in vrijwel alle gesprekken met slachtoffers en nabestaanden terugkwamen. Denken we terug aan het privacybegrip '*circles of intimacy*', dan doemt het volgende beeld op:

Figuur 3 Publiek bezit

De ringen van intimiteit zijn als gevolg van de intrusie van de media niet langer duidelijk afgebakende en controleerbare domeinen. De grenzen zijn poreus geworden en de private en publieke sferen zijn met elkaar vermengd geraakt; de integriteit van de ringen is doorbroken.

4.3.3. Schadelijke gevolgen: secundaire victimisatie?

In het begin van paragraaf 4.3. hebben we de vraag gesteld of er sprake kan zijn van secundaire victimisatie bij slachtoffers als gevolg van bepaalde mediapraktijken. Dat zou zonder meer te kwalificeren zijn als het 'extra leed' waaraan de Leidraad en andere bepalingen betreffende de omgang van media met slachtoffers refereren.

Secundaire victimisatie is een term die veel gebruikt wordt in de victimologie. Die beschrijft de situatie waarbij een slachtoffer door de processen die na het ongeval of het misdrijf op gang komen en door de werkwijze van betrokken instanties, opnieuw leed en schade ondervinden. Daarbij kunnen we denken aan slechte hulpverlening of aan de strafrechtelijke procedure.

Maar de media vormen net zo goed onderdeel van die processen en instanties en kunnen dus een aandeel hebben in secundaire victimisatie. Een term die in de vorige paragraaf ook wel aan de orde is gekomen is hertraumatisering. Die is afkomstig uit de gezondheidszorg en impliceert het opnieuw blootstaan aan een eerder trauma of aan de gevolgen ervan.

Het lastige van het begrip secundaire victimisatie is dat het situatie-, plaats-, tijd- en vooral persoonsgebonden is. Een scherpe afbakening wat wel en wat niet tot secundaire victimisatie is te rekenen, blijft een voortdurende discussie. Het gaat immers voor een belangrijk deel om subjectieve beleving en iedere persoon ervaart dingen op zijn eigen manier. Kwetsbare slachtoffers – en die kwetsbaarheid kan voortkomen uit de ernst van het gebeurde, maar ook uit de voorgeschiedenis van het slachtoffer, de sociale situatie en uit de algemene psychische en fysieke gesteldheid – zullen doorgaans een lagere ‘pijngrens’ hebben dan slachtoffers en nabestaanden die om allerlei redenen steviger in de schoenen staan. Een kleine fout in de berichtgeving of een afspraak die niet wordt nagekomen, roept dan een sterke reactie op. De buitenwereld vindt die wellicht overdreven, maar voor een slachtoffer voegt het een extra klap toe aan alle ellende die toch al ondragelijk is. Kunnen we dan objectief gezien spreken van secundaire victimisatie? Het blijft lastig.

In dit onderzoek zijn echter ook mensen aan het woord gekomen bij wie we er niet over hoeven twifelen dat er sprake is (geweest) van secundaire victimisatie. Wanneer iemand zich dermate belaagd voelt door een opdringerige pers dat ze, om nog iets van haar privacy te kunnen bewaren, een schutting rond het huis moet plaatsen en een geheim nummer moet nemen, dan is er sprake van secundaire victimisatie. We spreken hier over een moeder wier kind op een vreselijke manier is omgebracht, die zich in een toestand van peilloos verdriet en totale ontredde bevindt en bij wie sommige media toch het idee hebben dat ze hun een inkijk in haar persoonlijk leven verschuldigd is. ‘Omdat onze lezers recht hebben om te weten hoe het met u gaat,’ en die vervolgens geen genoegen nemen met haar ‘nee’ en vanuit de tuin van haar burens opnamen van haar huis maken en haar overgebleven kind bij school opwachten. Als kinderen dan van angst niet meer naar school durven – angst voor een confrontatie met de pers of met reacties van klasgenootjes op allerlei saillante details uit het familieleven – dan is er sprake van secundaire victimisatie.

Wanneer we teruggrijpen op paragraaf 4.1 waar de gevolgen van een schokkende gebeurtenis voor het slachtoffer in kaart zijn gebracht, evenals de behoeften en belangen die een slachtoffer bij de verwerking heeft en deze afzetten tegen de ervaringen en effecten, dan vallen er wellicht nog verdere conclusies te trekken.

Eén van de meest ingrijpende gevolgen van een schokkende gebeurtenis is het verlies van basale zekerheden, die sterk samenhangen met de fundamentele behoeften van de mens. Voorbeelden zijn de illusie van onkwetsbaarheid, het gevoel *in control* te zijn en het vertrouwen in een rechtvaardige wereld en de ander. Die zekerheden moeten gerepareerd worden. Uit de ervaringen die slachtoffers beschrijven, wordt duidelijk dat hun ervaringen met de media daar vaak niet bij helpen. De ongevroegde invasie van de privacy is vóór alles een verlies aan controle over de essentiële domeinen van het persoonlijk leven. Met andere woorden: een slachtoffer of nabestaande wiens gevoel controle te hebben over zijn leven al ernstig is ondermijnd door het gebeurde, ziet dat verergerd door de ervaring publiek bezit te zijn dankzij het gedrag van de media. Ook het herstel van het gevoel van veiligheid staat onder druk als slachtoffers zich belaagd voelen door de media. Een uitspraak die voortdurend terugkomt, namelijk dat media zich nauwelijks verdiepen in de belangen van slachtoffers en die altijd ondergeschikt maken aan hun eigen belangen en dat van hun publiek, wijst niet op een herstel in het vertrouwen van de ander. Wanneer slachtoffers ervaren dat hun identiteit en privacy een minder beschermde status heeft dan die van verdachten/veroordeelden, dan erodeert het idee van de rechtvaardige wereld. Dat alles is op zijn zachtst gezegd niet bevorderlijk voor het herstelproces en in het ergste geval zorgt het voor extra trauma. Media en individuele beroepsbeoefenaren moeten zich dat heel goed voor ogen houden als ze besluiten om het slachtoffer tot onderwerp van hun activiteiten te maken.

Maar er zijn ook punten waarop contact met de media een gunstig effect op het herstel van slachtoffers zou kunnen hebben:

- Geef slachtoffers enige regie door inzage vooraf in publicaties en de mogelijkheid de strekking en inhoud van het verhaal (mede) te bepalen. Hetzelfde geldt voor de keuze van beeldmateriaal.

- De aandacht van de media en de reacties van het publiek kunnen ook erkenning en troost voor het slachtoffer betekenen. Blijken van medeleven van het publiek kunnen een vorm van emotionele ondersteuning zijn en helpen vertrouwen te herstellen.
- De media kunnen daarnaast een platform bieden voor de reconstructie van de feiten en de formulering van een herzien levensscript. Media kunnen informatie verschaffen die het slachtoffer helpt om waaromvragen te beantwoorden.

4.4 Tot slot

En dan staat het slachtoffer of de nabestaande voor de keuze: ga ik in op de verzoeken van de media of niet? Het is een volstrekt legitieme keuze om zichzelf en het gezin zo veel mogelijk af te willen schermen. Niemand heeft iets te maken met je persoonlijk leed en je hebt geen behoefte om publiek bezit worden. De moeder van een vermoorde vrouw: 'Het uitgangspunt is natuurlijk: moord is sensatie, is spannend voor het hele Nederlandse volk. Maar wat zit erin voor mij? Wat word ik er zelf wijzer van? Nou, helemaal niets. Ik hoef mijn verdriet niet te delen met het hele Nederlandse volk. Daar schiet ik niets mee op.'

Sommige slachtoffers en nabestaanden slagen er ook redelijk in om niet meer prijs te geven aan de media dan strikt noodzakelijk. 'Maar je moet je realiseren dat', aldus een van de journalisten, 'als je niet meewerkt, het niet betekent, dat er niet over geschreven wordt en dat als je wel meewerkt, je nog enige invloed kan uitoefenen.'

Dat media lang niet altijd genoeg nemen met 'nee' is uit de slachtofferervaringen in dit hoofdstuk wel duidelijk geworden. Dat meewerken met de media slachtoffers in staat stelt om een zekere invloed uit te oefenen, ook. Als een persverklaring afleggen of interview geven aan de media van jouw keuze voorkomt dat er journalisten door de gordijnen gluren, met camera's vanuit de tuin van de burens jouw huis in het vizier nemen, of internet afgrazen op zoek naar persoonlijke informatie en foto's die je ooit in alle argeloosheid op een *Hyves*pagina hebt gezet, dan kan dat een aanvaardbare prijs zijn. Het minst erge van twee kwaden. Zo ontstaat de paradoxale situatie dat slachtoffers, juist om hun privacy te beschermen, een deel daarvan moeten prijsgeven.

Samenwerking met de media kan ook een positieve keuze zijn en op initiatief van het slachtoffer plaatsvinden. Hun verhaal in de media is een vorm van erkenning en het daarop volgende medeleven van het publiek kan enige troost bieden. 'Het is altijd goed om met de pers te praten,' aldus een nabestaande. 'Het biedt de gelegenheid om dingen die verkeerd in de media zijn gekomen, recht te trekken.' Media kunnen ook een platform bieden om een misstand aan de kaak te stellen of een zaak te bepleiten die je als slachtoffer of nabestaande na aan het hart ligt en die een zekere zin kan geven aan de meest ellendige gebeurtenis in een mensenleven. Dat gebeurt dan meestal in een latere fase van de verwerking.

Voor slachtoffers en nabestaanden die zich dermate geschaad voelen in hun privacybelangen dat zij daartegen willen optreden, bestaat er een aantal mogelijkheden om dit voor te leggen aan een officiële instantie. In hoofdstuk 5 volgt een verkenning van die opties en een oordeel over hun effectiviteit.

Hoofdstuk 5 Wat kan een slachtoffer doen na inbreuk op zijn privacy?

Overgeleverd aan het goede fatsoen

*Weet je wat het is: je hebt gewoon de energie niet om ertegen te vechten.
(een nabestaande)*

Eerder in dit rapport (hoofdstuk 3) hebben we de formele en informele kaders van de bescherming van slachtoffers geschetst. Er zijn grenzen aan de mate waarin media de persoonlijke levenssfeer mogen binnendringen. Wanneer slachtoffers ervaren dat deze grenzen overschreden worden, welke mogelijkheden staan dan tot hun beschikking om dit tegen te gaan, of de aangerichte schade te laten herstellen? In paragraaf 1 kijken we naar de straf- en civielrechtelijke instrumenten. In paragraaf 2 komen de mogelijkheden die binnen de mediasector bestaan aan de orde. In de derde paragraaf stellen we ons de vraag: zijn de bestaande voorzieningen voldoende? Daarbij werpen we een vlugge blik over de landsgrenzen om te kijken of daar *best practices* voorhanden zijn. Daarna geven zowel vertegenwoordigers van de media als slachtoffers en nabestaanden hun suggesties en aanbevelingen om de relatie tussen media en slachtoffers in betere banen te leiden.

5.1 Naar de rechter⁸⁷

Besluit een slachtoffer of nabestaande de schending van zijn privacy door de media voor de rechter te brengen, dan zal de rechter altijd een afweging moeten maken tussen twee fundamentele rechten: het recht op privacy en het recht op informatievrijheid. De bescherming van de persoonlijke levenssfeer geeft de doorslag als er geen enkel publiek belang gediend is met de inmenging in het privéleven of als men de informatie ook op andere, de privacy niet-schennende wijze, had kunnen verkrijgen. Daarbij zal de rechter zich steeds afvragen: hoe diep is de inmenging in de persoonlijke levenssfeer, hoe 'intiem' zijn de vermelde feiten, zijn ze waar of onwaar en welk publiek belang is gediend met de verstrekte informatie?

Omdat voorkomen doorgaans de voorkeur verdient boven genezen, gaan we na welke mogelijkheden slachtoffers hebben om preventief op te treden. Schending van privacy is een zaak die de rechter slechts achteraf kan beoordelen, maar is het mogelijk om bijvoorbeeld publicatie van de gewraakte informatie of afbeelding te voorkomen?

De Grondwet zegt dat niemand voorafgaand verlof nodig heeft om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren. Voor de omroep zegt de Grondwet: 'Er is geen voorafgaand toezicht op de inhoud van een radio of televisie-uitzending'. Kan de rechter een publicatie of uitzending eigenlijk dus wel op voorhand verbieden? De Grondwet bepaalt dat er geen censuur is, dat wil zeggen dat een publicatie of uitzending niet vooraf goedgekeurd hoeft te worden door een of andere overheidsinstantie. Ook niet door de rechter.

In het algemeen zal de rechter dan ook zeer terughoudend zijn met het vooraf toetsen en verbieden van een media-uiting. Toch kan de rechter in een enkel geval vooraf een uitzending of publicatie verbieden.⁸⁸ Dit kan uitsluitend als hij met redelijk grote nauwkeurigheid weet hoe de publicatie er uit zal zien en wat de inhoud zal zijn, waarmee hij een duidelijk beeld kan vormen van de onrechtmatigheid van de voorgenomen publicatie of uitzending. Dit gebeurt meestal in een kort geding. Ook kan de rechter een verbod opleggen de (achteraf) onrechtmatig bevonden publicatie of uitzending te *herhalen*. Zodoende kan

⁸⁷ Deze paragraaf is voor een belangrijk gedeelte gebaseerd op het eerder genoemde juridische advies van mr. R. van Oerle.

⁸⁸ Pres. Rb. Amsterdam 28 november 1996, KG 1996, 381 (Confrontatie met moeder); Hof Amsterdam 26 oktober 1995, Mediaforum 1996-2 p.B22-B24 (Bureau Bijlmer); Hof Amsterdam 12 juli 2001, Mediaforum 2001-10 nr. 39 m.nt. G.A.I. Schuijt (Breekijzer)

voorkomen worden dat de schadelijke gevolgen zich uitbreiden.

Wat zijn de mogelijkheden voor het slachtoffer, nadat tot publicatie is overgegaan? Zowel het strafrecht als het burgerlijk recht bieden mogelijkheden om op te treden tegen vormen van inmenging in het privéleven, zoals eerder in het onderzoek beschreven.

Het strafrecht

Als de uiting voldoet aan een wettelijke delictsomschrijving, kan sprake zijn van een strafbaar feit. Dit brengt met zich mee dat de strafrechter een boete of gevangenisstraf kan opleggen. In het wetboek van Strafrecht zijn verscheidene bepalingen te vinden, die zien op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en zijn er wettelijke normen betreffende belediging, zoals smaad en laster.⁸⁹ Hiervoor geldt echter dat de wederrechtelijkheid van deze strafbare feiten kan ontbreken als veroordeling een inbreuk op de vrijheid van nieuwsgaring zou opleveren.⁹⁰ De artikelen 53-54 Sr houden een vervolgingsuitsluitingsgrond in voor uitgevers en drukkers ter zake van drukpersdelicten, mits zij handelen 'als zodanig'. Uitgevers en drukkers kunnen strafrechtelijk niet vervolgd worden. De strekking van deze bepalingen is censuur van uitgevers en drukkers tegen te gaan. Er moet wel voldaan zijn aan bepaalde voorwaarden wil de drukker of de uitgever zich op deze vervolgingsuitsluitingsgrond kunnen beroepen. Zo moet bijvoorbeeld de naam van de dader (de schrijver van het drukpersdelict of degene op wiens last het stuk is gedrukt) bekend zijn dan wel op eerste aanmaning van de drukker c.q. uitgever worden bekend gemaakt.

Burgerlijk recht

Civielrechtelijk kan een uiting onrechtmatig zijn. Dit betekent dat de door de uiting benadeelde partij in een civielrechtelijke procedure op basis van een onrechtmatige daad een schadevergoeding kan claimen, rectificatie kan vorderen of een verbod op herhaling kan eisen.

De rechter dient in het kader van de onrechtmatige daad te beoordelen of er sprake is van een handelen of nalaten dat indruist tegen de zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer tegenover andermans persoon of zaak betaamt. De zorgvuldigheidsnorm is vaag. Het is daarom lastig aan te geven wanneer publicaties een onrechtmatige inbreuk opleveren op iemands persoonlijke levenssfeer. Algemeen kan gesteld worden dat van een beledigende of onrechtmatige publicatie sprake is wanneer:

- De publicatie onnodig grievend is: had hetzelfde niet in minder kwetsende bewoordingen kunnen worden gezegd?
- De publicatie verwijtbaar onjuist of onvolledig is: kon of behoorde de journalist op de hoogte te zijn van de juiste toedracht van de feiten?

In de jurisprudentie is een rechtvaardigheidsgrond gegroeid: de media beroepen zich op hun maatschappelijke taak om het publiek te informeren en misstanden aan het licht te brengen. Daarnaast houdt de rechter rekening met de bijzondere positie van de pers met betrekking tot de snelheid van de berichtgeving in verhouding tot het tot in de puntjes checken van het verhaal. Zorgvuldigheid blijft echter het uitgangspunt. Naarmate de uitingen ernstiger zijn, dient grondiger onderzoek plaats te hebben.⁹¹

Wil een slachtoffer schadevergoeding eisen, dan moet hij de werkelijke schade aantonen. Nederland kent – in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Verenigde Staten – geen systeem van *punitive damages*, dat tot exorbitant hoge schadevergoedingen kan leiden. Ook de hoogte van een eventuele immateriële schadeclaim moet onderbouwd en aannemelijk zijn; het opleggen van hoge immateriële vergoedingen zijn uitzonderingen in de Nederlandse rechtspraak. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) ziet het opleggen van een excessief hoge schadevergoeding voor een onrechtmatige perspublicatie als een beperking van de uitingsvrijheid en acht het niet noodzakelijk in een democratische samenleving.⁹²

Het slachtoffer kan ook rectificatie vorderen. Dat kan in een kort geding gevorderd en is een

⁸⁹ o.a. art. 139 t/m 139 g Sr., 441 b Sr en 261 tot 217 Sr

⁹⁰ EHRM 21 januari 1999, NJ 1999, 713 (Fressoz & Roire)

⁹¹ Blz. 31 Evers

⁹² EHRM 13 juli 1995, NJ 1996, 544 (Miloslavsky)

effectieve manier om een schadelijke publicatie recht te zetten en verdere schade te beperken. De rectificatie is voorzien bij wet in art. 6: 167 BW, maar daar gaat het slechts om een rechtzetting van 'een onjuiste of door onvolledigheid misleidende publicatie van gegevens van feitelijke aard'. Op grond van art. 6:162 BW kan de rechter echter ook andere vormen van rectificaties opleggen, bijvoorbeeld door te verklaren dat een publicatie beledigend is of een onrechtmatige aantasting van iemands persoonlijke levenssfeer. Vorderingen tot excuses en spijtbetuigingen worden in het algemeen afgewezen op grond van de vrijheid van meningsuiting.

De straf- en civielrechtelijke mogelijkheden voor slachtoffers zijn in feite erg beperkt:

- Strafrechtelijk gezien moet het gaan om zeer nauw omschreven delicten. Er moet opzet in het spel zijn en daarnaast genieten uitgeverijen en drukkers een bijzondere status.
- Voordat de rechter kan toetsen moet het slachtoffer eerst aangifte doen bij de politie. Het onderzoeken en vervolgen van dergelijke zaken zal bij politie en Openbaar Ministerie geen hoge prioriteit hebben. De kans is groot dat er een sepot komt.
- Een zaak aanspannen bij de civiele rechtbank kost geld. De proceskosten zijn misschien nog wel op te brengen, maar de kosten voor een advocaat kunnen behoorlijk oplopen. Een eventuele schadevergoeding dekt deze vaak niet.

'Het is,' zoals ombudsman Meens stelt, 'voor jou en mij als kleine privépersoon bijna ondoenlijk om tegen een concern als Elsevier of de Telegraaf te gaan procederen. Die kunnen veel duurdere advocaten inhuren en ze kunnen het ook veel langer rekken.'

5.2. Het zelfreinigende vermogen van de beroepsgroep

De kaders van het opereren van de mediasector worden in belangrijke mate gesteld door de sector zelf.

5.2.1 De Raad voor de Journalistiek

De Raad voor de Journalistiek is het orgaan dat de media beoordeelt op hun ethisch en zorgvuldig handelen. Het is een onafhankelijke instantie, waar men terecht kan met klachten over journalistieke activiteiten. Zij geeft vervolgens een oordeel over de vraag of met een bepaalde journalistieke gedraging grenzen van journalistieke ethiek zijn overschreden. De Raad kan geen sancties, zoals schadevergoeding of rectificatie opleggen. De Raad kan ook uit eigen beweging uitspraken doen over bepaalde journalistieke onderwerpen, zoals het gebruik van verborgen camera's.

De Raad bestaat voor de helft uit journalisten en voor de helft uit personen afkomstig uit bijvoorbeeld advocatuur, magistratuur, voorlichtingsdiensten van de overheid, journalistieke opleidingen en de wetenschap. De procedure van de Raad⁹³ is als volgt:

- Een persoon of instantie dient een klacht in bij de Raad. De klager moet de direct belanghebbende zijn en moet de klacht moet binnen zes maanden na de publicatie indienen. De schriftelijke klacht moet in achtvoud (!) bij het secretariaat van de Raad worden aangeleverd.
- De Raad stelt het subject van de klacht op de hoogte en die kan desgewenst een verweerschrift indienen. Daarvan krijgt de klager een afschrift en kan er eventueel op reageren.
- Soms komt de Raad op basis van de schriftelijke stukken tot een uitspraak; vaak ook komt er een mondelinge behandeling. Klager en verweerder kunnen tijdens de zitting hun standpunten toelichten voor een college bestaande uit twee journalisten, twee niet-journalisten en een voorzitter (jurist).

⁹³ <http://www.rvdj.nl/katern/37> De Raad heeft tijdens het Mediadebat op 13 december 2008 aangekondigd dat zij haar taken en procedure aan het herzien is. Zo gaat zij meer aandacht besteden aan bemiddeling, wordt overwogen of klagers zich mogen laten vertegenwoordigen door een niet direct belanghebbende en bestaat de wens om de (lange) doorlooptijden te bekorten.

- Binnen acht weken na de behandeling doet de Raad uitspraak. Deze wordt integraal op de website van de Raad gepubliceerd en in het tijdschrift De Journalist. De verweerder wordt verzocht om de uitspraak te publiceren, maar is daartoe niet verplicht. De Raad legt geen boetes of rectificaties op.
- Tegen de uitspraak is geen beroep mogelijk.

De standpunten over wat de Raad wel of niet vindt passen bij de maatschappelijke verantwoordelijkheid van een journalist, zijn samengevat in de Leidraad⁹⁴. In deze leidraad is onder 2.4.7. het volgende opgenomen:

In publicatie over (strafzaken betreffende) ernstige misdrijven dienen details van het misdrijf te worden weggelaten indien voorzienbaar is dat zij extra leed toevoegen aan het slachtoffer of diens naaste familieleden en de details niet noodzakelijk zijn om de aard en de ernst van het misdrijf, dan wel de gevolgen ervan, weer te geven.

De Raad voor de Journalistiek heeft in haar jurisprudentie algemene criteria geformuleerd. Individuele zaken dienen aan onderstaande algemene criteria getoetst te worden.

Een nieuwsbericht dient zo veel mogelijk feitelijke gegevens te bevatten, opdat de lezer zich een zo waarheidsgetrouw en controleerbaar mogelijk beeld van het nieuwsfeit kan vormen. Berichtgeving over misdrijven kan bovendien een signaalfunctie hebben voor burgers en overheid. Het noemen van namen kan voorkomen dat verwarring met anderen en eventuele ongerustheid bij mensen optreedt. Daar staat echter tegenover dat de journalist zich behoort af te vragen of hij personen kwetst of benadeelt wanneer het slachtoffer, zijn partner of naaste familieleden door het bericht herkend kunnen worden. Dit laatste moet voorrang krijgen wanneer de journalist redelijkerwijs kan voorzien dat genoemde personen onevenredig nadeel van herkenbaarheid zullen ondervinden vanwege gevaar voor represailles of herhaling, vanwege diffamerende (in opspraak brengende) neveneffecten of vanwege onevenredig zware leedtoevoeging. In die gevallen moet herkenbaarheid vermeden worden. Dan moeten ook (schrijnende) details van het misdrijf weggelaten worden, indien deze niet noodzakelijk zijn om de aard van het misdrijf weer te geven. De Raad is niet van mening dat het herkenbaar opgevoerd worden in berichtgeving over geweldsmisdrijven op zichzelf al een onevenredig zware leedtoevoeging met zich meebrengt. Daarnaast is ook de vraag aan de orde of het om een publiek figuur gaat en dient de journalist zich ervan te vergewissen dat de naaste familie op de hoogte is van de gebeurtenis.⁹⁵

Enkele voorbeelden⁹⁶

Een belangrijke uitspraak van de Raad gaat over publicatie van gegevens van slachtoffers rond de moord, op 10 maart 1988, door een tbs-patiënt van de Van Mesdagkliniek in Groningen⁹⁷. Het vrouwelijke slachtoffer, dat eerst was verkracht, werd in een deel van de berichtgeving met naam genoemd. Nabestaanden beklagden zich over de inbreuk op hun privacy, mede door het publiceren van schrijnende details in de zaak.

Hier toetst de Raad aan het algemene uitgangspunt dat een nieuwsbericht zoveel mogelijk gegevens moet bevatten, opdat de lezer zich een waarheidsgetrouw en controleerbaar beeld van het nieuwsfeit kan vormen. En verder: 'Bij geweldsmisdrijven tegen personen kan volledigheid op het punt van de identiteit bovendien voorkomen dat verwarring met anderen optreedt, als gevolg waarvan bij derden nodeloze onrust kan ontstaan. Het noemen van namen mag. Maar de Raad verplicht de journalist wel, zich af te vragen of er gevaar is voor benadeling of kwetsing van slachtoffer, zijn levenspartner of naaste familieleden. 'Herkenbaarheid moet worden vermeden in die gevallen waarin redelijkerwijze te voorzien is dat die personen onevenredig nadeel zullen ondervinden wegens gevaar voor represailles of herhaling, wegens diffamerende neveneffecten of wegens onevenredig zware leedtoevoeging. Bij schrijnende details is eveneens een afweging vereist. Ze moeten worden weggelaten als ze extra leed toevoegen en niet noodzakelijk zijn om de aard van het misdrijf

⁹⁴ www.rvdj.nl

⁹⁵ Evers, blz113

⁹⁶ Meer voorbeelden zijn te vinden op www.rvdj.nl

⁹⁷ RvdJ 1988/28. Dit betreft de zaak die de Vereniging Landelijke Organisatie Slachtofferhulp als 'proefproces' beschouwde. Zie ook Evers (2007: 112)

weer te geven.⁹⁸

De Raad oordeelde in dit geval dat de grenzen van maatschappelijke zorgvuldigheid niet waren overschreden.

Een tweede zaak toont aan dat de Raad onderschrijft dat slachtoffers en nabestaanden in shocktoestand en onder invloed van hevige emoties geen rationele afwegingen maken en dat de journalist de verantwoordelijkheid heeft om daarvan een goede inschatting te maken. De aanleiding is een artikel in het Brabants Dagblad op 5 januari 2006 over de zelfmoord van een man. De kop luidt: 'Zelfmoordenaar zet afscheidsbrief op internet'. In het bericht staat de volledige naam van de overledene. Dat is volgens de klager, de vader van de overledene, niet conform de nadrukkelijke afspraken die hij in zijn beleving met de auteur van het stuk heeft gemaakt. Daarnaast is in het bericht opgenomen de mededeling dat de familie vooralsnog geen pogingen heeft ondernomen om de brief van internet af te halen, volgens de klager bezijden de waarheid. De nabestaanden zijn hiervoor afhankelijk van de provider van de betreffende site en hebben deze reeds benaderd. Verder is de klager van mening dat de kop onnodig grievend is.

De verslaggever in kwestie stelt dat hij zich precies aan de telefonische afspraken met de klager heeft gehouden, al kan hij zich voorstellen dat de vader in al zijn emoties 'een andere herinnering' aan het gebeurde heeft. Verder geeft hij aan, zeer terughoudend te zijn geweest met het vermelden van details. Hoewel de kop als confronterend kon worden beschouwd, was deze inhoudelijk wel correct.

De Raad oordeelde dat de verslaggever uit eigen beweging tot anonimisering had moeten overgaan omdat 'het begrijpelijk was – zoals verweerder ook heeft opgemerkt – dat klager tijdens de telefoongesprekken met de verslaggever, die plaatsvonden op de dag na het overlijden van klagers zoon, zeer geëmotioneerd was. Gelet op deze omstandigheden had verweerder bijzondere zorgvuldigheid moeten betrachten en niet zonder meer mogen afgaan op eventuele afspraken met de klager.'

Wat de overige klachten betreft stelde de Raad dat de berichtgeving op deze punten weliswaar geen schoonheidsprijs verdiende, maar dat 'deze omissies niet van zodanige betekenis waren dat verweerder daarmee de grenzen heeft overschreden van hetgeen – gelet op de eisen van journalistieke zorgvuldigheid – maatschappelijk aanvaardbaar is.'⁹⁹

Secretaris Daphne Koene geeft aan dat de Raad in haar bestaan enkele tientallen klachten van nabestaanden en slachtoffers heeft behandeld. Het gaat dan voornamelijk om klachten over schending van de privacy en grievende en/of onjuiste berichtgeving. In een behoorlijk aantal gevallen verklaarde de Raad de klachten gegrond, aldus Koene. Op de website van de Raad staat een digitale database waarin alle uitspraken van de Raad integraal zijn opgenomen. Wie zoekt op de trefwoorden 'slachtoffer' en 'slachtoffer en nabestaanden' vindt 38 zaken, de eerste reeds in 1964. Het gros van de zaken, namelijk 31, heeft zich in de afgelopen vijftien jaar afgespeeld. Dat weerspiegelt de toenemende aandacht voor slachtoffers in de media. De volgende tabel geeft een kort overzicht van de uitspraken.

Tabel 1 Overzicht van uitspraken

Uitspraak	Aantal zaken
Gegrond	15
Deels gegrond	4
Ongegrond	14
Onbevoegd/niet ontvankelijk/onthouding oordeel	2
Gegrond in combinatie met onbevoegd/niet ontvankelijk/onthouding oordeel	2
Deels gegrond in combinatie met onbevoegd/niet ontvankelijk/onthouding oordeel	1
Totaal	38

⁹⁸ Burgdorffer tegen Algemeen Dagblad, Nieuwsblad van het Noorden, de Volkskrant, Veronica's Nieuwslijn, EO Tijdsein, RvdJ 1988/28

⁹⁹ RVDJ 2006/25

Uit de database is ook op te maken welk type medium in de loop der tijd in het beklagdenbankje hebben gestaan (zie volgende pagina).

Tabel 2 Overzicht betrokken media

Medium betrokken bij klacht	Aantal
Regionaal dagblad	13
Landelijk dagblad	12
Tijdschrift	7
Landelijke omroep	7
Regionale omroep	2
Overige (o.m. ANP en Huis aan huisblad)	5
Totaal	46¹⁰⁰

Opvallend is dat de meerderheid van de klachten betrekking heeft op regionale en landelijke dagbladen. Een mogelijke verklaring is dat papier een materiële drager van informatie en beeld is: het staat zwart op wit. Het is concreter, tastbaarder en duurzamer dan een uitzending op radio of tv. Verschillende slachtoffers en nabestaanden die wij spraken, hadden (knipsels uit) tijdschriften en kranten zorgvuldig bewaard. Uiteraard kunnen uitzendingen ook op band, cd of digitaal worden vastgelegd, maar er is altijd apparatuur nodig om het te ontsluiten. Het heeft gevoelsmatig een andere waarde dan een bericht dat je kunt uitknippen, opplakken en met één blik kunt overzien.

Welbeschouwd is een aantal van 38 klachten in ruim veertig jaar (1964-2007) niet veel. 'Er wordt wel eens gevraagd waarom de Raad zo weinig klachten krijgt,' aldus secretaris Koene. 'Het zou heel interessant zijn om dat te onderzoeken, maar wij hebben daar zelf niet de mogelijkheden voor. Het is ook heel moeilijk, want je doet onderzoek naar iets wat er niet is. Waarom hebben wij bepaalde klachten niet? Is dat nou omdat het misschien allemaal niet zo erg is? Komt het omdat onze pers, vergeleken met bijvoorbeeld de Engelse, vrij netjes is of zijn wij minder snel geneigd om te klagen? Ik weet het niet.'

Als de Nederlandse media inderdaad overwegend netjes opereren en geen aanleiding geven om zaken aanhangig te maken bij de Raad, dan zou dit rapport overbodig zijn. Maar gezien de ervaringen van slachtoffers die wij gesproken hebben, is het aantal behandelde zaken geen accurate afspiegeling van wat er werkelijk bij hen leeft. Waarom kloppen dan zo weinig slachtoffers aan bij de Raad? Onbekendheid met het bestaan ervan is een voor de hand liggende reden en dat horen we ook terug in de gesprekken. De drempel van een procedure bij de Raad is weliswaar lager dan bij de rechter – geen hoge kosten voor procedure en advocaat – maar nog steeds niet erg klantvriendelijk. Stukken in achtvoud indienen, wekenlange doorlooptijden en de mogelijke winst is geen andere dan de uitspraak of een bepaalde wijze van opereren journalistiek gezien door de beugel kon. Geen rectificatie, geen vorm van straf wanneer de klacht gegrond is verklaard. Het betrokken medium is zelfs niet verplicht om de uitspraak te publiceren. 'Ik heb wel overwogen om een klacht in te dienen bij de Raad,' voegt een nabestaande daaraan toe, 'maar de reden dat ik het niet gedaan heb, is dat ik denk dat dát dan ook weer nieuws wordt. Ik had op een gegeven moment zoiets van: laat het maar rustig worden rond ons.'

5.2.2 Andere mogelijkheden

Behalve de Raad, die voor de hele sector opereert, hebben verschillende media een eigen 'klachteninstantie.'

Ombudsman

Sommige media beschikken over een ombudsman. Het NOS-journaal heeft er één (al is de vacature sinds 15 januari vacant en bij het verschijnen van dit rapport nog niet vervuld), net als bij de Volkskant. Marcel Broersma, hoogleraar Journalistiek en lid van de Raad, ziet wel

¹⁰⁰ Omdat in één klacht soms verschillende media worden aangeklaagd, wijken de aantallen af van het totaal aantal zaken.

wat in zo'n instituut. 'Als men dat goed organiseert en zo iemand heeft een onafhankelijke positie, dan heeft dat een louterend effect. Want laten we wel wezen: de journalistiek is een heftisch beroep. Er gaat gewoon wel eens iets mis in de snelheid. Dat zijn bedrijfsongevallen. Dan is het goed als iemand daar op hamert en dat zichtbaar maakt.'

De hoofdredacteur van RTL-Nieuws is juist weer niet zo'n voorstander. Taselaar: 'Ik vind het eigenlijk een beetje een schaamlap, als ik heel eerlijk ben. Dat zeg ik met terughoudendheid, want de ombudsman van het NOS-journaal heeft het echt uitstekend gedaan tot nu toe. Van de Volkskrantombudsman vind ik het heel dapper om met grote regelmaat te zeggen wat hij ervan vindt, maar dan denk ik: 'Het zijn ook maar de meningen van mensen; wat schiet je ermee op?' Wij proberen die ethische normen voortdurend in ons dagelijkse doen en laten door te voeren. Dan kan ik nog wel weer een ombudsman aanstellen, maar principieel vind ik het niet noodzakelijk. Praktisch gezien kost het me heel veel geld en dat steek ik liever in goede journalisten, zodat we weer betere producten kunnen maken.'

Media-ethicus Evers ziet dat anders. 'Elk zichzelf respecterend medium zou een ombudsman moeten hebben als kwaliteitskeurmerk.'

Lezersredactie

Behoorlijk wat media beschikken over een lezersredactie (of een equivalent daarvan voor radio, tv en internet). Haar taak is het uitleggen van de handelswijze van de krant en zij vormt het eerste aanspreekpunt voor de lezer, ook voor slachtoffers en nabestaanden die een klacht hebben. Oosthoek, lezersredacteur bij BN De Stem: 'Ik heb geen apart statuut of zo. Ik ben enerzijds uitlegger van de krant in plaats van de kritische waarnemer die de ombudsman bij de Volkskrant is, anderzijds ben ik degene die het contact onderhoudt, het ontvangstadres van iedereen die iets kwijt wil aan de krant of iets te klagen heeft. Vanuit de positie van lezersredacteur sta je wel iets gemakkelijker aan de lezerskant dan veel collega's. Ik zou willen dat collega's zich wat opener zouden opstellen voor kritiek op hun werk.'

'Het AD heeft geen ombudsman, maar wel een hele goede lezersredactie,' aldus chef nieuwsdienst Paans. 'Dan is een ombudsman een oneigenlijke figuur. De lezersredacteurs reageren op de lezers, de lijnen zijn kort en zij spreken collega's op de redactie aan. Een krant kan zich door de concurrentie vandaag de dag niet meer veroorloven om niet op lezers te reageren en dat moet bovendien snel gebeuren.'

Hoofdredactie

Is er geen apart orgaan, dan vormt de hoofdredactie het aanspreekpunt. 'Ieder slachtoffer dat zich door ons geschaad voelt, kan mij mailen, bellen en als het heel erg is, zelf langskomen. Iedereen wordt met respect en fatsoen behandeld en we zullen alles onderzoeken,' aldus Taselaar. 'En als wij vinden dat mensen een punt hebben, dan zullen we dat ook publiceren.' Ook Raadssecretaris Koene adviseert slachtoffers om contact met de hoofdredactie op te nemen als zij een bezwaar hebben. 'Niet met de journalist zelf. De hoofdredacteur is eindverantwoordelijk voor wat wordt gepubliceerd, hij bepaalt het beleid en heeft zeggenschap over de redactie. De meeste hoofdredacteurs die ik ken, hebben er wel degelijk oor voor en gaan daar integer mee om.'

Een aantal slachtoffers en nabestaanden heeft contact opgenomen – soms na bemiddeling van de Raad – met de hoofdredactie van een medium. De ervaringen die ze hierover rapporteren, lopen uiteen. De vader van een vermoorde tiener probeerde via de Raad te bewerkstelligen dat de Telegraaf uitspraken zou corrigeren die de krant ten onrechte hém in de mond had gelegd. 'De Raad heeft een bemiddelingspoging gedaan. Dat heeft ertoe geleid dat ik een telefonisch gesprek heb gevoerd met de hoofdredacteur. Daarmee heb ik de afspraak gemaakt dat er een journalist zou komen aan wie ik mijn verhaal kon doen. Hij zou opschrijven wat ik zei, er een verhaal van maken en mij dat ter inzage sturen. Ik zou eventueel correcties mogen aanbrengen en dan zou dat alles één op één in de krant verschijnen. Zo is ook geschied. Dus ik was wat nukkig in het begin, maar het is uiteindelijk tot mijn grote tevredenheid opgelost en ik heb inmiddels goede contacten met de Telegraaf.' Voor een andere nabestaande verliep het contact minder bevredigend. Hij vond dat een regionale krant ten onrechte persoonlijke details over de familie had vermeld. 'Dus ik stuurde een mail naar die hoofdredacteur. Het antwoord was: 'Wij hebben rekening te houden met het belang van onze lezers, wij mogen onze lezers niet onthouden hoe het met jullie gaat.' Dat is waar de discussie over gaat. Zij stellen het belang van de lezer, zo noemen ze dat dan, boven mijn belang!'

5.3 Genoeg bescherming voor slachtoffers?

Als we de voorzieningen beschouwen die slachtoffers hebben om zich te beschermen tegen ongewenste gedragingen van en berichtgeving in de media, kunnen we dan concluderen dat er voldoende, effectieve mogelijkheden zijn? Dat er voldoende balans is tussen het individuele en het collectieve belang? Uiteraard is het antwoord afhankelijk van de persoon die de vraag krijgt voorgelegd. De algemene teneur bij slachtoffers en nabestaanden is dat hun belangen in vrijwel alle gevallen ondergeschikt worden gemaakt aan de belangen van de media en het publiek. Dat ze erg afhankelijk, zo niet overgeleverd zijn aan het fatsoen van individuele journalisten en/of media. Zij ervaren regelmatig dat hun meer 'extra leed' wordt toegevoegd, dan de feitelijkheid of de relevantie van de berichtgeving rechtvaardigt. Aan de kant van de media is men, een enkele uitzondering daargelaten, de mening toegedaan dat de media over het algemeen prudent en terughoudend met slachtoffers en nabestaanden omgaan. Dat er desondanks wel eens steken vallen, is veel eerder een kwestie van 'bedrijfsongevallen' dan van een gebrek aan ethisch besef en handelen. Wij concluderen dat de beslissing over hoe ver het privé domein van het slachtoffer binnen te dringen, uiteindelijk altijd bij de journalist dan wel een redactie ligt en het slachtoffer zich daar binnen de huidige constellatie van regels en voorzieningen bij neer te leggen heeft. De media bepalen hoe de balans tussen individueel belang en maatschappelijk (en ook commercieel) belang doorslaat, want

- alleen bij zeer duidelijke strafbare of onrechtmatige feiten is de rechter een optie, mits het slachtoffer in staat en bereid is om de kosten op te brengen en de energie heeft om dergelijke procedures te doorlopen. Een eventuele overwinning is vaak een Pyrrusoverwinning: hernieuwde aandacht van de media of publicatie (soms door een rectificatie) van gegevens die men nu juist uit de openbaarheid wilde houden.
- de zelfregulering in de sector is in feite een vorm van 'de slager keurt zijn eigen vlees' en op overtredingen van de eigen mores staat geen enkele sanctie. Bovendien bestaat een flinke allergie tegen elke maatregel of richtlijn die persvrijheid beperkt.
- schendingen van de privacy aan de orde stellen kan altijd pas achteraf, als het kwaad al is geschied. Voorkomen is, binnen de huidige regels en voorzieningen, onmogelijk.

Wat zijn de mogelijkheden om wat meer gewicht te verlenen aan het belang van slachtoffers en nabestaanden en de bescherming van hun privacy? Allereerst zouden bestaande voorzieningen kunnen worden uitgebreid of aangescherpt.

Wettelijke regulering

De meest effectieve manier zou natuurlijk zijn om specifieke bepalingen hieromtrent in de wet op te nemen. Het is echter ook de minst realistische optie. Daarvoor zou ook het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens aangepast moeten worden, net als de Grondwet. Welke Europese of Nederlandse politicus of partij zou het voortouw willen nemen om de persvrijheid in te perken? Want dat zou *de facto* het geval zijn als het privacyrecht van burgers in het algemeen en slachtoffers in het bijzonder wordt aanscherpt, c.q. uitgebreid. Het recht op informatievrijheid is net zo veel hoeksteen als kenmerk van een democratische samenleving. 'Sommige mensen betalen daarvoor de prijs, als ze onderwerp van nieuws worden,' aldus Broersma, 'Maar ja, wat is het alternatief? Dat is ook niet nastrevenswaardig.' Ombudsman Meens wijst bovendien op een praktisch punt: 'We kunnen in de wet wel zeggen: het is verboden om de naam van een slachtoffer te noemen, maar wat doe je dan als ik niet het slachtoffer noem, maar wel zijn broer met volledige naam in de krant zet? Zulke dingen zijn niet wettelijk af te dwingen. Media gaan dan de mazen in de wet opzoeken. Je moet gewoon hopen op het goede fatsoen.' Hoewel slachtoffers en nabestaanden de vraag 'Moet de privacybescherming van slachtoffers beter in de wet verankerd worden?' in eerste instantie vaak met een hartgrondig 'ja' beantwoorden, realiseren de meesten zich wel dat er haken en ogen zitten aan strengere wetgeving op dit gebied. 'Persvrijheid is natuurlijk een groot goed. Al vind ik dat daar soms wel heel erg veel mee weggemoffeld wordt. Het hoeft niet via wetgeving, denk ik, maar er moeten wel richtlijnen komen, waaraan partijen echt gehouden kunnen worden. En dan moeten ze het maar een keer in de portemonnee voelen, als ze daaroverheen gegaan zijn.'

Klauwen voor een papieren tijger

Is het mogelijk en gewenst om de bevoegdheden van de Raad uit te breiden? De secretaris van de Raad heeft onlangs de mogelijkheden hiervoor onderzocht in een uitgebreide internationale casusstudie¹⁰¹.

Zij vergeleek de Nederlandse Raad voor de Journalistiek met persraden in Vlaanderen, Duitsland, Denemarken, Zweden en Groot-Brittannië. Zij stelde vast dat de Nederlandse raad in vergelijking met andere een beperkte statutaire taakomschrijving heeft. Het afhandelen van klachten en bemiddelen zijn hier de centrale taken, terwijl in andere landen ook het bijdragen aan de behartiging, verdediging en ontwikkeling van de beroepsethiek deel uitmaakt van het takenpakket. Wat de Nederlandse raad uniek maakt, is dat er in vrijwel alle gevallen een mondelinge behandeling van de klacht plaatsvindt. Ook heeft de Nederlandse raad, net als de Vlaamse de bevoegdheid om klachten over alle media te behandelen, terwijl de overige raden zich grotendeels beperken tot de printmedia. Wel moet de klager een direct belanghebbende zijn, waar in andere landen sprake is van het iets breder interpreteerbare 'persoonlijk belang'. In Duitsland kan iedereen een klacht indienen.

De meeste raden zijn samengesteld uit een mix van leden uit de mediasector en publieke leden. In Nederland hebben die ook altijd wel enige binding met de mediasector.

Waar andere landen een verkorte procedure kennen voor klachten die evident ongegrond of niet ontvankelijk zijn, heeft de Nederlandse raad dat niet. In Zweden is er een ombudsman die in eerste instantie bekijkt of een klacht naar de raad moet. Hij kan geen klachten toewijzen, alleen afwijzen.

Wél heeft Nederland als enige een versnelde procedure voor spoedeisende gevallen.

Daarnaast is de klachttermijn van zes maanden betrekkelijk ruim en de doorlooptijd van dertien weken gemiddeld.

Geen enkele raad kan echte sancties opleggen in de vorm van boetes, schadevergoedingen of rectificaties. De betrokken media wordt doorgaans verzocht om de uitspraak te publiceren, soms alleen als het 'zware' gevallen betreft of als de klacht gegrond is verklaard. Alleen in Zweden bestaat de mogelijkheid om een boete op te leggen in de vorm van een vergoeding van de administratiekosten.

Slechts de Nederlandse en Britse raad oordelen in unanimititeit. In geen van de onderzochte landen is beroep tegen een raadsuitspraak mogelijk, wel herziening als zich nieuwe feiten of omstandigheden voordoen. Dat is in Nederland nu nog niet mogelijk.

Verder is opvallend dat de Nederlandse raad in vergelijking met buitenlandse collega's met relatief weinig klachten te maken krijgt: nog geen honderd in 2007, terwijl het aantal in Zweden, Duitsland en Groot-Brittannië in de honderden loopt. Daar staat tegenover dat in deze landen ook een flink deel van de klachten in de verkorte procedure, dus zonder behandeling, afgewezen wordt.

Op basis van haar onderzoek formuleert Koene een aantal aanbevelingen om de kaders en de werkwijze van de Raad te verbeteren, waaronder

- het opnemen van 'ontwikkeling beroepsethiek' in de taakomschrijving;
- het vergroten van de zichtbaarheid van de Raad, vooral bij de burger;
- het invoeren van een verkorte procedure waarin een presidium in samenwerking met het secretariaat evident niet ontvankelijke of niet gegronde klachten kan afwijzen (geen ombudsman naar Zweeds model);
- het opnemen van de mogelijkheid om klachten per e-mail in te dienen en het aanbieden van een elektronisch klachtenformulier;
- het verruimen van de klachttermijn en het verkorten van de proceduuretijd;
- het instellen van een collectief klachtrecht;
- het aanstellen van publieke leden zonder binding met de mediasector;
- het maken van dwingende afspraken met de sector over de publicatie van uitspraken over gegronde klachten.

Vanuit de optiek van slachtoffers zijn dit marginale aanpassingen die de fundamentele onbalans in de belangenafweging niet significant beïnvloeden. Slachtoffers zouden graag zien dat de Raad ook boetes zou opleggen of rectificatie zou afdwingen. Dat zou het draagvlak van de Raad bij de media zeker niet vergroten. Toch wijzen verschillende personen

¹⁰¹ Koene (2008)

erop dat de Raad in zijn huidige constellatie wel degelijk een meerwaarde voor slachtoffers kan hebben.

‘De belangenafweging wordt transparant gemaakt. Dat kan helpen. *In concreto* heeft een slachtoffer daar natuurlijk niet zo veel aan, maar het kan ze toch helpen in de verwerking. Anderzijds, maar dat is een beetje afhankelijk van hoe je het inricht, heeft het ook naar binnen toe een reinigende werking. Men doet daar wel schamper over, maar ik ben nog nooit een journalist tegengekomen die het leuk vindt om daar te zitten en op de vingers te worden getikt,’ verklaart Broersma. Koene voegt daaraan toe: ‘Ik zie wel de grote waarde van de Raad waar het gaat om morele genoegdoening. Tijdens de mondelinge behandeling proberen we de klager in ieder geval het idee te geven dat hij zijn verhaal kwijt kan en dat er naar hem geluisterd wordt. Dat heeft een belangrijke functie.’

Dat roept associaties op met het spreekrecht voor slachtoffers en nabestaanden in de strafprocedure. Sinds 2004/2005 hebben slachtoffers het recht om een mondelinge of schriftelijke verklaring af te leggen in de rechtszaal over de gevolgen die een misdrijf bij hen teweeg heeft gebracht. Ze mogen niets zeggen over de dader, de feiten of de eventuele straf, maar het gegeven om in ieder geval gehoord te worden door de officiële instanties, is een vorm van erkenning die slachtoffers als positief ervaren¹⁰².

Feit blijft dat de zelfregulering altijd slechts bestaat bij de gratie van draagvlak, in het geval waarin een sector geen gesloten beroepsgroep vormt of de instantie in kwestie geen wettelijke basis heeft. En geen beroepsgroep is waarschijnlijk zo wars van regulering als de mediasector. ‘Zelfregulering is slappe hap, maar het is de enig begaanbare weg,’ concludeert media-ethicus Evers.

Vooralsnog lijkt het de enige reële optie te zijn om in samenwerking tussen de partijen te werken aan een modus die zo min mogelijk belasting oplevert voor slachtoffers en nabestaanden en zo min mogelijk belemmering voor de vrije nieuwsgaring. Zowel slachtoffers als vertegenwoordigers van de mediasector hebben daar tijdens de gesprekken tal van ideeën en suggesties voor gedaan.

5.4 Tot slot: tips voor media en slachtoffers

We hebben tijdens interviews gevraagd wat slachtoffers en nabestaanden de media zouden adviseren om tot een betere omgang met slachtoffers en hun belangen te komen.

- Met stip op 1: Verplaats je in de positie van het slachtoffer. Slachtoffers willen dat journalisten zich van tevoren proberen te realiseren wat hun handelen teweeg kan brengen bij mensen die net een ellendige ervaring – zo niet de ellendigste ervaring van hun leven – hebben beleefd. Daarom ook hebben we zo uitgebreid beschreven wat de geestelijke en fysieke toestand is van personen die net een schokkende gebeurtenis hebben meegemaakt. Mensen verkeren op dat moment in een staat van totale shock en ontredde en kunnen geen rationele afwegingen maken of ze echt met de media zouden willen of moeten praten. De Raad voor de Journalistiek erkent dat ook, zoals bij de voorbeelden in de vorige paragraaf aan de orde is gekomen.
- Accepteer ‘nee’! ‘Het is jammer als journalisten denken: ‘Kan het niet goedschiks, dan maar kwaadschiks.’ Ze moeten mensen in onze situatie gewoon respecteren,’ aldus een nabestaande. ‘Nee is nee. Dan mag je een week later nog eens keer terugbellen van: ‘Ik heb u vorige week gesproken, maar toen zei u in al uw emoties ‘nee’, maar hoe staat u er nu tegenover?’ Als ik dan weer ‘nee’ zeg, hou het dan gewoon op nee. Punt.’
- Check informatie, (vooral uit dubieuze bronnen, zoals internet en lokale roddelcircuits) als het mogelijk is, bij slachtoffers en nabestaanden! Dat past ook bij het journalistieke uitgangspunt van wederhoor: ‘Wij verwachten dat journalisten dingen eerst natrekken bij de familie voor de verkeerde informatie gepubliceerd wordt. Dan kan ik me voorstellen dat een vader, moeder, broer of zus niet zo gauw iets negatiefs gaat vertellen over een naast familielid, maar ze zullen wel vertellen hoe dingen in elkaar steken. Als de media dan onterecht negatieve dingen vermelden, dan moeten ze ook bereid zijn dat te rectificeren.’

¹⁰² Leferink en Vos (2007)

- Geef slachtoffers en nabestaanden een zekere mate van controle, bijvoorbeeld door het ter inzage geven van publicaties en het laten uitkiezen van beeldmateriaal. 'Ik heb altijd bedongen dat ik stukken mocht lezen en corrigeren. Alle correcties – misschien niet allemaal, maar het grootste deel – zijn overgenomen. Dus zelf ben ik heel erg tevreden over wat de media gedaan hebben voor ons en hoe ze met ons zijn omgegaan,' blikt de vader van een vermoorde zoon terug.
- Sta open voor klachten! 'Ik belde ze naderhand op met de klacht: 'Je hebt dat en dat beloofd en dat heb je niet gedaan. Hoe kan dat nou?' Nou, dan krijg je die mensen nauwelijks meer te pakken. Dan hebben ze ineens een stuk minder belangstelling voor je dan in het begin. Als ze je benaderen, dan zijn ze heel inlevend, 'goh wat vreselijk wat u allemaal is overkomen'. Maar als je er iets over wilt zeggen naderhand, dan weten ze wél afstand te houden,' is de ervaring van een nabestaande.
- Laat kinderen met rust! Of het nu gaat om kinderen als slachtoffers of nabestaanden, als vriendjes, schoolgenoten, teamgenoten, en dergelijke: kinderen zijn extra kwetsbaar en realiseren zich niet wat de consequenties zijn van hun gedrag of hun uitspraken.
- Als media dan toch al informatie of beelden van persoonlijke internetsites willen halen, vraag toestemming of licht in ieder geval de betrokkenen in! 'Ik vind dat zelfs als informatie op Hyves staat, de media toestemming moeten vragen aan de familie als ze het plaatsen. Je schrikt je toch wezenloos als je de krant openslaat en je wordt opeens geconfronteerd met foto's van je vermoorde kinderen of iets dergelijks?' Sommige slachtoffers geven aan dat het in zijn algemeenheid prettig zou zijn om op de hoogte te worden gebracht van een aanstaande publicatie. Dan kan de betrokkene zich enigszins voorbereiden.

Slachtoffers en nabestaanden adviseren aan lotgenoten:

- Maak je eigen keuze, en neem desnoods een paar dagen bedenktijd! Sommige slachtoffers en nabestaanden zijn wars van elke media-aandacht, terwijl andere juist hun verhaal kwijt willen. 'Meewerken of niet is een zeer persoonlijke afweging,' zo stellen onze respondenten. Daarbij geldt de kanttekening dat jezelf zoveel mogelijk afschermen, het risico in zich draagt dat 'de pers allerlei wilde verhalen gaat verzinnen omdat ze toch iets willen schrijven,' terwijl samenwerking juist kan betekenen dat 'jouw verhaal op een goede manier in de publiciteit komt.'
- Stel een woordvoerder aan! Dat kan iemand binnen de familie zijn. 'Mijn vrouw en zoon wilden er niets mee van doen hebben. En ik wilde verder niet dat overige familieleden werden lastiggevalen. Daarmee neem je natuurlijk wel een bepaalde taak op je schouders, een zware taak. Dat moest dan maar even. Bovendien: ik kan wel wat hebben,' aldus een vader. In andere gevallen neemt een externe deze taak op zich. Een van de nabestaanden kreeg een media-adviseur toegewezen van de gemeente. Hij vormde een effectieve buffer tussen haar en de media. Ook medewerkers van Slachtofferhulp Nederland komen volgens een aantal respondenten in aanmerking voor deze rol.

Vertegenwoordigers van de media willen slachtoffers en nabestaanden ook een aantal adviezen geven:

- Wees voorzichtig met het openbaar maken van persoonlijke informatie, bijvoorbeeld op internet! 'Het is heel goed om je bewust te zijn in hoeverre je privéleven - dat is inderdaad dat Hyvesverhaal - openbaar toegankelijk is voor anderen. Een soort mediawijsheid noem ik het maar. Je moet beseffen dat, als je ervoor kiest van alles over jezelf openbaar te maken, je de media niet kan verwijten dat ze dat ook gebruiken, want het is al toegankelijk. Dus als je géén behoefte hebt aan enige vorm van aandacht, neem dan ook alle maatregelen die mogelijk zijn, om die aandacht zelf actief uit de weg te gaan,' raadt NVJ-secretaris Bruning aan.
- Probeer contact met de pers te organiseren op een manier die de minste belasting oplevert. Dat kan betekenen dat een slachtoffer of een nabestaande uit alle mediaverzoeken er één of een paar uitzoekt aan welke hij zijn verhaal doet, om verder van 'het gezeur' af te zijn. 'Wimpel alles af, maar doe één keer iets wel met

een medium dat je kunt vertrouwen. Dan ben je waarschijnlijk van veel problemen af. Dat is eigenlijk de beste raad die je kunt geven, want je kunt media niet kwalijk nemen dat ze dingen proberen uit te zoeken, dat ze informatie verifiëren,' adviseert Oosthoek van BN De Stem. Anderen bepleiten een persmoment, bijvoorbeeld in samenwerking met de politie of de gemeente, waarbij ook het slachtoffer of een direct betrokkene een verklaring aflegt. De suggestie een woordvoerder aan te stellen, horen we hier ook regelmatig, maar wordt niet door iedereen enthousiast ontvangen. 'Ik vind het altijd wat afstandelijk, maar het is beter dan niks. Het voorkomt dat er inderdaad door gordijnen of zo gegluurd gaat worden. Maar het nieuws wordt zo gefilterd en ik wil zelf bepalen wat ik nieuws vind,' geeft Taselaar aan. Hij krijgt bijval van zijn AD-collega Paans die tot zijn ongenoegen merkt dat Nederland 'een echte woordvoerderssamenleving' is geworden.

- Slachtoffers moeten zich realiseren dat ze nieuws zijn en een zekere mate van aandacht zullen moeten dulden. 'Je kunt de openbaarheid niet ontkennen. Door slachtoffers af te schermen, maak je ze in feite vogelvrij,' aldus de chef nieuwsdienst van het AD.
- Aandacht van de media kan ook positieve kanten hebben: 'Besef dat de journalistiek ook voor een deel zin kan geven aan iets verschrikkelijk naars en onzinnigs. Dus besef dat ze er niet zijn om jou als slachtoffer af te breken, maar dat ze er ook zijn om de achterliggende misstand voor het voetlicht te krijgen. Terwijl ik het zeg, besef ik dat het ervaren kan worden als iets wrangs, maar als de media aandacht besteden aan iemand die in die onoverzichtelijke bocht in de weg is doodgereden, dan kan het betekenen dat het de volgende keer niet meer gebeurt, omdat er een bord komt te staan. Dat bord komt er niet zo maar,' wil Bruning als overweging meegeven.
- 'Maak bezwaren en klachten kenbaar,' adviseert Raadssecretaris Koene, 'in eerste instantie bij de hoofdredactie van het betrokken medium. Als die geen signalen krijgen dat mensen bezwaren hebben tegen de manier waarop het gaat, dan zullen ze hun handelswijze ook niet aanpassen.'

De journalisten en redacteurs hebben desgevraagd ook een aantal suggesties voor collega's:

- Verplaats je in de situatie van het slachtoffer! 'Wat jij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet. Dat vind ik erg belangrijk. Dat zou iedereen boven zijn bed moeten hangen. Want sommige journalisten zijn inderdaad *rücksichtslos*. Ik hoop niet dat ze bij mij werken,' aldus Taselaar. 'Er zit echter wel een grens aan,' vindt Broersma. 'Als een journalist zich steeds gaat afvragen 'Als ik deze persoon zou zijn en ik schrijf dit op, hoe zou hij dat vinden? Tja, dan kun je eigenlijk niets meer schrijven, want die vindt het altijd vervelend, als er iets van negatief nieuws uitkomt. In de journalistiek moet je het ook niet iedereen naar de zin willen maken. Dat kan niet.'
- Geef mensen de kans om hun verhaal te doen. Paans wijst erop dat rechtbank- en misdaadverslaggeving vaak dadergeoriënteerd is en de slachtofferkant onderbelicht blijft. In Duitsland is er zelfs een soort emancipatiebeweging op gang gekomen om de aandacht te vestigen op het verhaal van slachtoffers. Misdaadverslaggever Dekker vindt: 'Slachtoffers voelen zich soms ook vermeden: niemand durft ze iets te vragen. Ze willen best praten als ze op een normale manier worden benaderd. Mensen aanspreken is je werk als journalist. Er is recht op privacy, maar er is ook het recht van slachtoffers om gehoord te worden. Hoor en wederhoor is een belangrijk journalistiek principe.' Ook bij Hart van Nederland hebben ze gemerkt dat je er niet zonder meer van uit moet gaan dat slachtoffers geen contact met de media willen. 'Het is niet aan ons om te bepalen of die mensen hun verhaal kwijt willen of niet.'
- Wees aanspreekbaar! 'Media hebben veel macht en kunnen daar behoorlijk misbruik van maken. Dan is het voor de gemiddelde burger lastig om zich daartegen te verweren. Ik zie dat heel duidelijk. Daarom is onze verantwoordelijkheid ook heel erg groot,' aldus Taselaar. 'We zijn voortdurend verplicht (...) om iedere keer te blijven nadenken bij wat we doen. Wat zijn de gevolgen, moeten we dit doen of hoe moeten we het doen? Dat is ons vak. Gaat er wat mis in alle hectiek, dan moeten we daar met elkaar over praten en zeggen: 'Dat is niet goed gegaan, jongens'. Als daar dan klachten over zouden komen, vind ik ook dat we publiek moeten maken dat we het

niet goed hebben gedaan. Daar hoeft je je toch niet voor te schamen?' NVJ-secretaris Bruning wijst in dit verband op het belang van een organisatie als Stichting Mediadebat, die naast de Raad een functie vervult in de zelfregulering binnen de sector. De stichting heeft als doelstelling het op gang brengen en faciliteren van discussies over werkwijze, vakinhoud en ethiek in het journalistieke veld¹⁰³.

Ten slotte hebben we aan alle respondenten gevraagd wat de rol van Slachtofferhulp Nederland zou kunnen zijn. Dan zou haar inzet op vier gebieden nuttig kunnen zijn.

- Voorlichting slachtoffers informatie en advies geven over een eventueel optreden in de media.
Wat zijn de mogelijkheden, consequenties, eventuele positieve en negatieve effecten? Slachtofferhulp Nederland heeft een informatiefolder voor slachtoffers en in de opleiding van dienstverleners wordt aandacht aan dit thema besteed. Maar gezien de ervaringen van de slachtoffers uit het onderzoek zou de dienstverlening op dit gebied wellicht uitgebreid moeten worden.
- Woordvoerderschap
'Zet Slachtofferhulp Nederland in als een professionele buffer tussen slachtoffers en media. Dat er op zo'n moment iemand is, die alles voor ze in goede banen leidt. Die moet natuurlijk niet alle verzoeken afwijzen want nieuws komt nu eenmaal in de krant. Als het een echte professional is die met de media kan overleggen van 'zo willen we dat hebben', dan weet ik zeker dat heel veel media dat ook zouden respecteren,' aldus Oosthoek. Ook ombudsman Meens vindt zo'n regietaak heel goed passen bij Slachtofferhulp. In zaken van moord- en doodslag¹⁰⁴ krijgen nabestaanden een casemanager toegewezen die fungeert als makelaar en schakelaar tussen alle instanties waarmee ze te maken krijgen. Woordvoerderschap past uitstekend in dat takenpakket. Maar niet iedereen is even gecharmeerd van deze optie. Taselaar: 'Op papier klinkt het altijd heel leuk. Alleen in de praktijk is het zo, dat dit soort mensen dan altijd hun werk willen gaan doen en heel vaak - en dat begrijp ik ook heel goed - een afschermende rol gaan spelen, dusdanig dat wij ons werk niet meer kunnen doen.'
- Belangenbehartiger
Slachtofferhulp kan klachten van slachtoffers kanaliseren naar de daarvoor bestemde instanties. Om namens slachtoffers klachten aanhangig te maken bij de Raad is (vooralsnog) niet mogelijk; alleen direct belanghebbenden kunnen dat. 'Dat hoeft Slachtofferhulp er niet van te weerhouden om cases te verzamelen en bij de Raad neer te leggen,' aldus secretaris Koene. 'Dat kan je altijd proberen. De Raad doet ambtshalve geen uitspraken op verzoek, maar dat wil niet zeggen dat er met de verzoeken niets gebeurt. Als jullie cases binnenkomen op het secretariaat, dan worden ze wel aan de Raad voorgelegd. Als de Raad daar vervolgens wat in ziet, zou ze kunnen besluiten dat het belangrijk is om er ambtshalve wel een uitspraak over te doen.'
- Debat aanzwengelen
Slachtofferhulp kan een rol spelen om de media scherp te houden op slachtofferbelangen. Dat is in feite ook de opzet van dit onderzoek en het symposium in februari. Meens is somber over het effect daarvan; 'Ik denk dat de media niet zo veel boodschap aan jullie hebben. Ze zullen jullie gebruiken als het ze uitkomt en anders laten ze je gewoon links liggen.' De praktijk lijkt hem gelijk te geven: hoewel de media in grote getale zijn uitgenodigd deel te nemen aan het symposium, heeft slechts een enkeling eraan gehoor gegeven.

¹⁰³ Zie www.mediadebat.nl

¹⁰⁴ Het casemanagement zal op termijn ook worden uitgebreid naar zware misdrijven

Hoofdstuk 6 Conclusie en slotbeschouwing

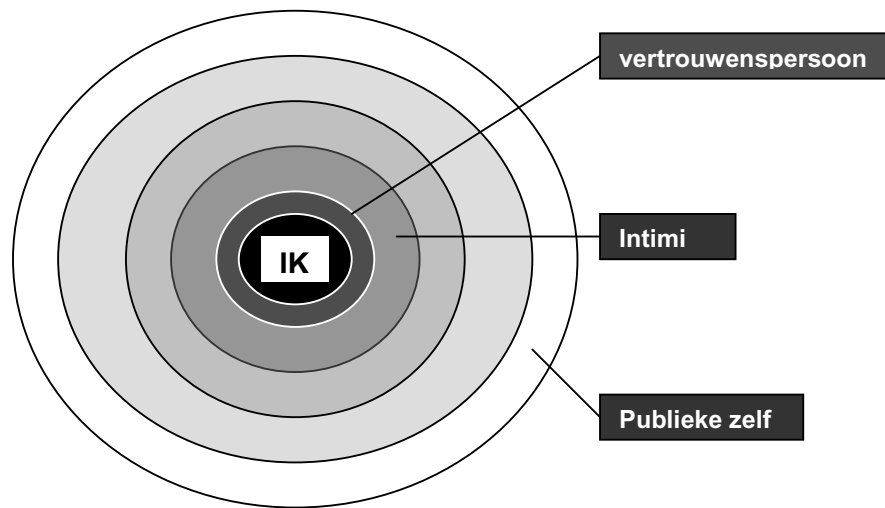
Het moet en kan beter

Aan het einde van dit rapport gekomen, willen we kort de essentie van de verschillende hoofdstukken nog eens de revue laten passeren. Vervolgens geven we, bij wijze van conclusies, antwoord op de vragen die centraal stonden in dit onderzoek. Daarna volgen nog enkele slotbeschouwingen en aanbevelingen

6.1. Samenvatting

Uitgangspunt van dit onderzoek vormt de vraag welke formele en informele rechten slachtoffers kunnen doen gelden, wanneer ze hun persoonlijke levenssfeer willen beschermen tegen ongewenste media-aandacht. In het verlengde daarvan volgt – vanuit het perspectief van een organisatie als Slachtofferhulp Nederland uiteraard – de vraag: zijn de bestaande voorzieningen adequaat? Voelen slachtoffers zich voldoende beschermd? Met deze vraag betreden we een arena waar twee partijen onder het oog van een derde partij de confrontatie aangaan. De ene partij is de particulier, de gewone burger, een privépersoon als u en ik, die door toeval slachtoffer is geworden van een misdrijf, ongeval of ramp, de andere partij wordt gevormd door de media, in dit geval de nieuwsmedia in hun vele verschijningsvormen: print, tv, radio en internet. De toeschouwende partij is het publiek, de samenleving, wij allemaal als consumenten van media. Een deel van ons hoopt op spektakel, op sensatie en smeulge details. Anderen willen alles weten uit interesse, medeleven of lotsverbondenheid. Er zijn ook toeschouwers die op bepaalde momenten de blik afwenden: alleen de feiten a.u.b.! We beschrijven hier het spanningsveld tussen het individuele (grond)recht op privacy en het collectieve (grond)recht op informatievrijheid (waartoe we het recht op vrije meningsuiting en vrije nieuwsgaring rekenen). Dat laatste recht geldt als een van de pijlers van een democratische samenleving

Nu laat de informatievrijheid zich nog wel redelijk in concrete termen omschrijven, maar met privacy of persoonlijke levenssfeer is dat moeilijker. Het is immers een concept dat voor een groot deel op subjectieve beleving is gebaseerd. Dergelijke begrippen laten zich altijd bijzonder moeilijk vertalen naar concrete en vooral meetbare termen. Toch moet je er als onderzoeker handen en voeten aan geven. Dat hebben we getracht door het concept '*circles of intimacy*' te introduceren, afkomstig van de Amerikaanse ethicus en mediafilosoof Louis Hodges. Hij verbeeldt privacy als een verzameling concentrische ringen, waarbij de centrale ring(en) de meest private en intieme sferen vertegenwoordigen en de perifere ringen de meer openbare en publieke domeinen: datgene wat een individu met de buitenwereld wil delen. De geestelijke en ook lichamelijke integriteit van een individu zijn sterk verbonden met de mate van controle die hij of zij kan uitoefenen op de domeinen en hun grenzen. Met andere woorden: de 'ik' in het centrum is in staat de stromen van informatie binnen de domeinen en de toegang van personen en instanties tot de domeinen, te regisseren en te bewaken. Privacy en controle zijn dus twee onlosmakelijk verbonden begrippen. Een tweede belangrijk punt: privacy is geen statische maar een dynamische constructie: de inrichting van de ringen wordt door plaats, tijd en situatie bepaald.

Onze ideeën over wat tot de persoonlijke levenssfeer behoort en wat niet, veranderen onder invloed van allerlei maatschappelijke, culturele en technologische ontwikkelingen. Zo is Nederland sinds de jaren vijftig veranderd van een afstandelijke burgermaatschappij in een emotiemaatschappij, waar allerlei gevoelens en seks – graag zelfs – publiekelijk geuit en gedeeld worden. Via elkaar snelopvolgende technologische ontwikkelingen zijn we tamelijk geruisloos in een ‘surveillancesamenleving’ beland, waarin ons doen en laten op alle mogelijke manieren wordt vastgelegd. Voor een deel hebben we daar ook zelf de hand in, bijvoorbeeld door ons gedrag op internet. Allerlei handige of noodzakelijke hulpmiddelen – mobiele telefoon, satellietnavigatie, elektronische dossiers – bieden mogelijkheden waarop *Big Brother* jaloers zou zijn geweest. Vanzelfsprekend zijn de media ook niet onberoerd gebleven onder deze ontwikkelingen. De pluriformiteit is aan de ene kant enorm toegenomen: de verscheidenheid aan bladen, omroepen, programmaformats, internetsites en dergelijke, is ongekend. Maar door de intrede van de commercie en de schaalvergroting zijn veel voorheen autonome en kleinschalige media opgegaan in enkele multinationale conglomeraten waar *ad ultimo* uiteindelijk het aandeelhoudersbelang de doorslag geeft. De nieuwsmarkt is een razendsnelle *business* geworden, waarin de verschillende media flink concurreren met elkaar.

Ergens in deze ontwikkelingen is ook het slachtoffer ‘ontdekt’ als nieuwsitem. Aan de ene kant is het logisch: de gebeurtenis die slachtoffers tot slachtoffers maakt, heeft een intrinsieke nieuwswaarde: misdrijven, ongevallen, rampen. Toch zou vrijwel geen enkele journalist er pakweg 25 of 30 jaar geleden de urgentie van hebben gevoeld om uitgebreide informatie, foto’s, persoonlijke details of persoonlijke verhalen van slachtoffers in de berichtgeving op te nemen. Vandaag de dag worden nieuwsfeiten niet zelden gepresenteerd vanuit het slachtofferperspectief en zijn er media die, met of zonder toestemming, er niet voor terugdeinzen het halve, zo niet het hele doopceel van de persoon in kwestie openbaar te maken.

De toenemende mediabelangstelling voor slachtoffers past in de trend dat slachtoffers in het algemeen meer in de belangstelling zijn komen te staan. Daaraan heeft ook Slachtofferhulp Nederland haar ontstaan te danken. Sinds halverwege de jaren tachtig ijvert de organisatie om de belangen van slachtoffers bij allerlei instanties op het netvlies te brengen en hun rechtspositie te versterken. Meer aandacht voor slachtoffers is dus niet verkeerd, maar het moet geen averechts effect hebben op andere belangen, zoals de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het verwerken van het gebeurde.

Het recht op de privacybescherming is vastgelegd in de Grondwet (artikel 10) en in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (artikel 8). Maar dat is het recht op informatievrijheid óók (respectievelijk artikel 7 en 10) en geen van beide rechtsdocumenten geeft een hiërarchie of voorkeur aan. Strafrecht en civiel recht kennen nauwelijks integrale

bepalingen over privacy, slechts op deelaspecten ervan, zoals een verbod op huisvredebreuk en het portretrecht zijn gecodificeerd. Op het gebied van formeel recht zijn er dus geen scherpe begrenzingen. Er moet altijd een afweging plaatsvinden van de verschillende belangen die in het spel zijn.

Kijken we naar informele regels, dan komen we terecht bij de zelfreguleringsmechanismen van de journalistieke sector. Omdat het geen besloten beroepsgroep betreft, zoals artsen en advocaten, kan er geen sprake zijn van tuchtrecht. Er zijn slecht ethische normen, vastgelegd in een Code en een Leidraad. Wat betreft de privacy van personen, geldt de norm dat deze niet verder aangetast mag worden dan dat een zo volledig en waarheidsgetrouwe berichtgeving, voorzien van alle relevante feiten, rechtvaardigt. Slachtoffers en nabestaanden zijn als aparte categorie onderscheiden. Daarvoor geldt dat het vermelden van persoonlijke details niet onnodig extra leed aan de betrokkenen moet toevoegen. Frappant genoeg genieten verdachten/veroordeelden meer bescherming. Hierover is expliciet vastgelegd dat zij niet herkenbaar opgevoerd mogen worden in de berichtgeving, enkele uitzonderingen daargelaten. Het criterium 'onnodig' hangt weer samen met volledige en waarheidsgetrouwe berichtgeving en relevantie van de details. De Code en de Leidraad zijn niet bindend. Het is aan de individuele redactie of journalist hoe serieus men hier mee omgaat.

Soms heeft een medium zelf ook iets op papier vastgelegd over de omgang met slachtoffers in de berichtgeving. Het Stijlboek van de Volkskrant is hiervan een voorbeeld. Prudentie met slachtoffers en terughoudendheid ten aanzien van de vermelding van hun gegevens, lezen we hierin. Dat garandeert geenszins dat Volkskrantjournalisten die prudentie in de praktijk ook betrachten. Hun Ombudsman constateert dat zijn collega's keer op keer – niet intentioneel maar in de dagelijkse hectiek – over de schreef gaan.

Gevraagd aan vertegenwoordigers van de beroepsgroep welke grenzen zij trekken bij het vermelden van persoonlijke details van slachtoffers en direct betrokkenen, is het antwoord meestal: 'Relevantie' of 'Het belang van het publiek om dit te weten'. Maar wat is relevant? Een journalist van de Telegraaf heeft daar waarschijnlijk heel andere ideeën over dan de redactie van het NOS-journaal. Telegraaflezers verwachten saillante en sensationele details en onthullende foto's. Journaalkijkers willen vooral de feiten en een afgepaste hoeveelheid *human interest*. Is de kijker meer geïnteresseerd in persoonlijke verhalen, dan stemt hij af op Hart van Nederland. En wanneer journalisten het hebben over het belang van de lezer of de kijker, praten we dan over 'need to know' of 'nice to know'? Dat laatste verhoudt zich slecht met de morele plicht om de privacy van slachtoffers niet te schenden. De journalisten en redacteurs die aan dit onderzoek hebben deelgenomen, zijn van mening dat zij, en journalistiek Nederland in het algemeen, aan de goede kant van de ethische grens opereren en prudent met slachtoffers en hun privacy omgaan. Natuurlijk gaan er dingen fout, maar dit ligt meer in de orde van bedrijfsongevallen. Vergeleken met de praktijken van de boulevardpers in Groot-Brittannië en de journalistieke mores van onze Zuiderburen, zijn de Nederlandse media relatief terughoudend in hun berichtgeving over slachtoffers.

Slachtoffers en nabestaanden ervaren dat in de praktijk toch anders. We hebben het hier natuurlijk over een zeer kwetsbare groep mensen. Ze hebben net een schokkende gebeurtenis, zo niet de ellendigste gebeurtenis uit hun leven meegemaakt. Al hun fundamentele zekerheden zijn omgevallen, waaronder het gevoel het leven onder controle te hebben. Dat verlies vertaalt zich in allerlei fysieke, psychische en emotionele reacties: shock, verdriet, rouw, woede, verdringing, herbeleving, slapeloosheid, verlies van werkelijkheidsbesef. Het slachtoffer of de nabestaande moet op een of andere manier de scherven van zijn leven bij elkaar rapen en een weg vinden om de nieuwe realiteit hanteerbaar te maken. Dat impliceert de vervulling van een aantal fundamentele behoeften, bijvoorbeeld het herstellen van het veiligheidsgevoel en het gevoel controle te hebben over het leven, herstel van het zelfbeeld en de persoonlijke autonomie, herstel van de materiële en immateriële schade. De media kunnen in dat proces een zeer storende en zelfs schadelijke factor vormen, als ze de situatie, de toestand van het slachtoffer en zijn persoonlijke levenssfeer niet respecteren. Maar media kunnen ook een positieve bijdrage leveren aan de verwerking, zeker als ze bepaalde zaken in acht nemen.

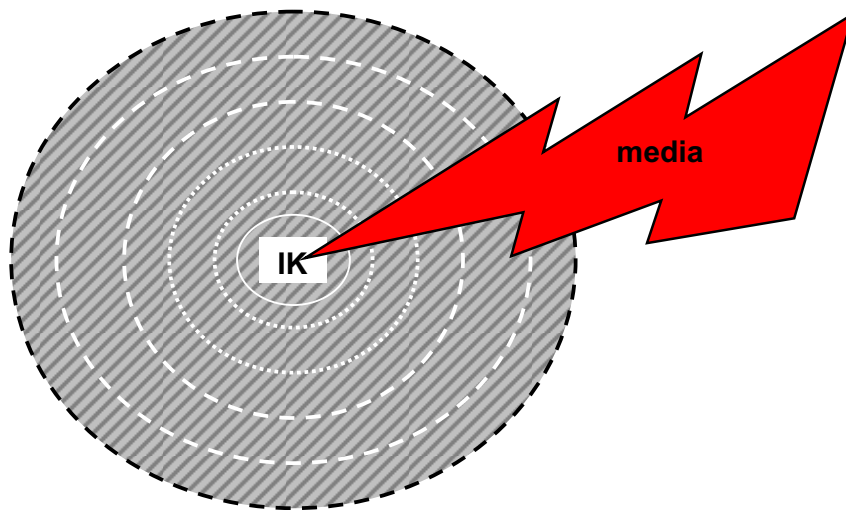
Wanneer zijn media een storende dan wel schadelijke factor? In wat voor praktijken komt dat tot uiting? In hoofdzaak gaat het om twee aspecten: het inhoudelijke, dus de berichtgeving als zodanig, en het procesmatige. Daarmee bedoelen we dan de wijze waarop de nieuwsgaring plaatsvindt.

Dat persoonlijke gegevens zoals de volledige naam van slachtoffers in de Nederlandse media bijna vanzelfsprekend worden opgenomen in de berichtgeving, terwijl de identiteit van verdachten in beginsel wél beschermd is, ervaren slachtoffers als een grievende onrechtvaardigheid. Fouten in de berichtgeving en het ongecontroleerd overnemen van geruchten of roddels uit dubieuze bronnen, betekenen voor nabestaanden en slachtoffers een klap in het gezicht. Het steeds opnieuw gebruiken van foto's of informatie, vaak gerelateerd aan berichten over de dader, is voor sommigen een ongewenste confrontatie met het gebeurde of een bezoedeling van de nagedachtenis van het slachtoffer. Sensationele berichtgeving is slachtoffers en nabestaanden een gruwel.

Wat betreft de nieuwsgaring is het schokkend om te ontdekken hoe ver media soms gaan. Gluren door gordijnen om een beschrijving te kunnen geven van het leed dat zich binnenshuis afspeelt, het filmen van slachtoffers in hun eigen huis of tuin vanaf privéterrein, dat bovendien zonder toestemming betreden is, dat zijn praktijken die waarschijnlijk de wet, maar in ieder geval elke fatsoensnorm overschrijden. Niet alleen in de ogen van slachtoffers, maar ook in de ogen van de meeste journalisten die aan dit onderzoek deelnamen. Geen 'nee' accepteren en zonder medeweten of toestemming van slachtoffers allerlei persoonlijke informatie en beeldmateriaal bij elkaar sprokkelen, is een veelgehoord verwijt dat als ernstige aantasting van de privacy wordt ervaren. Toch, hoewel veel slachtoffers en nabestaanden zeggen in eerste instantie verschoond te willen blijven van de golf aan media-aandacht in de vorm van aan- of opbellende, brieven of e-mail sturende journalisten, zou het op z'n minst bevreemdend zijn als er helemaal geen nieuwsitem aan de gebeurtenis en de betrokken personen werd gewijd. Kinderen, zeker in de basisschoolleeftijd, zouden een *no-go area* voor journalisten moeten zijn, omdat zij geen besef hebben van de intenties van de media en de consequenties van hun uitspraken of gedrag niet kunnen overzien. Overval tactieken op schoolpleinen – wat de kinderen van enkele nabestaanden aan den lijve hebben ondervonden – zijn een vorm van, om bij de woorden van een respondent te blijven, ranzige journalistiek.

Al met al lijkt de term 'publiek bezit', zoals verschillende respondenten die gebruikten, nog de beste omschrijving te geven voor het gevoel dat slachtoffers en nabestaanden overhouden aan hun confrontatie met de media. Publiek bezit tegen wil en dank uiteraard.

Zijn de hier beschreven praktijken en hun effecten op slachtoffers schadelijk te noemen in klinische zin? Daar kan een onderzoek als dit geen antwoord op geven. Is er dan sprake van secundaire victimisatie? In sommige gevallen wel, in andere gevallen niet. Iedere casus, ieder slachtoffer is uniek. De impact die een schokkende gebeurtenis op iemand heeft, het verloop van het verwerkingsproces, de houding ten opzichte van de media, de betekenis die iemand aan bepaalde ervaringen geeft, het gedrag en de praktijken van individuele journalisten of mediaorganisaties als zodanig: het verschilt van geval tot geval. Duidelijk is wel dat de beschreven voorbeelden zeker geen bijdrage leveren aan het herstelproces van slachtoffers en nabestaanden. Eén van de fundamentele 'verwerkingstaken' van een slachtoffer is herstel van zijn gevoel controle te hebben over zijn leven. Wanneer er een ongevraagde invasie van media plaatsvindt in zijn privé domeinen, dan heeft dat veeleer een averechtse werking. In termen van de *circles of intimacy* is dat als volgt voor te stellen (zie volgende pagina).

Maar de respondenten in het onderzoek melden ook positieve ervaringen: oprechte betrokkenheid van journalisten, erkenning van hun leed en aandacht voor hun verhaal. Soms kunnen de media een rol spelen in de zingeving aan een afschuwelijke gebeurtenis door een platform te bieden voor het aan de kaak stellen van misstanden zoals een gevaarlijke verkeerssituatie. Of de media ondersteunen een missie als het voorkomen van zinloos geweld. Wanneer slachtoffers en nabestaanden inmiddels de nodige ervaring hebben opgedaan met verschillende media, zijn ze ook in staat om een vorm van medewerking te kiezen, waarin ze bepaalde voorwaarden kunnen stellen en eigen doelen kunnen realiseren. Geconfronteerd met de ervaringen van slachtoffers en nabestaanden, reageren de respondenten aan mediazijde met sympathie en begrip. Maar, zo benadrukken zij, ons werk is nieuwsgaring. Wij zijn vrij in de keuze van het nieuws en vooraf toestemming vragen om over iemand te publiceren, is niet vereist. Democratische rechten als vrijheid van meningsuiting en persvrijheid hebben een bepaalde prijs en, hoe vervelend het ook is, in sommige gevallen betalen slachtoffers en nabestaanden een deel van die prijs.

Mocht een slachtoffer besluiten om een of meerdere media aan te spreken op de schending van zijn privacy, welke mogelijkheden zijn er dan?

Naar de rechter stappen is geen aantrekkelijke optie. De bewijslast ligt bij de klager en de media hebben een zeer sterke positie in de wet. Een procedure is duur, de kans op succes gering en een eventuele moeizaam bevochten overwinning kan de spreekwoordelijke Pyrrusoverwinning blijken te zijn, omdat de klager dat wat hij nu juist wilde vermijden, namelijk ongewenste media-aandacht, opnieuw over zich afroept naar aanleiding van een rechtszaak.

De zelfregulering in de mediasector is, met alle respect voor de mensen die binnen de verschillende betrokken instanties met veel inzet en deskundigheid hun werk doen, een wassen neus. Als puntje bij paaltje komt, keurt de slager toch zijn eigen vlees en sancties zijn er niet. Voor slachtoffers en nabestaanden is er niets anders te halen dan een luisterend oor en soms de uitspraak dat zij het morele gelijk aan hun kant hebben. Dat kan natuurlijk ook zijn waarde hebben. Feit blijft dat de slagkracht van de Raad bestaat bij de gratie van de vrijwillige medewerking van de media en het draagvlak lijkt tanende, nu recent de grootste krant van Nederland zich heeft aangesloten bij het rijtje media dat de Raad en zijn Leidraad niet erkent. De conclusie moet dan ook luiden dat slachtoffers en nabestaanden afhankelijk zijn van het fatsoen van individuele journalisten, redacties of media.

Is de oplossing om de privacybescherming van slachtoffers wettelijk te reguleren? Dat lijkt een volstrekt onbegaanbare weg: welke minister of welk Kamerlid wil de handen branden aan

inperking van de persvrijheid? Moet de Raad een wettelijke basis krijgen en sanctiemogelijkheden? Ook daarvoor is geen groot animo waar te nemen bij de sector, al zien slachtoffers wel een in het opleggen van boetes en in rectificatieplicht. De aanpassingen die de Raad zelf overweegt om haar effectiviteit te vergroten, omvatten vooral aanpassingen op details, geen fundamentele wijzigingen.

Wat adviseren slachtoffers en journalisten elkaar wederzijds om de interactie tussen beide partijen zo optimaal mogelijk te laten verlopen, dus met het minimum aan inperking van de journalistieke vrijheden en een minimum aan ongewenst privacyschending en extra leed voor slachtoffers? De allerbelangrijkste tip is: verplaats je als journalist in de positie van het slachtoffer! 'Wat als het om mij zou gaan, om mijn kind, om mijn vader of moeder, wat zou ik dan wel of niet acceptabel vinden?' Even van die automatische piloot af, een ogenblik van kritische reflectie op openbaarheid en relevantie, versus het recht op bescherming van de privacy. Niet dat zoiets nu nooit gebeurt, maar het moet net zo'n vanzelfsprekende traditie worden als de bescherming van de identiteit van verdachten.

Een tweede belangrijk advies is dat een vorm van medewerking met de mediaslachtoffers meer mogelijkheden biedt om enige controle over de berichtgeving – en dus indirect over privacy – uit te oefenen, dan jezelf compleet proberen af te schermen voor de media. Belangrijk is om dat goed te organiseren, zodat de belasting voor de betrokkenen minimaal is, bijvoorbeeld door een persmoment te houden, waarbij het slachtoffer of een betrokkene een verklaring aflegt. Het aanstellen van een woordvoerder verlicht de druk op de direct betrokkenen. Dat kan iemand uit de kring van het slachtoffer zijn of een externe partij. Zo'n externe woordvoerder kan adviseren, bemiddelen en eventueel als zegspersoon optreden. Medewerkers van Slachtofferhulp Nederland zouden die taak goed op zich kunnen nemen, hetgeen in de praktijk ook al gebeurt.

6.2 Conclusies

Om onze conclusies op een rijtje te zetten, gaan we terug naar een rijtje vragen dat in de eerste paragraaf van de inleiding aan de orde is gekomen.

Hebben de media het recht om alle mogelijke bronnen en methoden van informatieverzameling te gebruiken?

Grondwettelijk gezien is de bewegingsvrijheid van de media enorm en met een goede reden. Ze vervullen immers een fundamentele taak in de democratische samenleving. Ethisch gezien zijn de grenzen nauwer. De Code, de Leidraad of eigen gedragscodes van afzonderlijke media stellen normen die horen bij 'goede journalistiek bedrijven'. Media mogen in principe geen overtredingen begaan om nieuws te vergaren – hoewel de rechter dat soms in het maatschappelijk belang door de vingers zou kunnen zien. Huisvrede- en ervredebreek, het hacken van computers, het gebruiken van af luisterapparatuur en dergelijke vallen buiten de toegestane vormen van nieuwsgaring en daarmee zijn bepaalde bronnen van informatie dus taboe. De Code en de Leidraad zijn strikter in hun beoordeling van wat journalistiek door de beugel kan, maar in praktijk kunnen media daar desgewenst lak aan hebben.

Heeft het publiek recht op alle informatie over een persoon of zaak?

Bij ons weten is er in de grondwet niets vastgelegd over een recht op informatie. Mensen hebben wel bepaalde informatie nodig om te kunnen functioneren in de maatschappij. Nieuws over ongelukken, misdrijven en rampen en over de betrokkenen hoort daarbij. Relevant nieuws, gebaseerd op 'need to know' en niet op 'nice to know'. Feiten die voor de waarheidsgetrouwe beeldvorming van het gebeurde relevant zijn, vervullen de legitieme informatiebehoefte van het publiek. Maar het bevredigen van nieuwsgierigheid en sensatiezucht – zeker als dat anderen leed toebrengt – is een praktijk waarvan nieuwsmedia zich zouden moeten onthouden. Natuurlijk is er een markt voor sensationeel en smeugig nieuws met allerlei saillante details. En het is bij de wet ook niet verboden om dat aan te bieden. Maar *recht* heeft de consument er, wettelijk en ethisch gezien, niet op.

Welke informatie is privé in die zin dat personen het recht hebben deze uit de publiciteit te houden?

In de ideale situatie betreft dat alle informatie en al het beeldmateriaal wat het slachtoffer niet wil delen met het grote publiek. Dat verschilt van persoon tot persoon, want sommigen

hebben er geen enkel bezwaar tegen om details met een breed publiek te delen, die anderen tot de nauwe kring van intimi willen beperken. Maar, zoals een respondent al zei, de openbaarheid kan niet ontkend worden. Media hebben het recht om zelf nieuws te selecteren en zonder toestemming van betrokkenen te publiceren. Daarbij maken ze gebruik van informatie die vaak al breed toegankelijk is. Mensen moeten zich ervan bewust zijn hoeveel ze van zichzelf in het publieke domein hebben blootgegeven en moeten zich afvragen wat ze daarvan op de voorpagina van de krant of op het journaal al dan niet willen terugzien.

Hebben bepaalde categorieën personen meer recht op bescherming van hun privacy dan andere?

Ja, slachtoffers en nabestaanden hebben meer recht op de bescherming van hun privacy dan anderen. Dat ze – ongewild en onverwacht – slachtoffer worden, is al erg genoeg. Ze hebben er niet om gevraagd, en ook niet om de media-aandacht die in het kielzog van het gebeurde volgt. Dat een groep als verdachten/veroordeelden in beginsel meer bescherming geniet dan slachtoffers en nabestaanden – puur en alleen op basis van een *gentlemen's agreement*, gemaakt in een tijd dat slachtoffers nog geen issue waren – doet fundamenteel onrecht aan de positie, belangen en gevoelens van slachtoffers.

Zijn er gevallen waarin het privacyrecht van het individu voorrang heeft op het collectieve informatierecht?

Ja, en de (meeste) media werken zelf ook al volgens dit principe. Bijvoorbeeld door van zedenslachtoffers de identiteit te beschermen, of terughoudendheid te betrachten bij het publiceren van al te expliciete foto's van ongelukken, gewonden, doden, zeker wanneer het om Nederlanders of inwoners van een specifieke regio gaat. Wat ons betreft horen kinderen ook bij de categorie die als slachtoffer of betrokkene niet herkenbaar in de media mogen figureren, tenzij ouders daarvoor uitdrukkelijk toestemming geven en er een maatschappelijk belang mee gediend is. Dat is een categorale aanpak, maar wij pleiten hier ook voor maatwerk, namelijk dat de media de wensen van slachtoffers of nabestaanden – eventueel kenbaar gemaakt via een tussenpersoon – honoreren. Dat wil niet zeggen dat media slachtoffers en nabestaanden niet mogen benaderen – integendeel. Sommige slachtoffers zouden zich daar juist door gekwetst voelen. Er is ook niets mis met een persoonlijk verhaal van een slachtoffer of nabestaande in de media, als hij of zij daarover een min of meer weloverwogen beslissing heeft kunnen nemen. Maar slachtoffers moeten in beginsel bescherming genieten. In de journalistieke praktijk geldt vaak een (te) ruime interpretatie van het begrip 'relevantie'.

Ten slotte gaan we terug naar de hoofdvraag van dit onderzoek:

Welke formele en informele rechten met betrekking tot hun privacy hebben slachtoffers als het gaat om berichtgeving in de media en is dit afdoende om de belangen van slachtoffers te beschermen?

De beschrijving van de rechten gaan we hier niet helemaal herhalen. We volstaan met te zeggen dat iedere formele of informele bepaling met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in het algemeen en die van slachtoffers in het bijzonder een relatieve is. Er is nergens een concrete afbakening. Steeds wordt de strekking van het recht vastgesteld in afweging met andere belangen, omschreven als het maatschappelijk belang of het belang van de lezer/kijker/luisteraar. Maar, laten we wel wezen, op de achtergrond spelen ook concurrentieoverwegingen en commerciële belangen een rol.

Zijn de bestaande voorzieningen afdoende om slachtoffers effectief te beschermen? Nee, vanuit slachtofferperspectief zeker niet. Dat mag wel duidelijk zijn uit de ervaringen van slachtoffers en nabestaanden die wij in dit onderzoek beschrijven. Het aantal respondenten mag dan niet zo groot zijn, reken maar dat er een veel grotere groep is met soortgelijke ervaringen.

De verhouding tussen een slachtoffer/nabestaande en de mensen van de media is een zeer ongelijke. Alleen al wat het aantal betreft: één persoon of familie tegenover een massa van nieuwsgierige journalisten van de media. Media zijn buitengewoon machtig, ze hebben een groot bereik en een grote invloed op de meningsvorming van hun publiek. Het beeld dat zij schetsen van een gebeurtenis of persoon, bepaalt het referentiekader van hun publiek. Is

bepaalde informatie eenmaal in omloop, dan krijgt die een eigen dynamiek en die kan mensen heel lang blijven achtervolgen.

Een andere asymmetrie is het feit dat de journalist een professional is, doorkneet in het communicatie- en nieuwsvak, met een uitgebreid repertoire om informatie te verzamelen, goedschiks en soms kwaadschiks. Het gemiddelde slachtoffer is een leek op mediagebied, onwetend van de belangen, praktijken en procedures die daar gelden. Voor de journalist is berichtgeving zijn broodwinning en het belang van de lezer staat scherp op zijn netvlies. Het slachtoffer verkeert in een zeer emotionele staat en kan vaak geen rationele afwegingen maken.

De macht ligt bij de journalist en de media en daarmee hebben zij ook een zeer grote verantwoordelijkheid: de verantwoordelijkheid om zich bewust te zijn van de belangen en behoeften van het slachtoffer en deze te respecteren, de verantwoordelijkheid om het slachtoffer met rust te laten als op tien vingers is na te tellen dat deze nauwelijks toerekeningsvatbaar is, de verantwoordelijkheid om zeer kritisch te kijken naar de relevantie van details en beelden en niet alles te publiceren wat over iemand te vinden is, ook al staat het ook op internet of hebben andere media het al gemeld, de verantwoordelijkheid om zo nu en dan slachtoffers tegen zichzelf in bescherming te nemen, omdat zij de consequenties van hun handelen en woorden in hun staat van shock niet kunnen overzien.

6.3 Nabeschouwing

Slachtofferhulp Nederland heeft het initiatief genomen tot het onderzoek en het symposium 'Publiek bezit tegen wil en dank?', omdat zij hoopt hiermee de belangen van het slachtoffer beter tussen de oren van de journalisten te krijgen. Want te vaak lopen slachtoffers schade op door het opereren van de media. Slachtofferhulp Nederland gelooft niet in strengere wetten of sancties als oplossing, want de informatievrijheid is een groot goed dat gekoesterd moet worden. Zij gelooft wél in het debat met professionals die streven naar kwaliteit in hun werk en daarop aan te spreken en te committeren zijn.

- Slachtofferhulp Nederland zou media willen uitnodigen – of uitdagen – convenanten te ondertekenen, met daarin veel concretere afspraken over het respecteren van de (privacy)belangen van slachtoffers dan wat er in verschillende documenten (Leidraad, codes) is vastgelegd. Bijvoorbeeld: kinderen beneden de 12 worden niet benaderd door de media. Zo'n convenant heeft als doel enige balans aan te brengen in een relatie die volstrekt ongelijkwaardig is. Daarmee zou de partij die in feite alle touwtjes in handen heeft, erkennen een speciale verantwoordelijkheid te hebben voor de kwetsbare wederpartij. Maar Slachtofferhulp is niet naïef. Zij beseft dat dit voorstel hoogstwaarschijnlijk geen enkele respons krijgt. Waarom zou zo'n overeenkomst wel werken, terwijl de codes en leidraden van de sector zelf het ethisch handelen van journalisten blijkbaar niet genoeg kunnen sturen? Nog meer regels vastleggen druist in tegen de fundamentele allergie die de sector heeft voor alles wat zij opvat als inperking van haar autonomie. Maar het achterliggende idee is niet om de vrijheid van de pers beknotten, maar de sensitiviteit van individuele journalisten en de sector in het algemeen ten aanzien van slachtoffers vergroten. Slachtofferhulp Nederland is van mening dat dergelijke convenanten of intentieverklaringen echt niet het begin van het einde van de democratische rechtstaat inluiden.
- Wanneer de Raad voor de Journalistiek inderdaad besluit om publieke leden aan te stellen die niet verbonden zijn aan de mediasector, dan houdt Slachtofferhulp Nederland zich van harte aanbevolen voor een plaats in dit gremium.
- Slachtofferhulp pleit er tevens voor om het recht een klacht in te dienen niet te beperken tot de direct belanghebbenden. Vanuit de wetenschap dat veel slachtoffers het gewoon niet kunnen opbrengen om naast alle ellende die hun overkomt ook nog eens een procedure op te starten, zou het mogelijk moeten zijn dat zij zich door Slachtofferhulp Nederland in dezen laten vertegenwoordigen. Dat biedt de Raad de mogelijkheid om haar jurisprudentie verder te ontwikkelen.
- Daarnaast zal Slachtofferhulp Nederland niet nalaten om de media op alle mogelijke manieren te blijven aanspreken, wanneer zij de privacy van slachtoffers zonder noodzaak aan hun laars lappen.

Bibliografie

- Alia, V (2004) *Media ethics and social change*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Beauchamp, T.L. en Pinkard, T. P. (1983) *Ethics and public policy. An introduction to ethics*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall
- Berry, D. (ed) (2005) *Ethics and media culture. Practices and representations*. Oxford: Focal Press
- Beunders, H.(2002) *Publieke tranen. De drijfveren van de emotiecultuur*. Amsterdam: Uitgeverij Contact
- Boom, A. ten, Kuijpers, K. en Moene, M (2008) *Behoeften van slachtoffers. Een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*. Den Haag: WODC
- Calvert, C. (2004) *Voyeur nation. Media privacy and peering in modern culture*. Boulder: Westview Press
- Carter, C. en Stuart, A. 'If it Bleeds, it leads: ethical questions about popular journalism'. In: Berry, D. (ed) *Ethics and media culture. Practices and representations*. Oxford: Focal Press, pp. 132 – 153
- Commissariaat voor de media (2008) *Mediaconcentratie in beeld. Concentratie en pluriformiteit van de Nederlandse media 2007*. Hilversum
- Costera Meijer, I. (2002) 'Naar een goed journaal'. In: Bardoel, J., Vos, C., Vree, F. van en Wijffes, H. (reds) *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press. pp. 390-410
- Deuze, M. (2004) *Wat is journalistiek?* Amsterdam: Het Spinhuis
- Evers, H. (2007) *Media-ethiek*. 3^e druk. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Greer, D. (2007) News media, victims and crime. In: Greer, C., Davies, P. en Francis, P. (eds.) *Victims, Crime and Society*. London: Sage Publications, pp. 20-49
- Greer, C., Davies, P. en Francis, P. (eds.) (2007) *Victims, Crime and Society*. London: Sage Publications
- Hodges, L. W. (1994). 'The Journalist and Privacy'. *Journal of Mass Media Ethics*, 9(4), 197-212. Retrieved January 15, 2009, from Questia database: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=95226344>
- Husselbee, L. P. (1994) Respecting Privacy in an Information Society: a Journalist's Dilemma. *Journal of Mass Media Ethics*, 9(3), 145-156. Retrieved January 15, 2009, from Questia database: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=95831355>
- Koene, D. (2008) *Raden voor journalistiek in West-Europa*. Studies voor het Stimuleringsfonds voor de Pers S -21. Diemen: Uitgeverij AMB:pp 6-21
- Koppen, P.J. en Hessing, D.J. De Schuld krijgen. In: Koppen, P.J. van, Hessing, D.J. en Crombag, H.F.M. (1997) *Het Hart van de zaak. Psychologie van het recht*. Deventer: Gouda Quint.
- Korf, D. en Bovenkerk, F. (2007) Dubbel de klos. Slachtofferschap van criminaliteit onder etnische minderheden. Den Haag: Boom Uitgevers.

- Leferink, S en Vos, K. (2007) *Recht of kans? Een onderzoek naar het Victim Impact Statement in de praktijk van het Nederlandse strafrecht*. Utrecht: Slachtofferhulp Nederland
- Maercker, A. en Mehr, A. (2006) 'What if victims read a newspaper report about their victimisation? A study on the relationship to PTSD symptoms in Crime Victims' In: *European Psychologist*, Vol 11(2): 137-142
- Nierop, A. van (1998) *Noodkreet uit Juárez. Een moeder over de moord op haar dochter in Mexico*. Amsterdam: Artemis & co
- Nuijten, C., Hendriks Vettehen, P., Peeters, A. en Beentjes, W. (2007) 'Over competitie in de televisiemarkt en sensationeel nieuws als publiekstrekker. Het Nederlandse televisienieuws in de periode 1980 – 2004. In: *Mens en Maatschappij*, Vol. 82(4), pp. 316 – 337
- Paige, S. (1998, June 8). That's Infotainment!. In: *Insight on the News*, 14, 8+. Retrieved January 29, 2009, from Questia database: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001344823>
- Pauwels, L. en Peters, J.M. (2005) *Denken over beelden. Theorie en analyse van het beeld en van de beeldcultuur*. Leuven: Acco
- Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling (2003) *Medialogica Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. Advies 26. Den Haag
- Retief, J. (2002) *Media ethics. An introduction to responsible journalism*. Oxford: Oxford University Press
- Sayer, J.E. (1988) *The media as voyeur: what is our right to know?* Paper presented at the Annual Meeting of the Popular Culture Association, New Orleans)
- Steinmetz, C. (1990) *Hulp aan slachtoffers van ernstige misdrijven. Effecten van slachtofferhulp en primaire opvang*. Arnhem: Gouda Quint b.v.
- Stokkom, B. van (2008) *Mondig tegen elke prijs. Het vrije woord als fetisj*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Tiggeloven, H. (2005) Met de poten in bluswater en tranen. Het NOS-journaal en de branden in Amsterdam (1977) en Volendam (2001). In: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, Vol 8(2): 95- 112
- Tulloch, J. (2006) *One day in July. Experiencing 7/7*. Brown: Little
- Volkskrant (2006) *Stijlboek*. 4^e editie. Den Haag: Sdu uitgevers
- Wijffes H. (2005) De Journalistiek van het journaal. Vijftig jaar televisienieuws in Nederland. In: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, vol. 8(2): 7-29
- Wijffes, H. (2004) *Journalistiek in Nederland 1850 – 2000*. Meppel: uitgeverij Boom